

HARPUTLU YUSUF ŞÜKRİ'NİN NESÂYİH(NASİHATLAR)I
-GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİYLE-
Nesâyah (Advices) Of Yusuf Şükri Of Harput
-In Today's Turkish-

Âdem CEYHAN

¹ Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türk Halkbilimi Bölümü, ceyhanadem@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-9680-6580

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 15.06.2021

Kabul/Accepted: 12.07.2021

DOI: 10.20322/littera.952605

Anahtar Kelimeler:

Anahtar Kelimeler: Yusuf Şükri, Nesâyah, nasihatname, dilçi çeviri

ÖZ

19. asırda yaşamış Harputlu Yusuf Şükri, Mısır'da çeşitli âlimlerden tefsir, hadis gibi ilimleri tahsil etmiş; sonra Anadolu'ya dönüp İstanbul'da Şeyh İbn Vefâ Medresesinde dinî bilgilerin öğretimiyle uğraşmıştır. Bu sıralarda Vânî Efendi Dergâhı şeyhliği vazifesinde de bulunan Yusuf Efendi, H. 1273 (M. 1857) yılında Medine'deki Mahmudiye Medresesi müderrisliğine tayin edilmiş; bir yandan ders verirken diğer taraftan isteyenlere irfanî yönden rehberlik etme ve eser telifi işleriyle meşgul olmuştur. Üç sene sonra Anadolu'ya gelip tekrar Medine'ye giden Yusuf Efendi, H. 1292 (M. 1876) yılında vefat etmiştir.

Anılan Harputlu şahsiyetin çoğu Arap harfleriye basılmış; İslâmî yahut mantık gibi onlara vasıta sayılan ilimler hakkında Arapça ve Türkçe eserleri vardır. O, her ne kadar "Şükri" mahlasıyla bazı dinî, tasavvufî şiirler yazmışsa da daha ziyade bir müderris ve âlim olarak tanınmıştır. Yusuf Efendi'nin mensur Türkçe eserlerinden biri de "Nesâyah" (Nasihatlar) olup bu dinî, ahlâkî kitabını H. 1276 (M. 1860) yılından sonra, Sultan Abdülaziz devrinde, 1861-63 yıllarında yazdığı anlaşılmaktadır. Yazar, anılan kitapçığında Müslüman sultana itaatın lüzumu, adaletle hükmetmenin gerekliliği, suçluların cezalandırılması, devlet işlerinde iyi ve liyakatli kimselerin istihdam edilmesi lazım geldiği gibi konular üzerinde durur. Fikir ve tavsiyelerini daima Kur'an ayetlerine ve Hz. Peygamber'in hadislerine dayandıran Yusuf Efendi, ele aldığı mevzulara dair bazı tarihî yahut menkıbevi vak'alara da yer verir.

1860'lı yılların başlarında yazılmış söz konusu eser, zamanımızda ancak Osmanlı Türkçesini bilen sınırlı bir okuyucu zümresi tarafından anlaşılabilir durumdadır. Bu çalışmada, 2016'da iki yazma nüshasına dayalı olarak Latin harfleriyle yayımlanan Nesâyah'in, günümüz Türkçesine aktarılan metninin mütalâaya arz edilmesi, böylece daha geniş bir okur kitlesi tarafından anlaşılması hedeflenmiştir.

ABSTRACT

Yusuf Shukri from Harput, who lived in the 19th century, studied sciences such as tafsir and hadith from various scholars in Egypt; Then he returned to Anatolia and engaged in the teaching of religious knowledge in the Sheikh Ibn Vefâ Madrasa in Istanbul. Yusuf Efendi, who also served as the sheikh of the Vani Efendi convent at this time, was appointed to the professorship of the Mahmudiye Madrasa in Medina in 1273 H. (1857); On the one hand, while giving lectures, on the other hand, he was busy with guiding those who wanted it in terms of wisdom and copyrighting works. Yusuf Efendi, who came to Anatolia and went to Medina three years later, passed away in H. 1292 (M. 1876). Most of Yusuf Efendi was written in Arabic letters; He has Arabic and Turkish works on sciences such as Islam or logic, which are considered as tools for them. Although he wrote some religious and mystical poems under the pen name "Şükri", he was mostly known as a professor and scholar.

One of Yusuf Efendi's prose Turkish works is "Nesâyah" (Advice). In the aforementioned booklet, the author focuses on the necessity of obedience to the Muslim sultan, the

necessity of ruling with justice, the punishment of criminals, the employment of good and qualified people in state affairs. Yusuf Efendi, who always bases his ideas and recommendations on the verses of the Qur'an and the hadiths of the Prophet, also includes some historical or epic cases about the subjects he deals with. The work in question, which was written in the early 1860s, can only be understood by a limited group of readers who know Ottoman Turkish. In this study, it is aimed to present the text of Nesâyih, which was published in Latin letters based on two manuscripts in 2016, translated into today's Turkish, so that it can be understood by a wider readership.

Atf/Citation: Ceyhan, A. (2021), "Harputlu Yusuf Şükrî'nin Nesâyih(Nasihatları) –Günümüz Türkçesiyle-", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7/3, 577-621.

GİRİŞ

Bilindiği gibi 11. asırdan 20. asra kadar İslam kültürü tesiri altında gelişen Türk Edebiyatına ait eserlerin bir türünü, "nasihatname" adı verilen dinî, ahlaki metinler teşkil eder. Manzum veya mensur nasihatnamelerden bir kısmının, Arap harflerinden Latin harflerine aktarılma, bir kısmının da günümüz Türkçesine çevrilmek suretiyle yayınlandığı malumdur. Biz de çeşitli konularda yazılmış tarihî edebî eserlerin sadece Latin harflerine aktarılma neşredilmesinin geniş okuyucu kitlesi tarafından anlaşılmasına yetmeyeceğini, çağımızın Türkçesine de çevrilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Zira çeşitli yönlerden canlı bir varlığa benzetilebilecek dilin, zaman içinde tabii olarak yahut yapısına dışarıdan müdahaleler sonucunda az veya çok değiştiği, bilinen bir gerçektir. Bu durum, yakın veya uzak mazide yazılmış edebî eserlerin, Türk edebiyatı tarihi, Türk tarihi, İslami ilimler gibi sahalarda mütehasıs olmayan çağımız okuyucuları tarafından da anlaşılabilmesi için, yaşayan dile aktarılmasını gerektirmektedir. Asırlar öncesinde değil, yüz, yüz elli sene gibi -milletlerin uzun tarihi için yakın sayılabilecek bir zaman zarfında yazılmış eserlerin dahi günümüz okuyucuları tarafından büyük ölçüde anlaşılma hâle geldiği veya getirildiği, hayli düşündürücü ve üzücü de olsa, şahitlik ettiğimiz bir vakiadır. Gerçekten değerli bilgi, fikir, tecrübe ve tavsiyeleri içine alan nice tarihî edebî eserin, üniversitelerimizde Türk Dili ve Edebiyatı öğretimi gören gençler tarafından dahi anlaşıl(a)madığını, bu sebeple itici bulunup okun(a)madığını, birçok meslektaşımız gibi, biz de yıllardır görüp bilmekteyiz.

Bu sebeple tarihî edebî Türkçe eserleri neşreden ilim insanlarının, o metinleri söz gelimi Arap harflerinden Latin harflerine aktarmakla yetinmemeleri, mümkün olduğu kadar çağımız okuyucusunun anlayabileceği, faydalanabileceği biçimde yayımlamaları gerekir. Bu da -mesela takvim değişikliği gibi- zaman içinde meydana gelen bazı değişimlerin belirtilmesi, herkesçe bilinmeyen birtakım ilmî terimlerin açıklanması, metinde geçen Arapça, Farsça ibarelerin tercümesi, kaynaklarının tesbiti, verilen bilgilerin teyidi, ileri sürülen fikirlerin değerlendirilmesi gibi çalışmaları gerektirir.

Biz de söz konusu lüzumdan hareket ederek 2016'da iki öğrencimizle ortaklaşa yayınladığımız nasihatname türünden bir eseri, günümüz Türkçesine çevirmeyi gerekli gördük. O makalede, "Nesâyih" adlı nasihat kitabının sahibi Harputlu Yusuf Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında olabildiğince tafsilatlı bilgi verdiğimiz için (Ceyhan vd. 2016: 4-11) burada aynı malumatı tekrar etmeyecek ve kısaltarak nakletme yönüne gideceğiz. Çünkü bu

çalışmamızın esas gayesi, *Nesâyih*'in günümüz okur-yazarları tarafından -elden geldiği kadar-tam ve doğru olarak anlaşılabilmesini sağlamak üzere dil içi çevirisini yapmaktır.

Harputlu Yusuf Şükrî'nin Hayatı

Yusuf Şükrî, daha ziyade İslâmî ilimlere dair eserleriyle tanınan bir müderris, mutasavvif ve yazardır. Hangi tarihte doğduğu bilinmeyen Yusuf, Osman adlı bir kişinin oğludur. Baba tarafından dedelerinin isimleri, Mustafa ve Feyzullah'tır. (Yusuf Şükrî 1274/ 1858: 243). Onun "Falcioğulları" diye bilinen meşhur bir aileye mensup olduğu (Sunguroğlu, 1959: II/ 283) ve Harput'un Hüseyin köyünde (Elazığ'ın Ulukent mahallesinde) doğduğu (Memişoğlu 1995: 7) nakledilir. Bazı Arapça biyografik eserlerde "Harputî" nisbesinden sonra kayıtlı "el-Hanefî" kelimesi (Bağdatlı İsmail Paşa 1955: 570; Kehhâle 1414/1993: 164) amelî mezhebini göstermektedir.

Çocukluk çağından beri Hz. Peygamber'e samimi sevgi besleyen Yusuf, onun dostlarından sayılmak ümidiyle birçok vakitte hadislerini, ahlâkını, davranışlarını araştırmıştır. (Yusuf bin Osmân el-Harputî 1286/1869: 2). İshak Sunguroğlu (1888-1976), Yusuf Şükrî'nin "...Harputlu meşhur Hacı Abdurrahman Ef. den ilmî icazet aldıktan sonra Vefa medresesi müderrisliğine tâyin edilmiş" olduğunu bildirir. (Sunguroğlu 1959: II/ 283). Fakat Yusuf bin Osmân el-Harputî, *Şerhu Usûli'l-hadîs* adlı Arapça eserinin sonunda bizzat anlattığına göre, gençliğinde Mısır'da Câmiü'l-ezher'in yakınında on iki sene ikamet etmiş ve çeşitli âlimlerden hadis, tefsir gibi İslâmî ilimleri tahsil etmiştir. (Yusuf Şükrî 1293/ 1876: 132). Daha sonra Anadolu'ya döndüğü anlaşılan Harputlu, bir müddet İstanbul'da Şeyh İbn Vefâ Medresesi'nde dinî ilimlerin öğretimiyle meşgul oldu. Sabahleyin Celâleyn ve Kadı Beyzâvî tefsirlerinden okutur ve ayrıca alet ilimlerine dair dersler verirdi. (Yusuf Şükrî 1274/ 1858). Eğrikapı civarındaki Vâni Efendi Dergâhı şeyhliği vazifesinde de bulunan Yusuf Efendi¹, Hicrî 1273/ Milâdî 1857 yılında Medine'deki Mahmûdiye Medresesi müderrisliğine tayin edildi. H. 1237/ M. 1822 yılında Sultan II. Mahmud'un Medine'de yaptırdığı bu medresenin, anlatıldığına göre, 23 odası, bir dersliği, bir de kütüphanesi vardı. (Fayda 1969: 307).

"*Nesâyih*" adlı nasihatnamesinden yazarın Medîne'de bazan dedikodu eden kimselerle söyleşip tartıştığı, bazan da "vecd ü hâl" sahipleriyle Allah'ın güzellik ve büyüklük tecellileri hakkında sohbet ettiği anlaşılmaktadır. Aynı eserin sonlarında Mescid-i Nebevî'ye ait yüksek yapıların, Sultan Abdülmecîd (ö. 1277/1861) emriyle yeniden bina edilmeye başlandığı, onun vefatından sonra bu işin Sultan Abdülaziz zamanında tamamlandığı da ifade edilir.

Aylık yüz elli kuruş alan Harputlu Yusuf Efendi, H. 1279/ M. 1862 yılında geçinemediğini belirterek maaşına zam yapılmasını istihram etmiş; talebine karşılık Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti ücretini bir miktar artırmıştır. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 27/Ra/1279 (21 Eylül 1862) Dosya No. 240, Gömlek No. 99, Fon kodu: A.} MKT. MHM). Bu vesikada Yusuf Efendi'nin "Fühûl-i ulemâdan ve meşâyih-i kirâmdan... fazl ü ilmden başka ashâb-ı vecd ü

¹ "Der-i Aliyye'de Şeyh Vefâ hazretlerinin medresesinde hücre-nişîn neşr-i ulûm-ı 'aliyye ile meşgûl ve Eğrikapı civârında Vâni Efendi Dergâhı şeyhi iken, Medîne-i Münevvere'de vâki Mahmûdiye Medresesine müderris olan Harputî es-Seyyid el-Hâcc Yusuf Efendi'nin..." (Yusuf-ı Harputî, *Hâşiye-i İsmâ üzerine hâşiye*, Âtîf Efendi Yazma Eser Ktp. nr. 1238).

takvâdan” olduğu anlatılır. 1280/ 1864'te padişaha takdim edilmek üzere gönderdiği bir kitapçığı dolayısıyla kendisine beş bin kuruş atıyye (hediye, bahşış) ihsan olunmuştur. Söz konusu ikinci arşiv vesikasında Harputî Hacı Yusuf Efendi, “Ulemâ-yı âmilînden ve tarîkat-i ‘aliyye-i Nakşbendiyye meşâyihından... erbâb-ı fazl ü kemâlden ve mensûb olduğu tarîkat-i ‘aliyye-i mezkûrede ashâb-ı vecd ü hâlden bulunup duâsiyle iğtinâm olunur zevâtdan...” şeklinde tarif edilmektedir. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 21/Ş/1280 (30 Ocak 1864) Dosya No. 521 Gömlek No. 35500 Fon kodu: İ. DH.). Yani ilmiyle amel eden âlimlerden, Nakşibendi tarikatı şeyhlerinden, fazilet ve olgunluk erbabından ve mensubu olduğu yolda vecd ve hâl sahiplerinden bulunup duasına zahmetsiz bir kazanç gözüyle bakılan zatlardan...

Yusuf Şükrî, Hz. Peygamber'in hicret ettiği, ömrünün son on senesinin geçtiği ve kabrinin bulunduğu Medîne'yi pek sevmiş; memleketi Anadolu'ya geleceği sıralarda, “şehr-i dildâr”dan, yani gönlünü tutan sevgilinin şehrinden ayrılanın üzüntüsünü hissetmiştir. Onun *Rumûzü't-tevhîd* adlı eserinin başında yer verilen şiiri, Medîne'ye beslediği derin sevgiyi ve bu şehirden ayrılırken duyduğu acıyı anlatır. (Harputî Hacı Yusuf Şükrî 1286/ 1869: 1).

1276/1860'da Anadolu'ya geldiği bilinen ve daha sonra tekrar Medîne'ye gittiği anlaşılan Harputlu, ömrünün sonuna kadar orada ilim öğretimi, fakir(derviş)lere doğru yol gösterme ve eser telifiyle meşgul oldu. Nakşibendî tarikatının Hâliyye kolu şeyh ve âlimleri arasında yer alan Yusuf Efendi, öğrencilerine üç defa icazet verdi. Talebesi arasında Meşihat müsteşarı Eğinli İbrâhim Hakkı Efendi (1247-1311/1831-1894) de vardır. Harputlu Yusuf Efendi'den usûl-i fıkıh ilmine dair *Menârü'l-envâr*'ı okuyan İbrâhim Efendi, bu hocasını “âlimü'l-âmil ve'l-fâzilü'l-kâmil” (ilmiyle amel eden âlim, olgun, fazilet sahibi, üstün kişi) olarak vasıflandırır. (Mardin 1966: II-III/ 751; Atay 1983: 106). Harputlu Yusuf Efendi'nin Mekke'de İsmâil Nevvâbî'ye intisab ederek seyr ü sülûk gördüğü ve Şâzelî tarikatı halifelerinden olduğu da nakledilir. (Sunguroğlu 1959: II/ 283).

Emsali birçok müderris ve mutasavvıf gibi, edebiyata da alâka duyan Yusuf-ı Harputî, üç dilde söylediği şiirlerinde “Şükrî” mahlasını kullanmıştır. Onun H. 1279/M. 1863 yılında yazdığı *Rumûzü't-tevhîd* isimli mensur eserinde yer alan şu manzumesi, ki Bursalı İsmâil Hakkı'nın *Tuhfe-i Hasekiyye* adlı kitabında bulunan gazelinden (Bursalı İsmâil Hakkı, *Tuhfe-i Hasekiyye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Ktp. Belediye Yazma K. 490, vr. 206a) çokça tesirler taşımakta ve ona nazire gibi görünmektedir- hem nazım yoluyla duygu ve düşüncelerini dile getirmedeki başarısı hem de tasavvufî şahsiyeti hakkında bir fikir verebilir:

“Fakr-ı zâtî acz-i aslî hasb-i hâlimdir benim
Âyet-i belvâ vü zarrâ hoş makâlimdir benim

Câvidânî yok bu dünyâda bilirdim çekdim el
Âlem-i fakr u gınâ sanma hayâlimdir benim

İmtinân-ı âfitâbî çekmezem zerre kadar
Atlas-ı çarha değişmem köhne şâlimdir benim

Bilmez ise hürmetim ger ehl-i dünyâ gam değil

Ben helâl etdim ona başı belâlımdır benim

Şükriyâ şâh ü gedâ şâd olsun âlemde bugün

Pister-i gamda yatıp rihlet meâlimdir benim” (Harputî Hacı Yusuf Şükrî 1287/ 1870: 1).

[1. Şahsî fakirlik ve aslî âcizlik, benim hâlîme uygundur (hâlîmi tasvir edicidir). “Belâ ve zahmet...” ayeti, benim güzel sözümdür. 2. Bu dünyada ebedîliğin olmadığını bildirdim; ondan el çektim... Fakirlik ve zenginlik âleminin benim hayalim olduğunu sanma!.. 3. Güneşin minnetini zerre kadar çekmem; şu eski şalımı feleğin atlasına (kumaşına) değişmem... 4. Eğer dünya ehli benim şerefimi bilmez(ve bundan dolayı bana hürmet etmez)se, keder, tasa değil! Ben (hakkımı) ona helâl ettim; o benim başı belâlımdır (veya başımın belâsıdır). 5. Ey Şükrî, bugün dünyada şah ve dilenci sevin! Benim manamın özü, keder döşeginde yatıp dünyadan ahirete göçtür...]

Yazar, yine *Rumûzû't-tevhîd* adlı eserinin sonunda yer alan beyitlerinden birinde boyunun bükülüp yay gibi olduğunu, diğerinde de ömür harmanını yele verdiğini belirtir. Hadis usulü ilmine dair olan ve H. 1292/ M. 1875'de bitirdiği Arapça eserinde ise “Bu kitabın yazımı, gayretimin düştüğü bir zamana rast geldi” diye özür beyan eder. Son iki eserindeki bu anlatımlar, Yusuf Şükrî'nin 1860'lı senelerde hayli yaşlı hâlde bulunduğunu, 1870'li yıllarda ise pîr-i fânî olduğunu düşündürmektedir. Hacı Yusuf Efendi'nin isteyenlere ders verme, dervişleri irşad faaliyetleri ve eser telifiyle geçen ömrü, H. 1292/ M. 1876 yılında sona erdi. (Mehmed Süreyyâ [1315/1898]: 675; Bursalı Mehmed Tâhir 1333/ 1915: II/57). Naaşı, Medîne'de bulunan Cennetü'l-bakî kabristanına defnedildi. (Sunguroğlu 1959: II/ 284).

Eserleri

Harputlu Yusuf Efendi'nin çoğu Arap harfleriye basılmış; hadis, kelâm, siyer vb. İslâmî yahut mantık gibi onlara vasita sayılan ilimler hakkındaki Arapça ve Türkçe eserleri, yazılış yıllarına göre şunlardır:

1. *Hıdmet-i menba'î's-saâde*, İstanbul 1273/1857, Seyyid Mehmed Naîm Efendi Taş destgâhı., 200 s.

Yusuf bin Osmân el-Harputî, Muhammed bin Süleymân el-Cezûlî (ö. 870?/1465?) tarafından derlenen meşhur *Delâ'ilü'l-hayrât* adlı salâvat mecmuasını, Kara Dâvud ve Muhammed Mehdi el-Fâsî'nin şerhlerinden de faydalanarak H. 1268/ M. 1852 yılında nesirle Türkçe'ye çevirmiştir. Gerçi dua ve zikirlerin manalarının bilinerek okunması, Hanefî mezhebinde şart koşulmamıştır... Fakat kendisi, kelimelerinin doğru söylenmesi ve anlaşılması hâlinde bu dua ve zikirlerin sevabı arttığı, ayrıca faydaları da çabuk görüldüğü için, *Delâ'ilü'l-hayrât*'ı kısaca tercüme ettiğini belirtir. Bu tercüme, *Delâ'ilü'l-hayrât*'ın Arapça metninin kenarında basılmıştır. Yazar, anılan eserle Hz. Peygamber'e intisab ve hizmet etmek istediği için, ona “*Hıdmet-i menba'î's-saâde*” (Saadet Kaynağına Hizmet) adını vermiştir.

2. *Nâmûsü'l-ikân ale'l-Burhân*, İstanbul, Kadırga Limanında Litografya destgâhı, 1274/ 1858, 243 s.

Gelenbevî İsmâil Efendi'nin (ö. 1205/1791) *Burhân* adlı klâsik mantık kitabı için Harputî'nin yazdığı Arapça şerhtir. 1273/1857'de İstanbul'da tamamlanan bu şerh, yaklaşık olarak bir yıl sonra bastırılmıştır. Eseri basanlar, Yusuf-ı Harputî şerhinin Âtîf Efendi Kütüphanesi'ndeki yazma nüshasını esas almışlardır. (Söz konusu nüsha, Âtîf Efendi Yazma Eser Ktp. nr. 1652'dedir).

3. *Nesâvih*.

Günümüz Türkçesine aktardığımız metnini sunmadan önce bu eser hakkında tafsilâtlı bilgi vermeye çalışacağız.

4. *Hâşiye-i İsmâ 'alâ Hâşiye*, (Müellif hattı nüshası: Âtîf Efendi Yazma Eser Ktp. nr. 1238).

Akaid ve kelâm ilmine dair, yazma hâlinde bulunan Arapça mensur bir eserdir. Harputlu Yusuf Efendi, bu hacimli eserini 1276/1859 yılında Medîne'de yazmaya başlamış ve 1278/1861'de İstanbul'da tamamlamıştır. Fatih Sultan Mehmed devri âlimlerinden "Hayâlî" diye tanınan Şemseddîn Ahmed bin Mûsâ'nın (ö. 875/ 1470?) *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Akâ'idi'n-Nesefiyye* isimli eseri üzerine yazılmış bir haşiyedir.

5. *Silsile-i safâ li Muhammed Mustafâ*, İstanbul, el-Hâcc Osman Efendi Matbaası, 1286/1869, 48 s. (Ayrıca, Bulak Tabhâne-i Âmiresi, 1287/1870, 93 s.)

Yusuf Şükrî Efendi, Hz. Peygamber'in soy ağacı konusundaki bu Türkçe eserini 1279 yılı Şaban'ı ortasında (1863 Şubat'ının ilk günlerinde) tamamlamış ve ona "*Silsiletü's-safâ fi Nesebi'l-Mustafâ*" adını vermiştir. (s. 48)

Yusuf Efendi, eserinin başında, çocukluk çağından beri Hz. Peygamber'e sevgi beslediğini, onun hadislerini, ahlâkını ve davranışlarını araştırdığını, bu arada soyuna dair bilgileri de derlemeye çalıştığını anlatır. Takdirin yardımıyla Rabbânî âlim ve İlahî hakîm(bilge)lerin bazı eserleri sayesinde söz konusu maksadına erişmiştir. Yazar, bu eserde, hadis, tarih ve siyer kitaplarından faydalanarak Hz. Peygamber'in adı, namının mübarekliği, babası, annesi, dedesi, atalarının isimleri, hayatı, ahlâkı, inanç durumları gibi mevzular hakkında bilgi verir.

Kitap, "Hâfız Hüseyin es-Sabrî el-Karahisârî" adlı bir hattata harekeli olarak yazdırılmış ve o nüsha, Yusuf Efendi tarafından düzeltildikten sonra bastırılmıştır. Gözden geçirdiğimiz mensur eserde birkaç manzumeye de rastlanır. (Meselâ, s. 2, 3, 48). Bu şiirlerden ilki -ki eserin yazıldığı ve bastırıldığı yıllarda Osmanlı tahtında oturan Sultan Abdülazîz'i övücü bir kıt'adır- ve "Murabba'" başlıklı sonuncusunun Yusuf Efendi'ye ait olduğu anlaşılmaktadır.

6. *Rumûzü't-tevhîd*, Urfalı Hacı Halil Efendi Destgâhı, 1286/ 1869, 56 s., 2. bs. Mısır, Bulak Matbaa-i Âmiresi, 1287/ 1870, 82 s.

Harputlu Yusuf Efendi, tevhid kelimesinin bazı sır ve hakikatlerini anlatan bu Türkçe eserini, 1279 yılı Ramazan ayı başlarında (1863 Şubat'ının son günlerinde) yazmaya başlamıştır. Müellifin bu mensur kitabının baş tarafında üç, sonunda ise iki manzumesi bulunmaktadır. (Bu eser hk. fazla bilgi için bk. Şeker 2006).

7. *Şerhu Usûli'l-hadîs li Dâvudî'l-Karsî 'alâ Risâleti'l-Birgivi*, Matbaa-i Âmire 1293/ 1876, 134 s. (Yazma bir nüshası: Âtîf Efendi Yazma Eser Ktp. nr. 1338).

16. asır Osmanlı âlimlerinden Birgivi Mehmed Efendi'ye (ö. 981/ 1573) ait olduğu nakledilen *Risâle fi Usûli'l-hadîs* adlı Arapça bir kitapçık vardır. Yusuf-ı Harputî, Dâvûd-ı Karsî'nin (ö. 1169/1756) bu eser için H. 1151/M. 1738 yılında Mısır'da tamamladığı şerhi, yine Arap diliyle izah etmiştir. Harputî, söz konusu eserin müsveddesini 25 Ramazan 1292 (25 Ekim 1875) tarihinde, beyaza (temize) çekimini ise Zilhicce ayının ortalarında (7-17 Ocak 1876'da) Medîne'de tamamlamıştır. Şerhin sonunda Şükrî'nin Hz. Peygamber'i şefaathî edinenek yazdığı Arapça

münacat türünde bir manzumesi de vardır. Nüshaları elde bulunan kitaplarından anlaşıldığına göre, bu şerh, Harputlu Yusuf Efendi'nin nihai eseridir. Kendisi kitabının sonunda (s. 133), görülebilecek hata ve noksanlarının bağışlanmasını okuyuculardan rica ederek "Bu kitabın yazımı, gayretim düştüğü bir zamana rast geldi..." diye özür beyan eder.

Yusuf Şükrî'nin mensur eserlerinin başında, içinde, kenarında veya sonunda az sayıda şiirine rastlanır. Aruz ölçüsüyle yazılmış olan bu manzumeler, umumiyetle dinî-tasavvufî konulara aittir. Esasen o, şairliğinden çok âlim ve müderris olarak tanınan bir şahsiyettir. Nitekim H. 1287/ M. 1870'de Mısır'da basılan iki Türkçe eserinin sonunda Yusuf Efendi'nin "Mâmûretü'l-azîz ulemâ-yı benâmlarından" (şimdiki adıyla Elaziğ'in meşhur âlimlerinden) olduğu kaydı da bunu belirtir. Kendisi, 1293/1876'da basılan son eserinin başında ise "Âlim-i Rabbânî şeyh el-Hâcc Yusuf Efendi..." şeklinde takdim edilerek hem ilmî, hem de irfânî yönüyle tanıtılmıştır.

Yusuf Şükrî'nin nesri, denebilir ki, edebî hüner göstermekten ziyade bilgi verme gayesini gözetken, fakat yer yer maksadı söz sanatları yardımıyla güzelce anlatma fikrini de tamamen ihmal etmeyen, bundan dolayı "orta nesir" kategorisine dahil edilebilecek bir tarzıdır.

Harputlu Yusuf Şükrî'nin Nesâ-yih'i

a) Eserin Yazılış Yılı

Sözlerine besmeleyle başlayan Yusuf Şükrî, gazel şeklinde bir münacatla Allah'a dua eder. Bu girişi müteakiben asıl konuya gelerek eserini meydana getirme sebebini açıklar: Yazar, Hicrî 1276 (Milâdî 1860) yılında Hicaz'dan Anadolu'ya dönüş yolculuğu sırasında halkın itibarlı ve alt tabakasından olan kimselerle sohbet ettiğinde, İslâmî bilgilerin sarsıntıya uğramasından dolayı cehaletin her tarafı kapladığını ve padişaha itaatın bilinmediğini görmüştür. İşte belirtilen sebeple kendisi bu "Nesâ-yih"(Nasihatları) derleyip sıralamış; İslâmî emirler içinde sultana itaatın dünya ve ahirette Allah'ın rızasına vesile, itaatsizliğin her iki cihanda hüsrana sebep olduğunu anlatmıştır. Üç yazma nüshasında bulunan "Zikr-i Mehâmid-i Pâdişâh-ı İslâm" kısmı, Nesâ-yih'in Sultan Abdülaziz'in tahta çıkış tarihinden sonra yazılmış olduğunu göstermektedir. Çünkü bilindiği gibi, Sultan Abdülaziz, 17 Zilhicce 1277 (26 Haziran 1861) tarihinde tahta oturmuştur. Nitekim yazar, eserinin sonlarında da bazı hayır, hasenat sahibi tarihî şahsiyetlerden bahsederken, Sultan Abdülaziz'in Medîne'deki Mescid-i Nebvî'ye ait yüksek binaların yeniden inşası hususundaki hizmetlerini övgüyle zikreder. Bu kayıtlar, Nesâ-yih'in H. 1277-1279 (M. 1861-1863) yılları arasında yazıldığını göstermektedir. Harputlu Yusuf Efendi'nin 1280/ 1864'te padişaha takdim edilmek üzere gönderdiği ve kendisine beş bin kuruş atıyye (hediye, bahşış) verilmesine vesile olan kitapçığının Nesâ-yih olması mümkündür.

b) Yazar Tarafından Konan Adı

Yusuf Şükrî Efendi'nin söz konusu eserinin adı, her ne kadar iki yazma nüshasında "Nasihatnâme" şeklinde kayıtlıysa da Nesâ-yih'tir. Kendisi kitabını yazış sebebini anlatırken, onun isminin "Nesâ-yih" olduğunu şöyle bildirir:

“Bu sebebden işbu *Nesâvih*i cem’ ve tertîb edip umûr-ı şer’iyyede pâdişâh-ı âzama itâat, dünyâ ve ukbâda bâis-i rızâ-yı Rahmân ve adem-i itâat, dü cihânda mûcib-i hüsrân olduğunu şerh ü beyân eyledim.” (Yusuf bin Osmân el-Harputî: Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. A. 3590, vr. 2a).

Yazar, bir-iki yıl sonra, 1279/1863 senesinde tamamladığı *Rumûzü't-tevhîd* adlı eserinde atıfta bulunurken, bu nasihatnamesinin ismini “*Nesâvih*” diye kaydeder: “Bâdezâ pâdişâh ve vezîrin ahvâli, *Nesâvih* nâm eserimizdedir. Tâlib-i tefâsil olanlar, oraya mürâcaat ederler.” (Hacı Yusuf Şükrî 1286/ 1869: 54).

c) Telif mi, Tercüme mi Olduğu

Diğer taraftan “...işbu *Nesâvih*'i cem’ ve tertîb edip (...) şerh ü beyân eyledim” ibaresi, onun derleme veya telif olduğunu bildirmekte; ferâğ kaydında kullanılan şu “tercüme” kelimesi ise Arapça veya Farsça eserlerden faydalanılarak yazıldığını düşündürmektedir:

“Ehl-i dilden budur ancak me'mûl

Hayr ile Şükri kulu yâd edeler

Eyledikce nazar bu tercümeğe

Fâtiha ile anı şâd edeler” (Yusuf bin Osmân el-Harputî: Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. A. 3590, vr. 31a). [Gönül sahibi ariflerden umulan ancak şudur: Şükrî kulu hayırla ansın ve bu tercümeğe baktıkça Fatiha ile sevindirsinler.] Belirttiğimiz gibi, eserin başındaki bir cümleden telif, sonunda tamamlanışına dair Yusuf Efendi'nin yazdığı kit'adaki “Eyledikce nazar bu tercümeğe” mısrandan tercüme olduğu anlaşılmaktadır. Baştaki naklettiğimiz cümleyle sondaki bu mısra, *Nesâvih*'in telifi bir tercüme mahsulü olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir. Eğer söz konusu nasihatname tercüme ise, onun hangi eserin çevirisi olduğunu -araştırmamıza rağmen- tesbit edemedik. Çünkü yazar, *Kur'ân* ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadisleri dışında, faydalandığı kaynaklardan sadece *Târîh-i Semenhûdî* ve *Nevâbig-ı Zemahşerî*'yi açıkça anmış, başka bir eser ismi vermemiştir. “*Târîh-i Semenhûdî*” adıyla Semhûdî'nin (ö. 911/ 1506) Medine tarihi hakkındaki *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ* isimli Arapça eserinin kastedildiğini tahmin ediyoruz. *Nevâbigü'l-kelim* ise *Keşşâf* isimli tefsiriyle meşhur Mu'tezile âlimi Zemahşerî'nin (467-538/1075-1144) vecizelerden ibaret, Arapça edebî bir eseridir.

Harputlu Yusuf Efendi'nin bu eserini telif veya tercüme ederken faydalanmış olabileceği metinleri tesbit etmeye çalışırken, Ziya Kazıcı'nın “İsmail Hakkı Bursavi'ye Göre Osmanlı Müesseseleri” adlı yazısı (Kazıcı 1995: 207-220) dikkat nazarımızı çekti. Bu makaleyi okuyunca, *Nesâvih* müellifinin geniş ölçüde istifade ettiği bir eseri bulduğumuz kanaatine vardık: Bursalı İsmâil Hakkı'nın (1063-1137/ 1653-1725) *Tuhfe-i Hasekiyye* ismini verdiği kitabının devlet idaresi ve Osmanlı müesseselerinden bahsettiği bölümü... Çünkü karşılaştırmalar sonucunda anladığımız göre, Yusuf Şükrî, İsmâil Hakkı Efendi'nin Sultan III. Ahmed sarayında serhasekiyan olan Tübâzâde Mehmed Ağa için H. 1133 (M. 1720-21) yılında yazdığı bu mensur Türkçe kitabından hayli iktibas ve nakilde bulunmuştur. Şimdi Yusuf Şükrî'nin nasihatnamesini telif ettiği yıldan takriben yüz elli sene önce yazılmış bir dinî-tasavvufî eserden nasıl faydalandığı konusunda bir örnek göstermek için, her iki metinden bir parça aktaralım. Bursalı İsmâil Hakkı, *Tuhfe-i Hasekiyye* adlı kitabında sultan sayesinde İslami hükümlerin icra edildiğini ve suçluların adalete uygun şekilde cezalandırılması gerektiğini şöyle anlatır:

“Zîrâ sultân halîfe-i Hak’dır. Yani adlde nâib-i Hak’dır. Anun-çün hutebâ menâbirde العالم خليفة الله فى العالم diyü- vasf ederler. Ve bir kimse ‘Kur’ân ile bitmeyen iş, sultân ile biter’ demek câ’izdir. Zîrâ kahr-ı sultân olmadıkça, ahkâm-ı şer’iyye icrâ olunmaz. Bu sebebdendir ki, umûr-ı âmme için taraf-ı sultândan müekkeller tâyîn olunmuşdur ki, halkı unfla muâheze ederler. Mâa hâzâ ol umûr, Kur’ân’ın tekâlîfidir. Feemmâ insânın ekseri merdüm-i bi’t-tab’ olmadıklarından, ihtiyârlariyle hıdmet etmezler, belki darb ü zecre muhtâclardır. Bu cihetden bî-namâzları ve ehl-i meyhâneyi ve gayrıyı muâheze lâzımdır; tâ ki mütenebbih olalar ve bir dahi fisk u fücûra avdet etmeyeler. Ve hadîsde gelir ki بعثت بالسيف Ve bu seyf, Resûlu’llâh’dan Hazret-i Ömer’e ve sâ’ir hulefâya ve anlardan mülûke intikâl eylemişdir. Ve bu mânâda mülûk, verese-i Resûl’dür. Ve bir kılıç dahi vardır ki, herc ü merc ve fitne kılıcıdır ki, Hazret-i Osmân vâkiasından kalmışdır. Anun-çün ilâ yevmi’l-Kiyâme halk-ı âlem biribiriyile muhârebeden hâlî değillerdir.

Ve siyâset dahi meşrûadır, lahmini kat’ ve azmini kesr etmedikçe... Feemmâ zamânede icrâ olunmadığından emr-i dînin işi bitdi ve bâzı cühelâ, ‘insân binâ-i Hakdır’ diyü müsâmahadan gelür. Zîrâ meşhurdur ki ‘Beni sokmayan yılan bin yaşasın...’ derler. Feemmâ yolda giderken harâmî veyâ gayrı vech ile bir şakî ana dest-dirâzlık etse ve mâlin nehb ü gâret eylese, ol zaman anı katlle iktifâ etmez; belki bulsa, bedenini ihrâk bî’n-nâr eder... Ya gayrın dahi cânı senin gibi acımışdır ve mü’minler biribirlerinin karındaşlarıdır... Pes, niçün karındaşın üzerinden zulmü def’ etmezsin?!. Bilmez misin ki, herkesin ameli ayağına dolaşsa gerekdir... yâ kâfire bile ‘âdil’ denildi? Nitekim hadîsde gelir: ولدت فى زمن الملك العادل Fi’l-hakîka adl ise sıfat-ı mü’mindir. Gel imdi ey hâkim ve ey zâbit, sıfat-ı adlle muttasıf olalım ve siyâseti elden komayalım. Zîrâ âhir zamân halkı, umûmen ve husûsan kılıca muhtâcdır. Bu bir asrdır ki, ulemâ ve meşâyih bunda muâmeleci ve gayrılar harâmî oldular.” (Bursalı İsmâil Hakkı, *Tuhfe-i Hasekiyye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Ktp. Belediye Yazma K. 490, vr. 179a-180a; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Ktp. Osman Ergin Yz., nr. 19, vr. 92a-b).

Naklettiğimiz parça Yusuf Şükrî’nin nasihatnamesinde şu şekilde yer almaktadır:

“Sultân-ı âzam adlde nâib-i Hak olduğundan, hutebâ menâbirlerde العالم خليفة الله فى العالم diye vasf ederler ve bir kimse ‘Kur’ân ile bitmeyen iş, sultân ile biter’ demek câ’izdir. Zîrâ kahr-ı sultân olmadıkça, ahkâm-ı şer’iyye icrâ olunmaz. Bu sebebdendir ki, umûr-ı âmme için taraf-ı sultândan müekkeller nasb ü tâyîn olunmuşdur ki, halkı unfla muâheze ederler. Mâa hâzâ ol umûr, Kur’ân-ı mübînin tekâlîfidir. Zîrâ insânın ekseri merdüm-i bi’t-tab’ olmadıklarından, ihtiyârlariyle hizmet ve inkiyâd etmezler, belki darb ü zecre muhtâclardır. Bu ecluden bî-namâzları ve ehl-i meyhâneyi ve gayrıları muâheze lâzımdır. Tâ ki mütenebbih olalar ve bir dahi fisk u fücûra avdet etmeyeler. Ve hadîs-i şerîfde gelir ki بعثت بالسيف Ve bu seyf, Resûlu’llâh salla’llâhü Teâlâ aleyhi ve sellemden Hazret-i Ömer radiyallâhü Teâlâ anh efendimize ve sâ’ir hulefâya ve onlardan mülûke intikâl eylemişdir ve bu mânâda mülûk, verese-i Resûl’dür ve bir kılıç dahi vardır ki, herc ü merc ve fitne kılıcıdır ki, Hazret-i Osmân radiyallâhü Teâlâ anh vâkiasından kalmışdır. Onun için ilâ yevmi’l-Kiyâm halk ve âlem biribiriyile muhârebeden hâlî değillerdir. Siyâset dahi meşrûadır. Ve lâkin fukahâ يكسر العظم او يقطع اللحم او يقطع اللحم ما لم يقطع اللحم او يكسر العظم diye şart göstermişlerdir. Yâni bir maddede şâhid mefkûd olup mücrim dahi ikrâr etmeyecek, lahmini kat’ ve azmini kesr etmeyecek kadar siyâset etmek meşrûdur.

Feemmâ zamânede icrâ olunmadığından emr-i dînin işi bitdi ve bâzı cühhâl 'İnsân binâ-i Hakdır' diye müsâmahadan gelir. Zîrâ meşhurdur ki 'Beni sokmayan yılan bin yaşasın...' derler. Feemmâ yolda giderken harâmî veyâ gayr vech ile bir şakî ona dest-dırâzlık edip mâlin nehb ü gâret etse, ol vakt onu katlle iktifâ etmeyip belki bulsa, bedenini nâr ile ihrâk eder... Ya gayrın cânı senin cânın gibi incinmiştir ve mü'minler ise birbirlerinin karındaşlarıdır... Pes, niçin karındaşın üzerinden zulmü def' etmezsin?!. Bilmez misin ki, herkesin ameli ayağına dolansa gerekdir. Tâ (?) kâfire bile 'âdil' denildi? Nitekim hadîs-i şerîfde gelir: ولدت في زمن الملك العادل Fi'l-hakîka adl ise sıfat-ı mü'mindir. Gel imdi ey hâkim ve ey zâbit, sıfat-ı adlle muttasif olalım ve siyâseti elimizden komayalım. Zîrâ âhir zamân halkı, umûmen ve husûsan kılıca muhtâclardır. Bu bir asrdır ki, ulemâ ve meşâyih bunda muâmeleci ve gayrılar harâmî oldular." (Yusuf Şükrî, *Nesâ'ih-nâme-*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Hacı Mahmud Efendi Bölüm, nr. 1846, vr. 3a-b).

Her iki parçadaki ortaklık, Harputlu Yusuf Şükrî'nin nasihat kitabını telif ederken Bursalı İsmâil Hakkı'nın anılan eserinden oldukça faydalandığını, daha açık bir ifadeyle yer yer iktibas ve nakillerde bulunduğunu gösteren örneklerden biridir. Yusuf Şükrî'nin meşhur Bursalı İsmâil Hakkı Efendi'nin *Tuhfe-i Hasekiyye* adlı dinî-tasavvufî eserinden nasıl istifade ettiğini belirtmek için her iki eserden birer parça daha nakledeyim. Şu parça, Bursevî'nin anılan eserinde yer almaktadır:

"Muhterikler dirâht-ı müntehâ sâyelerine erip müsterîh oldukları gibi, mazlûmlar dahi sâye-i adl-i pâdişâhîde âsûde olur. Zîrâ dergâh-ı sultân bir dîvândır ki (...) اعدلوا هو اقرب للتقوى mûcibince adl-i mahz olmak vâcibdir. (...) Ve dünyâ egerçi dâr-ı ibtilâ ve mahall-i belâ olduğu cihetden cây-ı râhat değildir; feemmâ gâh ü bî-gâh nesîm-i hoş-bû hübübiyle meşâmlardan ukdeler münhal olduğu gibi, bâd-ı sabâ-yı adlle girih-i dil güşâde ve müşkiller hall olup giriftâr-ı gam olanlar fi'l-cümle açılırlar ve âdiller dahi بحب المقسطين ان الله muktezâsı üzre mahbûb-ı İlâhî olurlar. Pes, tevbe sebep-i muhabbet-i İlâhiyye olduğu gibi (...) adl ü insâf ü iksât dahi böyledir. Ve mahbûb-ı İlâhî olmağın fevkinde derece yoktur. Anun-çün efdal-i kâ'inâta 'Habîbu'llâh' denildi. Bu cihetdendir ki 'Yevm-i Kıyâmetde âdiller nûrdan minberler üzerinde cülûs ederler' ve 'Bir sâat adl etmek, altmış sene ibâdete bedeldir.' (...) Pes bunun meâli budur ki âdil olan kimse adliyle ihyâ-i Nebevî etmiş olur. Zîrâ Cenâb-ı Nebevî her kârda adl ve istikâmetle me'mûrdur. Nitekim *Kur'ân*'da gelir: فاستقم كما امرت

Ve arz ve semânın kıvâm ü istimsâki, sıfat-ı adlle, eger cevherlerinde ve eger gayrı hâllerinde... Pes şol kimse ki 'Bu dâ'ire-i devleti zulm çevirir ve döndürür' der ise, kâfir olur. Zîrâ her dâire adl ile kâ'imdir ve zulm bir nesneyi mevzi'inin gayriye vaz' etmektir. Bu sûret ise ifrât ve tefrîtden hâlî değildir ki, ana 'inhirâf' derler ki istivâya mukâbilidir. Ve demişlerdir ki خيرا الامور اوسطها Yani adl -ki vasatdır- tarafeyni olan ifrât ve tefrîtden hayırludur."

(Bursalı İsmâil Hakkı, *Tuhfe-i Hasekiyye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Ktp. Belediye Yazma K. 490, vr. 175b-176a).

Naklettiğimiz cümleler, Harputlu Yusuf Efendi'nin *Nesâyih* adlı eserinde ufak tefek farklarla şu şekilde yer almaktadır:

"(...) mazlûm olanlar eser-i zulmden harârete düşüp şemsde muhterik olanlar dirâht-ı müntehâ sâyelerine erip müsterîh oldukları gibi, sâye-i adl-i pâdişâhîde âsûde olurlar. Zîrâ dergâh-ı sultân bir dîvândır ki اعدلوا هو اقرب للتقوى mûcibince, onda adl-i mahz olmak vâcibdir. Ey birâder, dünyâ egerçi dâr-ı ibtilâ ve mahall-i belâ olduğu

cihetden cây-ı râhat değildir, feemmâ gâh ü bî-gâh nesim-i hoş-bû hübûbiyle meşâmlardan ukde münhale olduğu gibi, bâd-ı sabâ-yı adlle girih-i dil güşâde ve müşkiller hall olup giriftâr-ı gam olanlar fi'l-cümle açılır ve âdiller dahi *ان الله يحبّ المقسطين* muktezâsı üzre mahbûb-ı ilâhî olur. Pes, adl ü insâf ü iksât, sebep-i muhabbet-i ilâhiyyedir ve mahbûb-ı ilâhî olmaklığın fevkinde derece yoktur. Onun-çün efdal-i kâ'inât ve ekmele-i mevcûdâta 'Habîbu'llâh' denildi. Bu cihetdendir ki 'Yevm-i Kıyâmetde âdiller nûrdan minberler üzerinde cülûs ederler' ve 'Bir sâat adl etmek, altmış sene ibâdetden hayırlıdır.' Zîrâ âdil olan kimse adliyle ihyâ-i Nebevî etmiş olur ki, Cenâb-ı Nebevî hazretleri her kârında adl ve istikâmetle me'mûrdur. Nitekim *Kur'ân-ı Kerîm*'de gelir:

فاستقم كما امرت

Ve bir dahi arz u semânın kıvâm ü istimsâki, sıfat-ı adlledir, eğer cevherlerinde ve eğer gayrı hâllerinde... Pes şol kimse ki 'Bu dâ'ire-i devleti zulm çevirir ve döndürür' dese, -el-iyâzü bi'llâhi teâlâ!- kâfir olur. Zîrâ her dâire adlle kâ'imdir ve zulm bir nesneyi mahallinin gayrıya vaz' etmektir. Bu sûret ise ifrât ve tefrîtden hâlî değildir ki, ona 'inhirâf' derler ki istivâya mukâbilidir ve demişlerdir ki *خير الامور اوسطها* Yâni adl -ki vasatdır- tarafeyn-i ifrât ve tefrîtden hayırlıdır. (Yusuf Şükrî, *Nesâ'ih-nâme-*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Hacı Mahmud Efendi Bölüm, nr. 1846, vr. 3b-4a).

Numune olarak aktardığımız bu ve görmemize rağmen sözü uzatmamak için nakletmediğimiz diğer ortak parçalar, Yusuf Şükrî'nin nasihatnamesini yazarken Bursalı İsmâil Hakkî'ya ait *Tuhfe-i Hasekiyye* isimli eserden çokça faydalandığını göstermeye yetecektir. Yazarın nasihatnamesinin telif sebebi kısmında "...Bu sebebden işbu *Nesâ'ih*'i cem' ve tertib edip (...) şerh ü beyân eyledim" demesi, belki de *Tuhfe-i Hasekiyye* gibi kitaplardan iktibaslarda bulunduğunu ima etmektedir. Onun yine H. 1279 (M. 1863) yılında tamamladığı *Silsiletü's-Safâ...* (Yusuf b. Osman el-Harputî 1287/ 1870: 3) yahut yazmaya başladığı *Rumûzu't-tevhîd* (Yusuf b. Osman el-Harputî 1287/ 1870: 2) adlı eserlerinin, baş tarafında Rabbânî âlim ve ilâhî hakîmlerin telif ettikleri kitaplardan istediğini elde ettiğini veya sözlerinden sözlerinden aldığını bildirmesi, derleme olduğunu düşündürmektedir.

d) Ana Hatlarıyla Muhtevası

Yazar, kitabını meydana getirmesinin asıl sebebini belirttiikten sonra her devirde halifelik tahtına oturan sultana itaat etmenin gerekliliğini, ona uymayanların "mübtedi", yani İslâm dinine aykırı, yeni bir iş (bid'at) icad etmiş olacaklarını, iki cihanda da hüsrana uğrayacaklarını anlatır. Eserde, Müslüman olan sultana itaat, Hz. Peygambere itaat gibi gerekli bir vazife, isyan ise Allah'a ve Onun resulü Hz. Muhammed'e isyan sayılmış; bu fikir, "Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de." (Nisâ Suresi, 4/59) manasındaki ayete dayandırılmıştır. Bununla birlikte, günah olan bir fiili emrettiğinde, hükümdarın o buyruğuna boyun eğilmesinin uygunsuzluğu da ifade edilmiştir. Çünkü Yaratana isyan olan hususta, hayatî bir tehdit veya tehlike bulunması gibi istisnâî hâller hariç, mahlûka itaat edilmez. Devlet başkanı olmaksızın İslâm'ın emirleri yerine getirilemeyeceğinden, müminler için her zaman bir devlet reisi edinmek, dinî bir vazifedir. Bu bakımdan sultan, Allah'ın meşru emri derecesindedir; adaletle hükmetmesi konusunda Onun naibidir. Çünkü İslâm dininin hükümleri, sultanın kudreti ve cezayla icra olunur. Bilindiği gibi, Hz. Peygamber bu hususta "Ben kılıçla gönderildim" buyurmuştur. Müslüman hükümdarlar da ilâhî hükümleri kuvvetle yerine getirmeleri yönünden onun vârisleridir. Zira İslâmî hükümlere uygun cezalar vermek de meşrudur. Bazı cahillerin, insan için "Allah

yapısıdır” diyerek suçluların cezalandırılması konusunda müsamahalı davranışı, doğru değildir. İnanan kişilerin, diğer din kardeşlerinin uğradığı zulmü giderme hususunda gayretli davranması; bu arada hâkim ve zabıtların adaletli olması, icab ettiğinde suçluları cezalandırması lâzımdır.

Nesâvih'te ağırlıklı olarak sultana itaatin lüzumu üzerinde durulmakla birlikte, vezirliğe getirilecek kişilerin sahip olması gereken vasıflar, suçlu ve âsilerin cezalandırılması, zulmün zararları, devlet reisinin Kureyş kabilesinden olması meselesi, Emevî, Abbâsî ve Osmanlıların İslâm tarihindeki yerleri, Kıyamet alâmetleri, o arada Mehdî'nin çıkışı, padişahlar için bir doğru yol gösterici kişinin gerekliliği, şeyhülislâmın vazifesi, kahr içinde lütfun manası, sultanın eşlerinin konumları ve vazifeleri, tasavvuf yolunun tehlike barındıran tarafları, Ehl-i Beyt ve seyyidlere hürmet, velilerin ruhundan yardım dileme, Mekke, Medine ve Kâbe'nin İslâm'daki itibarı, kabir ziyaretinin âdâbi gibi konulardan da bahsedilir. Müellif, nasihat kitabının sonlarında İslâm ve Türk tarihinde hayır eserlerinden ötürü minnetle anılan üç kişi (Mihrûmah Sultan, Eşref Kayıtbay, Sultan I. Selim)den bahseder. Sayısız ilâhî nimete hamd ve şükrün nasıl mümkün olacağı meselesi üzerinde durur. Nihayet iki fikhî soruya verilen cevapla eser sona erer.

Yusuf Şükrî, nasihatnamesinde dile getirdiği fikirleri zaman zaman çeşitli tarih, tasavvuf veya menkıbe kitaplarından alınmış hikâye ve anekdotlarla teyit etme yoluna da gider. Meselâ, bunlardan birinin konusu, Osman Gazi'nin (ö. 724/1324), eziyetlerini çektiği bazı köylüleri Hacı Bektaş'a (ö. 669/1271?) şikâyet maksadıyla giderken, yolda gecelediği bir evde *Kur'ân'a* hürmet için sabaha kadar yatmayıp ayakta duruşudur. Ertesi gün –sonradan Hacı Bektaş olduğu anlaşılan- bir kişi Osman Bey'in eline bir bayrak verip “Allah mübarek etsin!” diye ona dua etmiştir. Bu vak'a, ufak-tefek farklarla 15. asır Osmanlı tarih yazarlarından Kemâl'in, H. 895/ M. 1490'da tamamladığı *Selâtin-nâme*'sinde nakledilmektedir. (Öztürk 2001: 37-42. Osmanlılarla Hacı Bektaş münasebeti konusunda daha fazla bilgi için bk. Karadeniz 2006: 1-9).² Yazar, Osman Gazi'nin *Kur'ân'a* saygısını takdir etmekle ve bu devlete *Kur'ân'ı* yüceltmesi sayesinde eriştiğini belirtmekle beraber, ilâhî *Kitâb'a* gerçek hürmetin, onun hükümleriyle amel etmek olduğunu dile getirmekten de geri kalmaz. Burada Osman Gazi ve Hacı Bektaş görüşmesine dair rivayetin bâtinî manaları üzerinde durulması da dikkat nazarını çekicidir.

Harputlu Yusuf Efendi, eserini “*Nesâvih*” (Nasihatlar) adıyla takdim etse de daha ziyade siyâsî konulardan bahsetmiş; başka bir ifadeyle –gördüğü lüzum üzerine- devlet idaresi hakkındaki fikir ve tavsiyelerini yazmıştır. Onun kitapçığını, ağırlıklı olarak ele aldığı mevzulardan ötürü edebiyat tarihimizdeki siyasetname türü eserler arasında saymak mümkündür. (Siyasetnamelerin konuları ile Arap, Fars ve Türk edebiyatında bu türdeki başlıca eserler hk. bilgi için bk. Levend 1962: 167-194; Adaloğlu vd. 2009: 304-308). Bir İslâm âlimi olan yazar, denebilir ki, temas ettiği konulara ait bilgi, düşünce ve telkinlerini daima *Kur'ân* ayetlerine ve Hz. Peygamber'in hadislerine dayandırmış; akli çıkarımlardan ziyade nakle ve nassa ehemmiyet vermiştir. 13 (veya diğer iki

² Osman Gazi'nin bu rüyası, *Âşıkpaşazâde Târîhi*'nde (Âşıkpaşazâde 1332/ 1914: 6) ve Neşrî'nin *Cihân-nümâ*'sında (Mehmed Neşrî 1949: 73-75), Kemâl'in *Selâtin-nâme*'sinden farklı anlatılır; Hacı Bektaş'ın Osman Bey'e bayrak verip dua ettiği bilgisi yoktur.

nüshasına göre 18 ve 31) yapraktan ibaret kitapçıkta açıkça 25 ayet, 30 hadîs-i kudî ve hadisin anıldığını söylersek, herhâlde İslâm tesiri konusunda bir fikir vermiş oluruz. İma yoluyla hatırlatılan ayet ve hadisler de eklenirse, bu sayının daha da artacağı muhakkaktır. Yazarın bir “hâl” ilmi olan tasavvufa dair bilgi birikimi ve batınî izahları da kitapçık boyunca kendisini gösterir.

Biyografik ve bibliyografik eserleriyle tanınan Bursalı Mehmed Tâhir Bey (1278-1344/1861-1925), hem *Ahlâk Kitaplarımız* (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rif'at 1325/1909: 42), hem de *Osmanlı Müellifleri* isimli eserinde Harputlu Yusuf Efendi'nin bu mensur kitapçığının “matbû” (basılmış) olduğunu belirtir. Kütüphaneci Fehmi Edhem Karatay (1888-1968), aynı eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesindeki yazma bir nüshasını, 1961'de basılan kataloğunda tavsif etmiştir. (Karatay, 1961: II/ 388). Nâmık Açıkgöz ise, Harputlu Yusuf Şükrî'nin söz konusu mensur kitapçığını 1990'da *Fırat Üniversitesi Dergisi*'nde yayınlanan bir yazısıyla ilim dünyasına tanıtmış; orada şairin yayımlanmamış üç şiirine de yer vermiştir. (Açıkgöz 1990: 1-8). Biz, bu çalışmamızda Yusuf Şükrî'nin uzunca bir zamandır çeşitli yayın ve akademik çalışmalarda ismen anılan yahut muhtevası bakımından söz konusu edilen mensur nasihatnamesini neşretmemizi müteakiben, günümüz Türkçesine de çevirerek çağımız okuyucularının kolayca anlamasını hedefledik.

SONUÇ

Harputlu Yusuf Şükrî'nin *Nesâvih*'i, eski tabirle “zü'l-cenaheyn” (iki kanatlı) bir din âlimi, başka bir ifadeyle hem zahirî ilimlere vâkif, hem de bâtinî, irfanî yönü olan bir müderrisin, siyasî konulara ait İslâmî tavsiye ve telkinleri derlediği bir metindir. Mukayeseli incelemeler sonucunda, onun nasihatnamesini yazarken meşhur Celvetî şeyhi ve âlim Bursalı İsmail Hakkı'nın (1063-1137/1653-1725) *Tuhfe-i Hasekiyye* isimli eserinden çokça faydalandığı ve iktibaslarda bulunduğu anlaşılmıştır. İşlenen konuların büyük kısmı göz önünde tutulduğunda siyasetnameler arasında da sayılabilecek bu eser, ihtiva ettiği bilgi, fikir ve öğütler bakımından çağımızda da değerini koruyan bir kitapçıktır. Çünkü bu eserde Müslüman idarecilere itaat, adaletle hükmetmek, iyi ve liyakatli kişileri istihdam etmek, zulümden, günahlardan kaçınmak, hayır ve hasenat yapmak gibi sadece yazıldığı asırda değil, inananlar için her devirde geçerli İslâmî esaslar söz konusu edilmektedir.

Eserin Nüshaları ve Diliçi Çevirisinde Tutulan Yol

Basma nüshasını araştırmamıza rağmen göremediğimiz bu kitapçığın, tesbit edebildiğimiz dört yazma nüshası vardır:

1. “*Nesâ'ih(nâme)*”, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nr. 1846.

Her sayfası 27 satırlı 13 yapraktan ibaret bu metin, 1b'de besmeleyle başlamakta; 13a'da “Murabba” başlıklı dört mısra ile sona ermektedir. 13b'de Şükrî'nin “çıkıldım” redifli bir gazeli yer almaktadır. Hangi tarihte ve kimin tarafından yazıldığı belli olmayan bu nüsha, metinde H kısaltmasıyla gösterilmiştir.

2. *Nasihatnâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi A. 3590, 1b-31b sayfaları arasındadır. Bu nüshada da istinsah tarihi ve müstensih adı bulunmamaktadır. Her sayfası 15 satır olan metin, besmeleden sonra gazeli

şeklindeki “kıl” redifli münacatla başlamakta; esere –yanılmaları görmezlikten gelen- büyüklük nazarıyla bakmayı rica edici Farsça beyitle sona ermektedir. Bu nüsha, metnimizde T kısaltmasıyla işaret edilmiştir.

3. *Nasîhatnâme*, Mısır Millî Kütüphanesi, Mevâizu Türkî, m- 9.

Besmelenin ardından “kıl” redifli manzum münacatla başlayan ve “Murabba” başlıklı dört mısra ile biten bu nüsha, talikle yazılmış, ilki ve sonuncusu dışında her sayfası 21 satırlı 18 yapraktan ibarettir. İstinsah tarihine dair bir kayıt yoktur. (Bu nüshanın tavsifi için bk. *Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu* 1992: IV/ 221).

4. *Nesâ'ih*- Medine’de Melik Abdülaziz Kütüphanesi Mecmû’atü’l-Mahmûdiyye kısmında 2595 numarada kayıtlı olan bu nüsha, her sayfası 21 satırdan ibaret 14 yapraktır. “Kıl” redifli gazel şeklindeki münacatla başlayan metin, bir dörtlükle sona ermektedir. 2008’de Fırat Üniversitesinde *Yusuf Şükrü Harputî ve Eserlerinin Hadîs Açısından Değeri* adıyla yüksek lisans çalışması yapan İbrahim Saylan, bu nüshayı bir makalesinde tanıtmış (Saylan 2020: 105) ve ricamız üzerine onun bir suretini tarafımıza göndermiştir. Kendisine müteşekkirimiz.

Nesâ'ih’in çağımız Türkçesine çevirisi esnasında anılan yurtiçi kitaplıklarında bulunduğunu belirttiğimiz iki yazma nüshasına dayalı tenkitli metnini esas aldık. Söz konusu metni neşrettikten sonra temin edebildiğimiz Mısır nüshasını da göz önünde tuttuk.³ Eserde geçen ayet, kudsî hadis, hadis, şiir gibi Arapça ibarelerin tercümelerini dipnotlarda verdik; bazı dinî, tarihî isim ve terimler hakkında yine dipnotlarda açıklamalar yazma lüzumunu duyduk. Ayrıca, okuyucu, kitapçığın konularına dair ilk bakışta bir fikir edinebilsin diye köşeli parantez içinde birtakım ara başlıklar eklemeyi de gerekli gördük.

NESÂYİH

(T 1b, H 1b) Bi’smi’llâhî’r-rahmânî’r-rahîm

İlâhî kalbde fikrin mûcib-i feyz-i hayâtım kıl

Kamu işimde nâmın ağzıma kand-i nebâtım kıl

Yedimde kilimi sırr-ı kalem kâğdıma levh et

Nem-i nâmî-i ilmim yemm-i pür-mevc-i devâtım kıl

Bi-hakk-ı Mustafâ vü âl ü ashâb-ı kirâm için

Bu tesvîd etdiğim evrâkı mahşerde berâtım kıl

Akar Seyhûn-veş eşkim demâdem derd-i aşkınla

Heme dil-teşnegân-ı âleme feyzim fûrâtım⁴ kıl

³ *Nesâ'ih*’in Mısır Millî Kütüphanesinde bulunan nüshasını temin konusunda -ricam üzerine- yardımcı olan ve talebimi yerine getiren Doç. Dr. Hasan Kaplan’a teşekkür ederim.

⁴ “Fûrât” kelimesi hem tatlı su, hem de Fırat nehri manasına gelir. Burada cins isim olarak kullanıldığından küçük harfle yazıldı.

Bu Şükrî goft Hudâyâ kalbimi ümmü'l-kitâb eyle

Ulûm-ı evvelîn ü âhirîni feyz-i zâtım kıl

[1. Allahım, gönülde fikrini hayatımın feyzinin vesilesi et! Bütün işlerimde adını ağzıma bitki şekeri (gibi tatlı) et!
2. Elimde kalemini kalem sırrı, kâğıdımı levh (Levh-i Mahfuz gibi) et! İlmimin büyüyen nemini, divitimim dalga dolu denizi yap! 3. Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.), onun ailesi ve değerli arkadaşlarının hakkı için, bu karaladığım yaprakları mahşerde beratım et! 4. Gözyaşım, her zaman senin aşkının derdiyle Seyhun gibi akar... Feyzimi (ilim ve irfanımı) daima dünyanın susamış kimselerine (can ve gönülden arzu çekenlerine) tatlı su gibi yap! 5. Bu Şükrî dedi ki: Ey Allahım, kalbimi kitabın anası⁵ yap! Önceki ve sonrakilerin ilimlerini, kendimin feyzi eyle!..]

Ondan sonra (gelelim maksadımıza...) Dert tuzağının tutsağı Harputlu Yusuf bin Osman bu şekilde hâli izah eder ve sözü açar ki, [Hicri] 1263 [Miladi 1857] senesinde faziletli kişilerin göçlerinin konağı olan İstanbul'dan Medine-i Münevvere tarafına yüz sürüp üç sene kadar o eserleri yüce diyarda bazan dedikodu sahipleriyle konuşup ve tartışıp, bazan da vecd⁶ ve hâl⁷ sahipleriyle (İlâhi) güzellik ve yücelik hakkında konuşup daha sonra kaderin gereği 1276 (yılı) mübarek Şevvâl'inin başlarında [M. 1860 Martının son günleri] göç belâsına tutulup Anadolu tarafına döndüğümde ve yol sırasında bazı muhterem kişiler ve cahil halkla sohbet ve alışma olduğunda gördüm ki, fâniliğin batı tarafından esen rüzgârının kasırgası, dinî ilimler ağacının yaprak ve meyvesini perişan, faydasız; güz ve kış mevsiminin şiddetli yeli, İslâmi hükümlerin çiçek ve yapraklarını (T 2a) dağıtıp ve daha perişan edip cehalet dünyayı (öyle) bir derece kaplamış ki, büyük ve küçük, daha üstün ve pek aşağı belirsiz olup her şey feyiz nüshasının düzenleyicisi olmadan çıkmış...⁸ Bu yönden halifelik tahtına oturan pek büyük sultanın mübarek değerlerini, ona itaat ve biat⁹ nedir, bilmezler. Bu sebepten dolayı şu *Nesâvih(Nasihatlar)*'ı toplayıp ve sıralayıp İslâmî işlerde en büyük padişaha itaatin, dünya ve ahirette Allah'ın rızasına vesile ve itaatsizliğin, iki

⁵ "Ümmü'l-kitâb", Allah katında, olmuş ve olacak her şeyin kayıtlı bulunduğu "Levh-i Mahfûz", yani korunan levhadır.

⁶ Fazla istek ve aşkın ara-sıra baskın oluşuyla kalpte meydana gelen kendinden geçiş hâli; kendini kaybedercesine İlâhi aşka dalmak. Hakiki vecdde özentî, gösteriş ve sahteliğin olmaması şarttır.

⁷ Tarikatlara girmiş ve o yolda giden kişilerde sonradan görülen gayr-i ihtiyari, manevi keyfiyet. Tasavvuf ehli arasında vecd ve istiğrak manasında kullanılır. "Ehl-i hâl", hâl sahibi, hakikat ehli, çeşitli İlâhi tecellilere erişenler demektir.

⁸ ... bin iki yüz yetmiş üç [Miladi 1857] senesinde faziletli kişilerin göçlerinin konağı olan İstanbul'dan Medine-i Münevvere tarafına yüz sürüp üç sene kadar o eserleri yüce diyarda bazan dedikodu sahipleriyle konuşup ve tartışıp, bazan da vecd ve hâl sahipleriyle (İlâhi) güzellik ve yücelik hakkında konuşup daha sonra kaderin gereği 1276 (yılı) mübarek Şevvâl'inin başlarında [M. 1860 Martının son günleri] göç belâsına tutulup Anadolu tarafına döndüğümde ve yol sırasında bazı muhterem kişiler ve cahil halkla sohbet ve alışma olduğunda gördüm ki, fâniliğin batı tarafından esen rüzgârının kasırgası, dinî ilimler ağacının yaprak ve meyvesini perişan, faydasız ve güz ve kış mevsiminin şiddetli yeli, İslâmi hükümlerin çiçek ve yapraklarını dağıtıp ve daha perişan edip cehalet dünyayı (öyle) bir derece kaplamış ki, büyük ve küçük, daha üstün ve pek aşağı belirsiz olup her şey feyiz nüshasının düzenleyicisi olmadan çıkmış. H : ...bin iki yüz yetmiş altıncı senesi [M. 1860] sonlarında mağfîret süslü Hicaz tarafından Anadolu tarafına dönerken, yol sırasında bazı itibarlı kişiler ve halkın aşağı tabakasıyla sohbet olduğunda gördüm ki, fânilik batı rüzgârının kasırgası, dinî ilimler ağacının meyve ve yaprağını dağıtıp faydasız bırakıp sonbahar ve kış mevsiminin soğuk yeli, İslâmi hükümlerin yapraklarını ve çiçeklerini darmadağın ve daha perişan edip cehalet dünyaya o kadar yayılmış ki, büyük ve küçük, en yüksek ve en aşağı belirsiz olup her şey feyiz nüshasının düzenleyicisi olmadan çıkmış. T.

⁹ Biat: Bir hükümdarın hükümetini kabul ve ona itaat arz etme muamelesi. Bu itaati belirtme davranışı, el sıkışma şeklinde olabilir.

cihanda hüsrana (hayal kırıklığı ve zarara) sebep olduğunu izah ve beyan ettim. Tâ ki din kardeşleri bu öğüdü iyilikle kabul edip iki âlemde faydalansınlar, inşa'illâhu Teâlâ.

(H 2a) **İslâm Padişahına (Allah onun devletini kalıcı ve saltanatını Kıyamet gününe kadar ebedî eylesin!)**

Övgülerin Anılması-

Bu yedi renkli ve sırça renkli (gök), iyilik ve ikram sahibi Allah'ın emriyle dönücü olduğu müddetçe, Hak Vahid (Bir) Zat ve kayıtsız, şartsız feyiz, bereket ve bolluk verici hazretlerinin herkesin sığındığı katından umulur ve yalvarılır ki, o halifelik tahtının süsü, din ve devletin güneşi, eski Acem padişahlarını kırıcı ve aşırı istekleri kahredici, Araplar, Arap olmayanlar ve Anadolu (halkının) sultanı, sultan oğlu sultan, Sultan Abdüzzaz Han bin Sultan Mahmud Han bin Sultan Abdülhamid Han hazretlerini saltanat ve büyüklük tahtında, günlerin sonuna kadar sürekli ve devamlı etsin! Amin!

[Müslüman hükümdara itaatin gerekliliği]

Bilinmiş olsun ki, her asırda halifelik tahtına oturan padişaha biat etmek gerekir. Aksi takdirde (ona biat etmeyenler) bidatçı¹⁰ olurlar. Çünkü pek büyük sultan, âlemin dayanak noktasıdır; en büyük kanun koyan(Allah')ın hükümlerini yürütürler. Şimdi, bu büyük nimete şükretmek, bütün insanların üzerlerine dince pek gerekli vazife iken, yine bazı cahiller nankörlük edip (T 2b) yalnızken ve meydanda (açıkça) dil uzatırlar; bazı kötülük ve kusurlarını söyleyip onu yererler... Bilmezler ki, sultanın bir ameli, o cahillerin çok amellerinden daha üstün ve hâli onların hâllerinden daha mükemmeldir. Bu sebepten demişlerdir ki, sultanın az ameli, zahidin¹¹ çok amelinden hayırlıdır. Çünkü zahid, kendi nefsinin işi, dirliği için, sultan ise kulların işleri için çalışır. İkinci ise ilkinden daha üstündür. O hâlde, Yüce Allah'ın halifesini ve en büyük isminin mazharını nasıl kötülerler?!. Kölenin efendisine asi olması nasılsa, hükümdarın idaresi altında bulunan ve vergi veren halkın sultana isyanı da öyledir. Çünkü "ulü'l-emr", yani emir sahibi(Müslüman idareci)dir; emir sahibi Müslüman hükümdara ise itaat etmek, dince gerekli bir vazifedir. Nitekim *Kur'ân-ı Kerîm*'de (şöyle) geçer:

¹²اطيعوا الله و اطيعوا الرسول و اولى الامر منكم Ona isyan etmek, hemen Yüce Allah'a ve Allah Resulü sallallâhu aleyhi ve selleme isyandır. Onu kötölemek, ona sövüp saymak da Allah ve Resulüne döner. Bu sebepten dolayı demişlerdir ki, padişahın emrine (T 3a) itaat eden, vacip sevabı ile sevap kazanmış olur. Çünkü Yüce Allah, itaat etmede onu kendi derecesine indirdi. Ancak ¹³اطيعوا اولى الامر diye "itaat" kelimesi, resulde tekrar olunduğu gibi tekrar edilmedi. Çünkü resul (peygamber), hakiki halifelik makamında olduğundan, onun için müstakil (bağımsız) hüküm vardır ki, kendisinin emir ve yasaklaması da Yüce Allah'ın emir ve yasağı gibidir. Fakat sultanın hükmü, eğer hükmettiği sünnetse, Peygamber'in hükmüne uyar; eğer hükmettiği farzsa, Allah'ın hükmüne uyar. Nafileyse, gerçi gerçekte (H 2 b) "mendup"¹⁴, "müstehab"¹⁵ ve "tatavvu"¹⁶ dedikleri, farz ve vaciplerin

¹⁰ Hz. Peygamber zamanından sonra dinde icat edilen tarz, töre vb. şeylere "bid'at" denir. "Bid'at-ı hasene" (iyi bidat), "bid'at-ı seyyie" (kötü bidat) olmak üzere ikiye ayrılır. Mevlid oku(t)mak, gerekli ve faydalı ilimlerin öğretimi için mektepler yapmak gibi dinin özüne ve sözüne uygun bulunan yenilikler iyi bid'at; İslâm'ın lafız ve ruhuna aykırı olarak sonradan ortaya çıkan töre, ayin vb. ise kötü bid'at sayılır.

¹¹ Zahid: Zühdle vasıflanmış, dünya süslerine rağbet etmeyen, ibadet eden, takva sahibi, sufi.

¹² "Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de." (*Kur'ân*, Nisâ Suresi, 4 /59).

¹³ "...emir sahiplerine itaat edin."

¹⁴ İşlenmesi şer'an iyi sayılan, güzel fiil.

üzerlerine fazla olarak yapılan işlerdir... Fakat sultanın emrine bitişik olunca, emir sahibine itaat etmek, dince gerekli vazife olduğundan, onunla amel de vacip olur.¹⁷

[Hükümdara itaatin şartları ve itaatsizliğin sonuçları]

Ama günah olan bir fiili emretmek böyle değildir. Nitekim (bu konuda şu söz) nakledilir:

¹⁸ لا طاعة لمخلوق في معصية الخالق *Kur'an*'da (belirtilen meseleye dair şu ayet) geçer:

¹⁹ Yani şirk (Allah'a ortak koşmak) ve günah (T 3b) hususunda anne-babaya ve onların hükmünde olanlara itaat etmek, İslâmca yasaklanmış; haram olmuştur; şüphesiz onun zıddını yapmak gerekir. Ancak "Seni öldürürüm" ve yahut "Elini, ayağını keserim" diye kesin ve kuvvetli tehdit olursa, bu şekilde ona "mükreh" (zorla bir şey yapması istenen) ve "mecbur" derler ki, meselesi bilinmiştir... Yani eğer kalbi imanla kanmış, (İslâmi inanç konularında) şüphesi yoksa, mecbur olduğu şeyi söylemesine veya işlemesine İslâm dini hükmünce ruhsat (izin) verilmiştir. Gerçi sabredip öldürülse, şehid olur... Nitekim Haccâc-ı Zâlim zamanında birçokları kurtuluş için razı oldu, peki dediler ve birçokları da dinlerinde sebat edici ve sağlam olup muhalefet ettiler... Bundan anlaşılır ki, irade hâlinde küfür sözü veya küfür fiiliyle (insan) kâfir olur. (İslâmi inanç, ibadet, emir ve hükümleri) yalanlama belirtisi olan işlerde de böyledir. Zünnar²⁰ kuşanmak ve kâfirlerin başlığını giymek ve (birisini veya bir şeyi) ele geçirmek için *Kur'ân-ı Kerîm*'i uyluğuna bağlamak ve benzerleri gibi...

Sözün kıyası, iman sahiplerine dini(n hükümlerini) ortaya koymak mümkün olmadığından, her zamanda devlet başkanı edinmek, dinen gerekli vazifedir. Çünkü çok askerle (T 4a) düşmanı gidermeye gücü yetici ve adalet bayrağını yükseltmekle zalimlerin bir yeri kaplamasında emri açıktır. Öyle olunca, bu sebeple insanlar evlerinde rahat olup din ve dünya işine dikkat eder, çalışırlar. O hâlde, sultana itaat etmek, gerekli bir vazifedir. Çünkü sultan, Yüce Allah'ın meşru emri konumundadır. ²¹ من اطاعه نجا و من عصاه هلك Eğer insanlar biat nedir ve sultan kimdir bilmezlerse, Cahiliye inancı üzerine ölürler.²²

¹⁵ Terk edilmesinde günah olmayan, işlenmesinde sevap olan amel.

¹⁶ Nafile namaz kılmak; sünnet ve farzlar üzerine fazladan yapılan amel. Farz ve vaciplerin dışında meşru kılınan ibadetler.

¹⁷ H nüshası 2b'nin kenarında şu cümleler var: "Kardeş, bilinmiş olsun ki, Yüce Allah, bazı zamanlarda akıllı kişilerin üzerine sefih(zevk ve eğlenceye düşkün, malını düşünmeden harcayan akılsız kimse)leri, âlimlerin üstüne cahilleri hikmet sebebiyle sataştırıp kudret eserlerini gösterir ki, zalimler aşağı basamaklar ve mazlumlar dereceler elde etsinler. Hele zaman düşme ve inme üzerine olduğundan, bazı şahıslar kötülüğün anahtarı olup iyilik kapısının patlamasına sebep olur. و كل يوم ترذلون . ("...Her gelen gün, geçmiş günden daha kötü olacaktır." hadisi) gereğince düşüş tamamlanıp (Allah'ın) celâl isimlerinin yayılmasıyla Kıyamet kopar. Bu sebeptendir ki her tarafta ibadet ışıkları söndü; günah ve şehvetlerin karanlıkları öyle bir şekilde bastırıp üstün geldi ki, söylenemez ve yazılamaz."

¹⁸ "Yaratana isyan olan yerde yaratılmışa itaat olmaz." (Tirmizî, "Cihâd", 29; Ahmed b. Hanbel, V, 66).

¹⁹ "Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme." (*Kur'ân*, Lokmân Suresi, 31/15).

²⁰ Hıristiyan papazların, Mecusi ve putperestlerin bellerine bağladıkları ip, kuşak.

²¹ "Ona itaat eden kurtulur; ona isyan eden helâk olur."

²² Bu fikrin dayandığı esas, tahminimize göre, şu mealdeki hadistir: "Her kim (Müslüman) devlet reisinden hoşlanmayacağı kötü bir şey görürse sabretsin. Çünkü her kim İslam topluluğundan bir karış ayrılır da ölürse, muhakkak onun ölümü Cahiliye ölümüdür."

Bir de bilinmiş olsun ki, tahta çıkmada âlemin karışıklık ve bozukluğu olduğundan, kuvvetli zaruret (çaresizlik, muhtaçlık) olmadıkça ihtilâl sebepleri olup fitneyi uyandırmamak gerekir. Aksi hâlde lânetlenmiş olur.²³ Bu sebeptendir ki, padişah hakkında ihtilâl meydana gelse, onu giderip ve düzeltip kendisine sataşmamak gerekir. Çünkü sultan küfürden (inkârdan) başka şeyle, zulümle makamından çıkarılmaz (uzaklaştırılmaz). Bir kimse, “Ben padişaha biat ettim” dese, fakat onun vekillerine uymayıp asi olsa, padişaha da biat etmemiş olur. Çünkü hüküm ve emir (iş, buyruk) birdir.

[Hükümdarların muhafızlar tarafından korunması]

Hükümdarları (T 4b) sefer ve barış zamanında korumaları, Resûlullâh sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem hâlinden alınmıştır. Çünkü dünyevî hayatları hâlinde ²⁴ *و الله يعصمك من الناس* ayet-i kerimesi inip (H 3a) korumaları ism-i âzama²⁵ havale edildiği zamana kadar, yüksek katları beklenirdi. Onun için o Hz. Peygamber, *li ma'allah*²⁶ tahtının sultanı, ²⁷ *وما ينطق عن الهوى* (ayetinin) hoş sesli bülbülü, ²⁸ *ان هو الا وحى يوحى* destanını şakiyan tuti²⁹, ³⁰ *كنت نبياً و آدم بين الماء و الطين* bayraklarını dikici, büyük bereketleri olan ³¹ *و ما ارسلناك الا رحمة للعالمين* ayetinin mazharı Efendimiz sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerine karşı kimse başarılı olmadı ve hiç bir gaddar, gönlünün istediğine erişmedi. Hattâ cennet tarafı Ravza'sına³² kast ve o firdevs(cennet gibi bahçen)in altın kemerli sarayına yolculuk için yürümeye (kalplerini) bağlamalarından sonra kırk adet kimse, Hz. Peygamber'in varlığına kasıtlı gece yarısında mescid-i şerifin içine girip yüksek minberin yanına vardığında, (T 5a) arkası sıra Yüce Allah'ın kudretiyle arz yarılıp zikri geçenlerin hepsinin uğursuz bedenlerinin yere battığı, *Târîh-i Semenhûdî*'de uzun uzadıya anılmıştır.

[Hükümdarın şiddet kullanma selâhiyeti]

En büyük sultan, adalette Hakk'ın vekili olduğundan, hatipler minberlerde onu ³³ *خليفة الله فى العالم* diye överek anlatırlar. Bir kimsenin “Kur'an'la bitmeyen iş, sultanla biter” demesi caizdir. Çünkü sultanın zorlaması olmadıkça, İslâmî hükümler icra edilmez. Bu sebeptendir ki, kamu işleri için sultan tarafından vekil kılınanlar memurluğa getirilmiş ve tayin olunmuştur ki, halka (gerektiğinde) şiddetle çıkışsınlar. Bununla beraber o işler, buyruklar, (hükümleri) açık Kur'an'ın teklifleridir. Çünkü insanların pek çoğu tabii olarak adam olmadıklarından, iradeleriyle hizmet etmez ve boyun eğmezler; hatta vurma ve zorlamaya muhtaçtırlar. Bu sebepten namaz kılmayanları, meyhaneye gidenleri ve diğerlerini azarlamak lâzımdır. Tâ ki uyanmış olsunlar ve bir daha günah

²³ Tahminimize göre, burada “Fitne uykudadır. Onu uyandıran Allah lânet etsin!” (İsmâil bin Muhammed el-Aclûnî: 1418/1997: II/ 108) mealindeki hadis hatırlatılıyor.

²⁴ “Allah seni insanlardan koruyacaktır.” (*Kur'an*, Mâ'ide Suresi, 5/67).

²⁵ İsm-i âzam: Cenab-ı Hakk'ın isimlerinin en büyüğü. Tercih edilen bir görüşe nazaran Allah ismidir.

²⁶ “Benim Allah ile öyle anlarım olur ki, o zaman ne yakın bir melek, ne de gönderilmiş bir peygamber öyle bir yakınlığı elde edebilir.” (İsmâil bin Muhammed el-Aclûnî, 1418/1997: II/ 226).

²⁷ “O, hevasından konuşmaz.” (*Kur'an*, Necm Suresi, 53/3).

²⁸ “Onun konuşması ancak bildirilen bir vahiy iledir.” (*Kur'an*, Necm Suresi, 53/4).

²⁹ Dudu, papağan cinsinden konuşmayı taklid eden bir tür kuş.

³⁰ “Âdem su ile balçık arasındayken ben peygamberdim.” (Sehâvî, *el-Mekâsîd*, s. 376–377, nr. 835; s. 378, nr. 840).

³¹ “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” (*Kur'an*, Enbiyâ Suresi, 21/107).

³² Hz. Peygamber'in Medine'de bulunan ve “Ravza-i Mutahhara” (temizlenmiş bahçe) adıyla da anılan kabri.

³³ Allah'ın dünyadaki halifesi.

işlemeye, sefahet ve fuhşiyata³⁴ dönmeler. Hadis-i şerifte ³⁵ بعثت بالسيف geçmiştir. Bu kılıç, (T 5b) Resûlullâh sallallâhü teâlâ aleyhi ve sellemden Hazret-i Ömer radiyallâhü teâlâ anh efendimize ve diğer halifelere, onlardan hükümdarlara geçmiştir. Bu mânâda hükümdarlar, Peygamber'in vârisleridir. Bir kılıç daha vardır ki, o, darmadağın (etme) ve fitne kılıcıdır; Hazret-i Osman radiyallâhu teâlâ anh hadisesinden kalmıştır. Onun için Kıyamet gününe kadar insanlar ve dünya(daki herkes) birbiriyle savaşmaktan boş değillerdir.

[Suçluların cezalandırılması lüzumu]

(Suçlulara) ceza vermek de meşrudur. Fakat fakihler (İslâm âlimleri, hukukçuları), ³⁶ ما لم يقطع اللحم او يكسر العظم diye şart göstermişlerdir. Yani bir konuda şahit bulunmayıp suçlu da itiraf etmeyince, etini kesmeyecek ve kemiğini kırmayacak kadar ceza vermek meşrudur. Fakat bu zamanda yerine getirilmediğinden din emrinin işi bitti... Bazı cahiller, "İnsan, Allah'ın yapısıdır" diye (H 3b) görmezlikten gelir; kusurlara göz yumarlar. Çünkü meşhurdur, "Beni sokmayan yılan bin yaşasın..." derler. Ancak yolda giderken harami veya başka şekilde bir yol kesici ona el uzatıp malını yağmalasa, (T 6a) o zaman onu öldürmekle yetinmeyip belki bulsa, bedenini ateşle yakar... Ya başkasının canı senin canın gibi incinmiştir; müminler ise birbirlerinin kardeşleridir... Nitekim *Kur'an*'da geçer ki, ³⁷ أئمة المؤمنون اخوة O hâlde, niçin kardeşin üzerinden zulmü gidermezsin?! Herkesin işinin ayağına dolaşacağını veya kâfire bile "âdil" denildiğini bilmez misin? Nitekim hadis-i şerifte nakledilir: ³⁸ ولدت في زمن الملك العادل Gerçekte adalet ise müminin sıfatıdır. Bundan dolayı ey hâkim ve ey zabıt, gel, adalet sıfatıyla vasıflanmış olalım ve ceza vermeyi elimizden bırakmayalım. Çünkü ahir zaman halkı, umumi ve hususi olarak kılıca muhtaçlardır. Bu öyle bir asırdır ki, âlimler ve şeyhler bunda muameleci³⁹ ve başkaları harami oldular...

[Adaletle hükmetmenin lüzumu ve mükâfatı]

Bilinmelidir ki, en büyük sultanın Allah'ın yeryüzündeki gölgesi oluşu yönünden, yorgun olanlar son (derece büyük) ağacın gölgelerine erişip rahatladıkları gibi, zulme uğrayanlar da padişahın adaleti sayesinde rahat ve huzur içinde olur.⁴⁰ Çünkü sultanın kapısı (T 6b) öyle bir huzurdur ki, ⁴¹ اعدلوا هو اقرب للتقوى (ayeti) gereğince, onda tam adaletin olması, dinen yerine getirilmesi çok gerekli bir vazifedir. Ey kardeş, dünya gerçi imtihan ve belâ

³⁴ Dine, adab ve ahlâka aykırı, zina gibi utanılacak iş ve hareketler.

³⁵ "Kıyamet öncesinde, ortağı olmayan Allah'a ibadet edilinceye kadar kılıçla gönderildim (savaşmakla emrolundum). Rızıkım, mızrağımın gölgesi altında kılınmıştır. Alçaklık ve küçüklük, emrime muhalefet edene yüklenmiştir. Kim bir kavme benzerse, o da onlardandır" mealindeki hadisten. (Ahmed b. Hanbel, II, 5, nr. 5114, 5115; Beyhakî, "Şu'abü'l-îmân", II, 75, nr. 1199).

³⁶ Etini kesmeden ve kemiğini kırmadan...

³⁷ "Müminler ancak kardeşler." (*Kur'an*, Hucurât Suresi, 49/10).

³⁸ "Ben âdil bir hükümdar zamanında doğdum." Hadis âlimleri, Hz. Peygamber tarafından Sasani hükümdarı Nuşirevan (saltanatı 531-579) hakkında söylendiği ileri sürülen bu sözün asılsız olduğunu ifade ederler. Bilgi için bk. İsmâil bin Muhammed el-Aclûnî 1418/1997: II/ 454-455. (Yusuf Şükrî'nin bu rivayet hk. izahı için bk. Yusuf bin Osmân el-Harputî 1286/1869: 6).

³⁹ "Muâmele" kelimesinin faiz, kazanç manası da vardır. "Muâmeleci", sarraflık işleriyle uğraşan adam demektir. Ayrıca, yüksek faizle borç para veren adam manasına gelir. (Ş. Sâmi 1318: 1902: 1368). Yazar, büyük bir ihtimalle, âlim ve şeyhlerin vazifelerini ifa ederken, Allah rızasını gözetmek yerine, ticaretle uğraşarak dünyevi kazanç gayesi güttüklerini, belki de dine aykırı bazı fiilleri işlediklerini belirtiyor.

⁴⁰ Bilinmelidir ki, en büyük sultanın Allah'ın yeryüzündeki gölgesi oluşu yönünden, yorgun olanlar son (derece büyük) ağacın gölgelerine erişip rahatladıkları gibi, zulme uğrayanlar da padişahın adaleti sayesinde rahat ve huzur içinde olur. T: Bilinmiş olsun ki, çok büyük sultan, Allah'ın âlemdeki gölgesi olduğu için, mazlum olanlar zulmün tesirinden hararete düşüp güneşte yananlar son (derece büyük) ağacın gölgelerine erişip rahat buldukları gibi, padişahın adaleti sayesinde huzur içinde olurlar. H.

⁴¹ "Adaletli olun. Bu, Allah korkusuna daha çok yakışan-bir davranış-dır." (*Kur'an*, Mâide Suresi, 5/8).

mekânı olduğundan dolayı rahat yeri değildir⁴²... Ama vakitli-vakitsiz hoş kokulu, hafif yelin esmesiyle burunlardan düğüm çözüldüğü gibi, adaletin hoş rüzgârıyla gönül düğümü açık ve zorluklar hallolup kedere tutulmuş olanların hepsi de açılır ve âdiller de ⁴³ إِنَّ اللَّهَ بِحَبِّ الْمُقْسَطِينَ (ayeti) gereğince Allah'ın sevgilisi (sevdiği kulu) olurlar. O hâlde, adalet ve insaf, Allah sevgisinin sebebidir; Allah'ın sevgilisi olmanın üstünde derece yoktur. Onun için varlıkların en üstünü ve en mükemmeline “Habîbullâh” (Allah'ın Sevgilisi) denildi. Bu bakımdandır ki, “Kıyamet gününde âdiller nurdan minberler üzerinde otururlar”⁴⁴ ve “Bir saat adalet etmek, altmış sene ibadetten hayırlıdır.”⁴⁵ Çünkü âdil olan kimse, adaletiyle Peygamber'i(n sünnetini) diriltmiş olur. Çünkü Peygamber Hazretleri her işinde adalet ve doğrulukla emrolunmuştur. Nitekim *Kur'ân-ı Kerîm*'de geçer:

⁴⁶فاستقم كما امرت (T 7a)

Bir de yer ve göğün ayakta duruşu ve kendini tutuşu, gerek cevherlerinde, gerek başka hâllerinde, adalet sıfatıyladır.⁴⁷ Öyle iken, şu kimse “Bu devlet dairesini zulüm çevirir ve döndürür” dese, Yüce Allah'a sığınırız, kâfir olur.⁴⁸ Çünkü her daire, adaletle ayakta durur ve zulüm, bir şeyi yerinden başkasına koymaktır.⁴⁹ Bu şekil ise ifrat (aşırı gitme) ve tefrit(ortalamanın çok altında kalma, ifratın zıddı olan kabahat)ten (H 4a) boş değildir; ona sapma derler ki düzlüğün zıddıdır. Ve demişlerdir ki ⁵⁰خير الأمور أوسطها Yani orta olan adalet, aşırı gitme ve tersine aşırılık tarafından hayırlıdır.

[Hükümdara iyi yardımcılarının gerekliliği]

Bir de herkesin sığınağı olan padişah hazretlerine büyük bir vezir, sadrazam lâzımdır ki, pek büyük sultan, saltanat işlerinde vezire sığınsın, vezir de görüş ve tedbiriyle ona yardım etsin. Bu sebepten vezirin çok akıllı ve zeki, işler görmüş, tecrübeli olması gerekir. Onun için Hz. Peygamber'in hadisinde nakledilir ki, “Yüce Allah hazretleri bir padişaha hayır istese, ona kendisini her zaman (T 7b) Hak tarafına sevk eden hayırlı vezir verir.” Nitekim hadis-i şerifte geçer ki:

⁵¹ما من رجلٍ من المسلمين اعظم اجراً من وزير صالح مع امام يطيعه بأمره بذات الله تعالى Yani gerçi Müslümanların her birinin salih ameli mukabilinde büyük uhrevî⁵² mükâfat ve sevap vardır ki, Allah katında onunla mükâfat olunur

⁴² Burada “Dünya belâ yurdudur” mealindeki hadis (İsmâîl bin Muhammed el-Aclûnî 1418/1997: I/ 494) ve “Dünyada rahatlık yoktur” manasındaki Arapça söze işaret edildiğini söylemek mümkündür.

⁴³ “...Çünkü Allah adaletli olanları sever.” (*Kur'ân*, Mümtehine Suresi, 60/8).

⁴⁴ *Müslim*, “İmâre”, 18.

⁴⁵ Bu rivayet hk. bilgi için bk. İsmâîl bin Muhammed el-Aclûnî 1418/1997: II/ 75.

⁴⁶ “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!” (*Kur'ân*, Hûd Suresi, 11/112).

⁴⁷ Burada “Gökler ve yer adaletle ayakta durmaktadır” manasına gelen ve bazı İslâmi eserlerde hadis olduğu bildirilen şu söz hatırlatılıyor: بالعدل قامت السموات والارض

⁴⁸ Belirtilen sözü söyleyen kimse, eğer devlet dairelerinde işlerin ancak zulümle görülebileceğini, zulümsüz yürümeyeceğini iddia ediyorsa, anılan fikir, elbette Allah'ın adaletle hükmetme emrine aykırıdır. Fakat şayet bu sözü söylediği farz edilen şahıs, o devlet dairesinde zulmün hüküm sürdüğünü ve böyle bir idareyi tasvip etmediğini belirtiyorsa, hele gerçekten o devlet dairesinde zulüm denebilecek icraat varsa, kanaatimizce bir mahzur yoktur.

⁴⁹ Bazı lugatlarda “zulm” kelimesi böyle tarif edilmiştir. Mesela, Muhammed b. Ebi Bekr..., 1390/ M. 1971: 405; “Bir nesneyi yerine vaz' itmeyüp gayrı mevzia vaz' itmek.” (Mustafa bin Şemseddin ts.: 23; “Bir şey'i mahallinin gayrıya vaz', (...)” İbrâhim Cûdî 1332/1916: 658).

⁵⁰ “İşlerin hayırlısı orta olanıdır.” (Bu rivayet hk. bilgi için bk. İsmâîl bin Muhammed el-Aclûnî 1418/1997: I/ 469).

⁵¹ “Müslümanlar içerisinde, birlikte çalıştığı devlet reisine itaatkâr ve ondan da Allah'ın rızasına uygun emirler alan uyumlu bir vezir kadar sevabı çok bir kimse yoktur.” (Kuzâ'î, *Müsnedü's-Şihâb*, 1, 321).

⁵² Ahirete mensup, ahiretle alâkalı.

ve karşılık verilir; fakat padişaha itaatkâr olan ve ona Allah'ın rızasına bağlı işleri emreden şu salih vezirin mükâfatı, hepsinden daha büyük, daha çoktur. Çünkü herkesin hayatına sebeptir.

(Şu fıkra,) haberlerin tuhaf ve güzel hikâyelerindendir: Bursa'da huzur içinde (gömülü) olan Çelebi Sultan Mehmed Han Hazretleri (Rahman'ın rahmeti onun üzerine olsun!), birkaç kimseye öfkelenmiş... Öldürmek maksadıyla (bu şahıslar) o gece hapsedildiğinde, (hükümdarın) akıllı bir veziri ve salih⁵³ amiri vardı ki, o mahpuslara tembih edip "Yarın ceza meydanına geldiğinizde, hepiniz birden koyun gibi meleyin!" dedi. (T 8a) Ceza yerine huzura getirildikleri o sabah, vezirin verdiği öğüt üzere koyun gibi çağrışmaya başladılar. Padişah da "Ne hâldir bu?!" diye vezire hitap edince, vezir "Sultanım, bunlar kurban olmaya gelmişler... Onun için meleşiyorlar..." dedi. Bu söz, padişaha tesir etti; (sultan) hepsinin hatalarının sayfası üstüne af kalemini çekip onları serbest bıraktı.

İşte salih vezirin (sultanın aklına bir fikir) bırakmasıyla bu kadar mahpus kurtuldu. Bundan, o mahpusların aslında öldürülmeyi hak edecek kadar suçlarının olmadığı anlaşılır. Aksi hâlde salih vezir, o tür günahkârlara sahip çıkmazdı. Hak etmiş oldukları şekilde de her hak etmiş olanın öldürülmesi lüzumlu değildir. Aksi takdirde şefaath⁵⁴ kapısının kapanmış olması gerekir. Hadis-i şerifte geçmiştir ki, (T 8b) ⁵⁵ "بُيُوتِ لَاهِلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي" "Büyük günah", hakkında şiddetli tehdit olan günahdır. Bir kişiyi öldürmek, anne-babaya itaatsizlik ve benzerleri gibi. Şu hâlde, Peygamber aleyhi's-selâmın şefaath ettiği şeye başkalarının da şefaath etmesi, güzel ahlâktandır.

(Yüce Allah,) Hazret-i (H 4b) Süleyman aleyhi's-selâmı bu kadar vakar, iktidar ve ele geçirme dolu (bir hükümdar) kılmış iken, Âsaf bin Berahyâ'yı⁵⁶ mühürü gibi hâkimiyetinin vesilesi yaptı; işlerinde yardımcı ve destekçi kılıp Belkîs'in tahtını onun vasıtasıyla huzura getirtirdi. Hazret-i Mûsâ aleyhi's-selâmı Tur'da dua ve niyaza tahsis etme ve *Tevrat* vermekle bu kadar şereflendirmeden sonra, yine kardeşi Hârûn aleyhi's-selâmı (vazifesinin başında) bulunmadığı sırada makamında halife ve hazır olması durumunda yardımcı, vezir, emin ve vekil yaptı.

[Mehdî ve yardımcıları]

Beklenen Mehdî⁵⁷ Hazreti (Yüce Allah ondan razı olsun), zamanın sonlarında İslâm memleketlerine süs donatıcı, düşmanları giderici, fikir ve görüşleri yükseltici oldukları vakitte, yedi adet vezirle ortaya çıkacaklardır. (T 9a) Onlar Ashâb-ı Kefh'tir.⁵⁸ Bu yedi vezirden her biri, vezirlik bilgilerinden şaşılacak bir ilimle ve garip bir marifetle seçkin olup Mehdî'ye yardım ederler. Geçmiş zamanda Osman (Gazi) sülâlesinin yedi adet "kubbe veziri"

⁵³ İyi ve işe yarar, takva sahibi.

⁵⁴ Suçlu veya muhtaç olanlar için af veya iyilik etme ricasında bulunma.

⁵⁵ "Şefaathim, ümmetimden büyük günahlar işleyenler içindir." (Tirmizî, "Kıyâmet", 11; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 23).

⁵⁶ Hz. Süleyman'ın kâtibi ve veziri olarak emrinde çalışmıştır. *Kur'an*'ın Neml Suresi 40. ayetinde "kitaptan ilmi olan kimse" olarak vasıflandırılan kişi, bazı müfessirlere göre, Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf'tır. Hz. Süleyman'ın teyzesinin oğlu, güvendiği bir kişi olduğu ve ism-i âzamı bildiği, duasının kabul edildiği de nakledilir. Daha sonra gelen vezirler için "âsaf" adı, benzetme yoluyla cins isim gibi kullanılmıştır.

⁵⁷ Hidayet olunmuş, hidayete sevk eden demektir. Bazı hadis kitaplarında Hz. Peygamber'in soyundan olarak ahir zamanda geleceği, zulmün kapladığı yeryüzünü adaletle dolduracağı haber verilen zattır.

⁵⁸ *Kur'an*'ın Kefh Suresi 9-22. ayetlerinde kıssaları anlatılan bir bölük imanlı genç. Devrin putperest halkının şerrinden kaçıp bir mağaraya sığınarak uyuduktan üç yüz dokuz sene sonra Allah'ın kudretiyle uyanmış; bir müddet daha yaşadktan sonra vefat etmişlerdir.

dedikleri vezirler, anılan yediden alınmıştır.⁵⁹ Bundan, yüksek devletin ve saltanatın yardımcısı olan kimselerin akıllı kişiler ve âlimlerden olması gerektiği anlaşıldı. Çünkü Hazret-i Mehdî, bir ülke işiyle ilham olunmuş ve belki vasıtasız İlahî feyzi almakla ikram olunmuşken, yine yedi vezirle yardımcılık ihtiyacı meydana geldi. Bunlardan başka da büyük dereceli dedeleri Hazret-i Ali'nin (Yüce Allah onun yüzünü mükerrerem kılın!) ruhaniyetleri onlara eklenmiş olduğu ispat edilmiştir. Çünkü Hazret-i Mehdî, Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ'nın⁶⁰ (Yüce Allah ondan razı olsun!) temiz sülâlesindedir. Gerçi (Mehdî'nin) Abbas⁶¹ (Allah ondan razı olsun!) sülâlesinden olması üzere de (T 9b) rivayet vardır... Ama önceki daha sıhhatlidir. Ve demişlerdir ki, "Mehdî'nin doğumu seksenden sonra ve ortaya çıkışı yüzün başındadır."⁶² Allah daha iyi bilir...

[Hz. Peygamber'in yerde ve gökteki yardımcıları]

Hadis-i şerifte geçer ki

ان لي وزيرين في الارض ابا بكر و عمر و وزيرين في السماء جبرائيل و ميكائيل⁶³

Ey sözün ince manalarını bilen ve hakikata alışan, Resûlullâh sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem hazretleri ufuklar âleminde, nefisler âlemindeki insan kalbi gibidir... Yani kalp, organ ve kuvvetlerin üzerinde hareket edeceği yer olduğu gibi, onlar da kâinatın kutbu olduklarından dolayı yüce ve aşağı şeylerin vesilesi, nefislerde kalbin iki yardımcısı olan kudsi akıl ve izafi ruh, kalp sultanına devamlı güzel tedbir ve beğenilen ilhamla yardım ederler ve vücut ülkesinde işlerin düzenine vesile olurlar... Öyle olunca, Hz. Ebû Bekr'in vezirliği ruh tarafına, Hz. Ömer'in vezirliği akıl tarafına dönüktür; Cebrâil'in vezirliği (T 10a) (Cenab-ı Hakk'ın) Alîm ismine bakar ki, ilim ve marifet, ruhun gıdasıdır. Mîkâil'in vezirliği Kayyûm ismine dairedir ki, yiyecekler ve içecekler beden kalıcılığına sebeptir. Akıl ve ruhun toprakla ilgili oluşu, unsurlarla âlâkasından dolayıdır; gıda ve ilmin semavi oluşu, yüce tesirler sebebiyledir. Çünkü hükümler (H 5a) ve (İlâhi) kanunlar gökten iner; rızık sebepleri de oradan düşer. Nitekim *Kur'ân*'da geçer:

⁶⁴ وفي السماء رزقكم وما توعدون Çünkü insan vücudu, unsurların dört esasını kavrayıcı, nefis, akıl, ruh ve kalbi içine alan bir evdir. Onun için "evtâd"⁶⁵, dünyanın dört tarafını koruyan dört kişidir. Bunlar kutbun⁶⁶ işler konusunda

⁵⁹ Topkapı Sarayında "Kubbe altı" adı verilen yerde toplanıp devlet işlerini gören kubbe vezirlerinin sayısı her zaman yedi değildir; Osmanlılarda vezir önceleri bir iken sonradan bunların sayısı artmıştır. (Daha fazla bilgi için bk. Pakalın 1993: II/307-308).

⁶⁰ Hz. Fatıma (609?-632), Hz. Peygamber'in akıllı, zekâsı, güzelliği ve güzel ahlâkından dolayı pek sevdiği kerimesi, Hz. Ali'nin zevcesi, Hz. Hasan ve Hüseyin'in annesidir. Hicretten on üç sene önce Mekke'de doğmuş; Hicret'in ikinci yılında 14-15 yaşlarında, o zaman yirmi küsur yaşlarında olan Hz. Ali'yle evlenmiştir. Hz. Peygamber'in diğer kızlarının çocukları olmadığı veya kerimeleri küçük yaşta ahirete göçtüğü için, soyu Hz. Fatıma'dan devam etmiştir. Muhterem babasının büyük sevgi ve şefkatine mazhar olan, faziletleri hakkında ayet ve hadisler bulunan Hz. Fatıma, Hz. Peygamber'in irtihalinden altı ay sonra vefat etmiştir.

⁶¹ Abdülmuttalib'in oğlu ve Hz. Muhammed'in (a.s.) amcasıdır. Cahiliye devrinde Kureyş kabilesinin ileri gelenlerinden ve doğru görüş sahibi, cömert, akrabalık bağlarını gözetken bir kişiydi. Bedir gazasında esir olup fidye ile kurtulmuş; daha sonra kendi rızasıyla İslâm'ı kabul etmiştir. Seksen küsur sene gibi uzunca bir ömür süren Hz. Abbas, H. 32/ M. 653 yılında Medine'de vefat etmiştir. Oğlu Abdullah, sahabeler içinde tefsir ve fıkıh gibi İslami ilimlere vâkıf, sahip olduğu *Kur'ân* bilgilerinden dolayı "Tercümânü'l-Kur'ân" unvanıyla tanınmış, âlim, fazıl bir zattır. Abbasi halifeleri, Hz. Abbas'ın soyundandır.

⁶² Tahminimize göre, 80 rakamıyla Hicri 1280 (M. 1863-64), "yüzün başı"yla ise H. 1300 (M. 1883) senesi kastedilmektedir.

⁶³ "Benim yerdeki iki vezirim Ebû Bekir ve Ömer, gökteki iki vezirim Cebrâil ve Mikâil'dir." (*Tirmizî*, "Menâkıb", 17; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 158).

⁶⁴ "Gökte de rızıkınız ve size vaad edilen başka şeyler vardır." (*Kur'ân*, Zâriyât Suresi, 51/22).

yardımcılarıdır. Kâbe-i Mükerreme'nin dört direği Kâbe'ye oranla nasılsa, bunlar da kutba nisbetle öyledir. İki vezir daha vardır ki onlara "imâmân" (iki imam) derler. Biri kutbun (T 10b) sağında, biri solundadır. Kutbun beka yurduna göçüşünde solunda olan imam, yerine geçer. Mekke'de iken Resûlullâh salla'llâhü teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin sağ eli, Hicret'ten sonra sol elleri olan Hz. Ebû Bekir radiyallâhu anh gibi... Onun için (sahabelerin) hepsinden önce halifelik makamını buldu.

[En büyük vezir ve diğer vazifeliler]

En büyük vezir olan kimse, (Cenab-ı Hakk'ın) "Vekîl" ismine mazhardır; sultanın mutlak vekilidir. Bu vekâletin altına, sultanın haremi olan isimler dışında bütün (ilâhi) isimler girer. Vekil, sarayın içine müdahale etmez; etse de hikmete aykırıdır. Yani büyük hükümdarlar hazretlerinin haremlerine çatmamak, saldırmamak gerekir. Haremlerinden kast edilen, kutlu saraylarının içine aldığı erkekler, kadınlar ve onlara uyan dahil (harem dairesi) hâlleridir. Çünkü padişah, âlemin etrafında dönülen noktadır; varlığın görünen kutbudur. Nitekim kutbül-aktâb (kutupların kutbu), varlığın gizli vesilesi olduğu gibi... Bu bakımdandır ki, padişahın hizmetkârlarına (T 11a) dışarıdan vezir veya başka vekilin müdahale etmesi ve onların işlerine karışması yasaktır. Çünkü hikmete aykırıdır. Bazı geçmiş sultanların devletleri zamanında iki vezir, padişahın haremının hâllerine büyük müdahale edip aklınca "İyi, yerinde tedbirdir" diye bir yolu tutup gitti; dış ve içi birbirine kattı. Sonunda bir iş tutmadı ve başarılı olmadı; belki daha baştan çıktı... İşte hakikati bilmeyenlerin hâlleri budur. Bilmediklerine göre hiç olmazsa bir bilene sorsalar ve hâlin hakikati ne sebebiyledir, baksalar, görseler... Ama inatları, Hak ehline (doğru yolda olan kişilere) boyun eğmelerine engeldir. Çünkü batıl zanlarınca (kendileri) daha bilgili ve daha iyidirler. Heyhat! Belki onlarda olan, bu zamana göre yalnız maaş akli⁶⁷, vehim ve hayalin baskınlığıdır. Ancak Allah'ın yardımına mazhar ve iyi, yerinde tedbirin çıktığı yer olsalar, (o başka)...

Bu devletin direkleri ve saltanatın hâlleri, ilâhi hikmet sahiplerinin tedbiriyle kurulmuştur (T 11b) ve bütün işler, akıl sahiplerinin danışmasıyla görülmüştür. Onun için eski hükümdarlar daha kuvvetli olduklarından dolayı (veya çoğu itibarıyla) Allah'ın yardımıyla galip ve başarılı oldular. Çünkü yüksek ruhlar, onlara görünüşte ve gizli olarak sahip çıkmıştır.

(H 5b) Bir de hükümdarların memleketine hainlik edilmemesi gerekir. Yani her ne beytül-mâle (mali hazineye) ve onların hazinelerine konulacaksa, o konuda hainlik etmemek ve açgözlülük yoluna gitmemek lâzımdır. Nitekim edenler buldular... Bu pek büyük vekillik ve vezirlikten ötürü vezir, padişahın sağ elidir. Bu sebepten, meclis sıralamasında sağ tarafta oturur ve alayda da sağ tarafından yürür. Bu sırdan haberdar olmayan kimse, halka fetva veren şeyhül-islâm hazretlerini⁶⁸ sağ taraf yapar. Nitekim Sultan Mustafa zamanında meydana geldi ve evliyanın keşfe dayalı sıralamalarına göre cereyan edici olmayıp ve bu tür sırlardan gafil olup tavırları değiştirenlerin kelleleri, top gibi fânilik meydanında yuvarlandı ve boyunları, kahrın küçük keskin kılıcıyla

⁶⁵ "Evtâd", Arapça kazık, direk manasındaki "veted" kelimesinin çokluk şeklidir. Allah adamlarından bir kısmının ismidir. Dünyanın dört tarafını koruduğu rivayet edilen gaybî kişilerdir.

⁶⁶ Hz. Peygamber'in yeryüzünde halifesi olan zat. Mürşid manasında da kullanılır.

⁶⁷ Maaş akli veya "akl-ı maâş", kazanç fikri, sadece dünyevi geçim işini düşünen akıl demektir. "Akl-ı meâd" ise dönüp gidilecek yer, ahiret âlemi akli manasına gelir. Allah'a ve ahirete inanan insanlar indinde, kalıcı yurdu düşünerek ve ebedî hayata hazırlanarak yaşayan kişilerin akılları, sadece kısa dünya yaşayışındaki kazancı düşünenlerin anlayışlarından üstündür.

⁶⁸ Halka fetva veren şeyhül-islâm hazretlerini T: şeyhül-islâm hazretlerini H.

kesildi.⁶⁹ (T 12a) İşte cehaletle haddini aşanın vücut ağacı böyle meyve verici olur ve herkes ettiğine göre uygun karşılık bulur...

Hz. Peygamber'in hadisinde gelir ki: "Namazı terk etmek, şehvetlere uymak, nefsin arzusuna düşkün olmak, başkanların hain ve vezirlerin günahkâr olması, Kıyamet alâmetlerindedir. Bu zamanlarda müminin kalbi suda tuz erir gibi eriyip münkeri (İslâmca caiz olmayan işleri) değiştirmeye güç yetiremeyecektir."

[Hükümdarın vekilleri ve bunların taşınması gereken vasıflar]

"Bu kadar memleketlerde olan sayısız insanların işleriyle pek büyük sultan yalnız başına nasıl alâkadar olur?" diye sorulursa, cevap şudur: Resûlullâh sallâllâhu teâlâ aleyhi ve sellem Muâz bin Cebel ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî (Yüce Allah onlardan razı olsun) hazretlerini dini öğretmek için Yemen'e halife kıldı ve en büyük Faruk Hz. Ömer radiyallâhu teâlâ anh hazretlerini Medine Çarşısına memur tayin buyurdu ve kendileri de gerçekten hâllerin iç yüzünü araştırmaktan boş değillerdi. Padişah da bütün memleketlere vekiller tayin eder. Ama

⁷⁰ استعمل (T 12b) خيار الناس (sözünü) gereğince, insanların daha iyisini ve daha adaletlisini seçer ve çalıştırır. Çünkü demişler ki

⁷¹ من قلد انساناً عملاً وفى رعيته من هو اولى منه فقد خان الله ورسوله وجماعة المؤمنين ⁷² ظلم من استرعى الذئب فقد ظلم Yani "Kurdu koyuna çoban yapan, koyunlara zulmeder." Hz. Peygamber'in hadisinde geçer ki,

Yani bütün vilâyetler, emanettir. Hâkimlerin hainler değil, emin kimseler olması gerektir. Dünya ve din işlerinde hainlikleri ortaya çıktığında, pek büyük sultanın onları men etmesi ve cezalandırması lâzımdır. Çünkü onları hâlleri üzerine bırakıp men etmemek ve cezalandırmamak da başka bir zulümdür.

⁷³ كلكم راع و كلكم مسؤول عن رعيته (hadisi) gereğince, herkes kendi elinin altında olanların hâllerine ehemmiyet vermelidir.

Nitekim Osmanlı tarihlerinde nakledilir ki, Bursa'da istirahat eden (gömülü olan) ve "Gazi Hudâvendigâr" diye bilinen Sultan I. Murad'ın sultanlığı zamanına gelinceye kadar, rüşvet alma, (T 13a) içki içme ve benzerlerinin adı anılmazdı ve varlığı yoktu. Hatta bu iğrenç şeyler, onun hâkimiyeti zamanından sonra duyulmaya (H 6a) başladı. Merhum ve günahları bağışlanmış(olması umulan)ın güzel âdetleri şuymuş: Bir kadı veya bir valiye bir yeri (makam veya derece olarak) uhdesine verdiğinde, eğer kaza halkının âlim, sâlih ve tecrübeli kişilerinden onların

⁶⁹ Burada kastedilen Sultan Mustafa, anlaşıldığı kadarıyla yirmi ikinci Osmanlı hükümdarı II. Mustafa'dır. Sultan Mustafa, H. 1106/ M. 1695'te tahta çıktıktan sonra, şehzadeliği sırasında hocası olan Feyzullah Efendi'yi şeyhülislâmliğe tayin etmiştir. Feyzullah Efendi (1048-1115/ 1639-1703), sekiz sene süren şeyhülislâmlığı sırasında nüfuz ve gücünü kötüye kullanmış; ehil olmayan yakın ve bağlılarını türlü memuriyetlere getirmiştir. Bu gibi uygunsuz davranışları, kendisine karşı bazı devlet adamları, terfi edemeyen âlimler ve halk arasında nefretin uyanmasına sebep olmuş; neticede H. 1115/ M. 1703'te isyan eden İstanbul ahali, Edirne'ye gidip orada bulunan sultanı tahtından indirmiş; Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ve oğlunu da başlarını kesmek suretiyle öldürmüştür. Bu hadise, tarihimize, "Edirne Vak'ası" veya "Feyzullah Efendi Vak'ası" adıyla geçmiştir.

⁷⁰ "(İşlerde) insanların hayırlı olanlarını çalıştır!" Tâvûs bin Keysân (ö. 106/ 725), Ömer bin Abdülazîz'e (hilafeti 99-101/ 717-720) gönderdiği mektupta "İşlerin hayırlı olmasını istersen, hayırlı kimseleri iş başına getir!" tavsiyesinde bulunmuş; halife de cevaben "Öğüt olarak bu bana yeter" demiştir. Yusuf Efendi, *Rumûzü't-tevhîd* adlı eserinde, anılan sözün Tâvûs-ı Yemânî'ye ait olduğunu söyler. (Harputî Hacı Yusuf Şükrî 1286/ 1869: 23).

⁷¹ İbn Asâkir, *Târîhu Medineti Dimaşk*, c. XX, s. 25; İbn Hacer, Şihâbeddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-sahâbe*, Dârul-Ceyl, Beyrut, 1412/1991, c. III, s. 6.

⁷² "Müslümanların bir işine bakan kimse, o işi daha iyi yapacak biri varken, böyle olmayan bir başkasına verirse, Allah'a, Resulüne ve müminlere ihanet etmiş demektir." (Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 104, nr. 7023).

⁷³ "Hepiniz görüp gözeticisiniz ve görüp gözettiklerinizden mesulsünüz." (*Buhârî*, "İtk" 19, *Müslim*, "imâre", 20).

hâlinin iyiliğine dair dilekçe gelirse, orada onu bırakırdı; aksi hâlde huzura getirtip ayağından asar ve yok oluşuna kadar o hâl üzere bırakırdı ki, başkaları da bu duruma bakıp ibret alsın ve o tür işte bulunmasınlar.

Çünkü insan tane toplayan bir kuş kadar da olmaz mı ki, kuş kendi cinsinden birini tuzakta görse, orada tane olduğunu düşünürse de tuzanın yanına uğramaz ve tutulma korkusuna düşmez. İşte buna “mücerred idrak” (anlayış) derler ki, hayvan onunla fayda ve zararı ayırt eder... Ya akıl sahiplerinden olan insanın, iyiliği ve kötülüğü bilmez, (T 13b) onun gereğiyle amel etmez ve çıkışma tuzağına tutulacağını düşünmez oluşu, ne şaşılacak şeydir!.. Bu bakımdandır ki, Kıyamet yaklaştığında bazı defineler açıldığında, insanlar hırslarından onun üzerine o kadar birikirler ki, binde biri ancak kurtulur. Böyleyken “açgözlülük galiplerinden belki ben kurtulurum” diye yönelme ve kalabalıktan boş olmazlar; sonunda onun üzerinde helâk olurlar.

Bilinmiş olsun ki, “imâret”, hemzenin kesri ile beylik, başkanlık dedikleridir, şartı adalet ile(hükmetme)dir. Ayrıca demişlerdir ki

⁷⁴ لا تصلح الامور الا باولى الالباب والارحاً لا تدور الا على الاقطاب Yani “Değirmenlerin kutbu (demir iği, eksen) üzerine döndüğü gibi, din ve dünya işleri de akıl sahipleriyle iyileşir.” O hâlde, başkanlar âdil ve akıllı kişiler olmadıkça, âlemin nizamı bulunmaz. Bir kimse hâkimiyetini dinine hizmetkâr etse, her şeytan ve inatçı ona itaatkâr olur ve boyun eğer. Eğer dinini hâkimiyetine hizmetkâr etse, herkes ona açgözlülük eder; (T 14a) halk arasında horluğu kabul eder. İnsan gerçi beyliğe, başkanlığa karşı hırslıdır ama onun sonu pişmanlıktır. Çünkü bu, gittikçe içeri çeken, geniş ve derin bir deniz gibidir...

[Devletin yok oluş sebepleri]

Zamane insanların da adalet ve insafa izni yoktur, ihtimal ki görüş ve tedbirleri zulüm ve haksızlıktır. O tür tabi olanlar ve askerlerle beylik, başkanlık nedir ki?!. Âlemin harâb olmasına sebeptir. Zemaşerî'nin *Nevâbig*'inde geçer ki,

⁷⁵ علامة ادبار الامارة كثرة الطاعون وقلّة العمارة Yani devlet ve sultanlığın yok oluşuna iki alâmet vardır: Biri vebanın çokluğudur ki, onunla bir hükümdarın hüküm ve idaresine uyan halk yok olup bayrak altında yardımcı kalmaz. Yine *Nevâbig*'de geçer ki ⁷⁶ اذا كثرت الطاعون ارسل الله الطاعون⁷⁶ Yani azgınlar ve asiler (günahkârlar) yeryüzünde çoğalıp günah ve fuhşiyatla haddi aştıklarında, Yüce Allah onların üzerine veba gönderir; kötülükleri başkalarına da bulaşır.⁷⁷

⁷⁴ “İşler ancak akıl sahipleriyle iyileşir; değirmenler de ancak iğlerinin üzerinde döner.” (Bu sözün tercüme ve şerhi için bk. Yusuf b. Ömer 1283/1866: 177).

⁷⁵ “Devletin düşkünlüğünün alâmeti, vebanın çokluğu ve bayındırlığın kıtlığıdır.” (Bu sözün tercüme ve şerhi için bk. Yusuf b. Ömer 1283/1866: 36. Anılan vecize burada şu şekilde: امارة ادبار الامارة كثرة الوباء وقلّة العمارة).

⁷⁶ “Azgınlar çoğaldığında Allah onların üstüne veba gönderir.” (Bu sözün tercüme ve şerhi için bk. Yusuf b. Ömer 1283/1866: 31).

⁷⁷ Burada -her ne kadar zayıf olduğu söylenmişse de benzer rivayetlerle kuvvet kazandığı da belirtilmiş- şu mealdeki hadisi hatırla(t)mak mümkündür: “Bir kavimde fuhşiyat ortaya çıkar ve açıkça işlenirse, o topluluk arasında veba ve daha önce gelip geçmiş atalarında görülmeyen hastalıklar zuhur eder.”

Azginlık, taşkınlık edenlerden biri de zina edici olandır. Çünkü zina edenler (T 14b) zinadan guslettiklerinde, (H 6b) (yıkınmada kullanılan suyun) her damlasından bir cin yaratılıp ellerinde ateşli mızraklarıyla halka dürter⁷⁸ ve dürtülen yerde bilinen hastalık ortaya çıkıp ölümlerine sebep olur. Hele veba, çene altında, kulak dibinde ve şah damarının üstünde olur ki, ona ilâç olmaz...

Devletin yok olmasına alâmet olan hâlin ikincisi, mamurluğun (bayındırlığın) azlığıdır. Yani zulüm veya ölümler halk perişan olup yok olunca, köy ve şehirler de harab olur. Çünkü yerin, dünyanın bayındırlığı insanladır. Bir yerde padişahın adaleti olsa, orada ucuzluk ve yaşayış genişliği olmasa, yine bereket vardır. Ama ziraat ve çiftçilikte kusur olmasa bile zulümle bereket olmaz...

[Devlet reislerinin Kureyş'ten olması]

Bir de bilinmiş olsun ki, devlet reisleri ve halifelerin, Kureyş soyundan olması gerekir. Nitekim Hz. Peygamber'in hadisinde geçer ki ⁷⁹ الاثمة من قريش "Devlet reislerinin Kureyş'ten olması lâzım gelince"⁸⁰, diğer İslâm hükümdarları nedir?" diye sorulursa, cevap şudur: Onlar halifenin halifeleridir. (T 15a) Fakat Osmanlı Devleti'nin diğer hükümdarlar üzerine her yönden üstünlüğü vardır; muhtemelen bunlar ezici kuvvetleri sebebiyle asıl hükümdardır. Çünkü Ensâr⁸¹ taifesi, Muhâcirler⁸² zümresinden ne derecede iseler, Osmanlı sultanları da Mekke şeriflerine göre böyledir. Eğer Ensâr taifesi olmasa, Muhâcirlerle harp işleri (gereği gibi) olmazdı. Onun için *Kur'ân*'da geçer: ⁸³ هو الذى ايدك بنصره و بالمؤمنين Çünkü burada "müminler" kelimesiyle kast edilen, Ensar taifesidir. Bunun sırrı şudur ki, Muhâcirler, İlâhî Haremin sahibi olduklarından zat derecesindedirler. Çünkü Kâbe, ehadî zâta işaretler. Ensâr ise Hz. Peygamber'in haremünün sahibi olmakla sıfatlar derecesindedir. Zira Medine vahidî zâta işaretler. Zâta kuvvet sıfatlardan gelir. Yani sıfatların kuvveti olmasa, zât için aslında kendini tutmaz. Bak, veba çokluk itibarıyla çocuklarda meydana gelip onları helâk eder. Çünkü zat âlemine yakın olmakla zayıf düşmüşlerdir; onlarda sıfatların kuvveti yoktur. Bu parlak yazı ve güzel anlatımdan (T 15b) anlaşıldı ki, iki şerefli Haremin⁸⁴ hizmetkârları olan Osmanlı sultanları ⁸⁵ شرفهم الله بحسن العمل و النية organ ve duyulardan kalp gibidir. Yani insan kalbi nasıl vücudun sebebi ise, onlar da âlemin sebebidir. Çünkü görünen kutuptur ki, Haremeyne ve diğer İslâm memleketlerine yardım ve feyiz onlardan ulaşır; dünya ve din işleri onlarla düzenli olur. Onun için saltanatın yeri olan İslâmbol⁸⁶, Mekke'den Medîne gibidir ki, cemiyet ve kuvvet mahallidir. Bu büyük sırdandır ki,

⁷⁸ Yazarın burada taunun mahiyeti hakkında geçmiş âlimlerden intikal eden bilgilere ve o arada rivayet edilen bir hadise işaret ettiğini tahmin ediyoruz: Taunun ne olduğu sorulduğunda, Hz. Peygamber şu cevabı vermiştir: "Cin düşmanlarınızın dürtmesidir; her birinde de şahadet vardır." (Ahmed b. Hanbel, IV, 395, benzer bir rivayet a.g.e., IV, 413).

⁷⁹ "Devlet başkanları Kureyş kabilesinden olur." (Ahmed b. Hanbel, III, 129, nr. 12329; III, 183, nr. 12923; IV, 421, nr. 12329; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 467, nr. 5942). Bu hadis hk. bilgi için bk. Yusuf bin Osmân el-Harputî 1286/1869: 17-18.

⁸⁰ olmak lâzım gelince H: lâzım gelince T.

⁸¹ Yardım edenler demektir. Dinî terim olarak, Medine halkından olan ve İslâm'ı yayma hususunda Hz. Peygamber'e inanarak yardım eden kişiler manasına gelir.

⁸² Hz. Peygamber'le birlikte Mekke'den Medine'ye göçen müminler.

⁸³ "...O seni yardımla ve müminlerle destekleyendir." (*Kur'ân*, Enfâl Suresi, 8/ 62).

⁸⁴ Kâbe'yi ve Hz. Peygamber'in "Ravza-i Mutaahara" adıyla anılan kabrini de içine alan Mekke ve Medine'ye "Haremeyn-i Şerifeyn" denir.

⁸⁵ "Allah, onları amel ve niyet güzelliğiyle şereflendirsin!"

⁸⁶ İslâm'ın bol, yani Müslüman'ın çok olduğu yer manasındaki İslâmbol adı, İstanbul'un Fatih Sultan Mehmed tarafından fethinden sonra ona verilen isimlerden biridir. *Seyâhat-nâme*'sinde her lisanda "İslâmbol" ismi hakkında bilgi veren Evliyâ Çelebi, ona Osmanlı hanedanının dilinde "İslâmbol" dendiğini belirtir. (Evliyâ Çelebi Mehmed Zillî İbn Derviş 1314/1895: I/ 55-56).

yüksek memurluklardan olan kadiaskerlik ve fetvâ (şeyhülislâmlık), İslâmbol kadılığından sonradır; Mekke kadılığından sonra değil. Gerçi Mekke, “Ümmü’l-kurâ” (köylerin anası)⁸⁷ ve Kâbe’yi içine alıcı oluşu yönünden bütün şehirlerden daha üstündür; ama bakış hakikatların (H 7a) görünmesine ve sıfatların izlerinin çıkışınadır ki derecelerin farklılığı, onunla meydana gelir. Aksi hâlde zat sırrı geçicidir ve onda farklılık yoktur. Çünkü ilâhlık derecesi, mertebelerin çıktığı yerdir. Bu kaynaktan farklılık olmaz; muhtemelen çıkmış olan şeylerde olur.

[Emevî, Abbâsî ve Osmanlı Devletleri]

(T 16a) Bilinmiş olsun ki, Abbâsî ve Osmanlı Devleti, bütün devletlerin en iyisi ve daha mükemmelidir. Biri başlangıç, biri sondur. Çünkü Abbas hanedanından önce olan Emevî Devleti’ne ehemmiyet verilmez. Şu yönden ki, Resûlullâh sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellem, onları Medine-i Münevver’e yüksek minberlerine maymun şeklinde çıkarken düşündüler ve bu mânâdan (anlam veya rüyadan dolayı) üzüldüler. Sonunda Ümeyye oğullarının Yezid ve benzerleri gibi sefihleri ortaya çıkıp cennet kokulu Şam’da ne rezillikler ettiler ve kötülüklerde bulundular... Tâ ki Horasan’dan Ebû Müslim ortaya çıkıp onları halifelikten indirdi; Abbas hanedanını tayin etti. Bunları Resûl-i Ekrem sallâllâhu teâlâ aleyhi ve sellem, büyük minberlerine insan şeklinde yükselmiş görüp müjdelenmiş oldular. Bu bakımdan, onlarla dünya nizam buldu. Tâ Cengiz sülâlesinden Hülâgû zamanına kadar -ki onların meydana gelmesi ve yayılmasıyla dünya bir daha düzeninden çıkıp Osmanlı Devleti ile âlemin bedenine can geldi ve (T 16b) sultanlık işi olgunluğunu buldu. Çünkü bunlar, Hz. Peygamber’in gönderilişinden önce ve sonra olan devletlerin ve hükümdar erkeklerinin güvenilir ve itibarlı olanıdır. Aslı bazı velilerin bakışıyla sabit ve sıralamasıyla tertip edilmiştir ki, bu âna kadar o konuyla döner ve Mehdî’nin zamanına kadar o şekilde seyreder.⁸⁸ Çünkü bunların devletleri [Hicrî] altı yüz doksan dokuz[Mîlâdî 1299-1300 yılın]dan Mehdî zamanına kadar bitişik olsa gerektir. Tatar kâfirlerinin yayılması, Hazret-i İsa aleyhi’s-selâmdan sonra Kıyamet yakınlığındadır. Halkın kuruntusu gibi Mehdî’den önce değildir. Bu bir sırdır ki, onu ancak Allah’ı bilen âlimler bilirler ve anlarlar. Çünkü peygamberlerin sonuncusunun velilik derecesinde evliyanın sonuncusu olduğu gibi, halifelik derecesinde de sultanların sonuncusu vardır. Bunlar İmâm-ı Âzam mezhebi ile mezheplenip onun içtihatlarıyla amel edici oldular. Çünkü İmam mezhebi, hem önce ve hem sonraya bırakılmıştır ki, Mehdî zamanında kendisiyle amel edilen (T 17a) (mezhep) olsa gerektir.

Sözün özü, üç mezhebin ihtilâfı yükselmiş olup Hz. Peygamber, arkadaşları ve onları gören Müslümanların yaşadığı asırda olan şekle göre sona erse gerektir. Şu hâlde, mezhebin sonuncusuna, halifeliğin sonuncusu da uygun geldi. Bu sebepten dolayı Osman Hanedanı (Osmanlılar), Ebû Hanîfe mezhebi ile amele muvaffak oldu.

[Osman Gazi’nin Kur’ân’a saygısı ve Hacı Bektaş’ın ona duası]

Demişlerdir ki, Osman Han Gazi⁸⁹, ilk zamanlarında bazı köylerin halkından eziyet görüp şikâyet yoluyla Hacı Bektaş’a giderken, onun yolda bir adamın evinde gecelemesi gerekti. O gece, o evde (duvara) asılı bir şey

⁸⁷ Kur’an-ı Kerim’de Mekke “ümmü’l-kurâ” olarak vasıflandırılır. (Kur’ân, Enâm Suresi, 6/ 92).

⁸⁸ ...bu âna kadar o konuyla döner ve Mehdî’nin zamanına kadar o şekilde seyreder. H: bu âna kadar o konunun pek çoğuyla döner ve Yüce Allah isterse, Mehdî zamanına kadar o şekilde seyreder. T.

⁸⁹ Osmanlı Devletinin kurucusudur. Vefat ettiği yıl -Hicrî takvim hesabına göre- altmış dokuz yaşında olduğu bilgisinden H. 656 (M. 1258) yılında doğduğu anlaşılmaktadır. Anadolu Selçuklu hükümdarlarına bağlı olarak hareket eden ve on yıllarca Rumlara karşı şavaşan Ertuğrul Gazi’nin oğludur. H. 680 (M. 1281)’de babasının vefatı üzerine Osman Gazi kabilesinin başına

olduğunu gördü. (H 7b) “Nedir bu?” diye sorunca, “Kur’ân-ı Kerim’dir” dediler. Osman Han da buyurdular ki, “Bir evde Kur’ân-ı Kerim olsa, benim ona hürmet etmem lâzımdır” diye hemen çok geçmeden yerinden kalkıp bu *Kelâm-ı Kadîm’e* karşı el bağlayıp sabaha kadar geceyi ihya etti⁹⁰ ve oradan yolculuğa çıkıp istediği tarafa giderken, yolda bir kimseye rast geldi. O kimse, bir değneğin ucuna bir bez bağlayıp bayrak şeklinde Osman (T 17b) Han’ın eline verdi ve “Allah Teâlâ sana mübarek eylesin!” deyip oradan kayboldu. Meğer o kimse Hacı Bektaş’mış; ama Osman Han hazretleri onu tanımadı...

Demişlerdir ki, bu hikâyeden birkaç mânâ anlaşıldı:⁹¹

[Kabirdekilerden yardım istemek ne demek?]

Birincisi şudur ki, insanın mühim bir işi, güçlüğü olsa,

⁹² اذا تحيّرتم في الامور فاستعينوا من اهل القبور (rivayeti) gereğince, velilerin ruhlarından yardım istemek, meşru (İslâm dininin izin verdiği, caiz olan) bir iştir. Ama şefaata düşüncesiyle veya Hakk’ın sırlarının velilerde tam ortaya çıkması ve tecellilerinin onlarda son derece görünmesi dolayısıyla... Aksi hâlde cahil ve örtülü olana göre ayak kayacak yerler(yanlışlığa sebep olan hâller)dir. Kabirdekilerden maksat, fena ehli(varlığını Hakk’ın varlığında yok etmiş kişiler)dir; yani iradi fânilik sahipleridir. Nitekim hadis-i şerifte gelir ki

⁹³ موتوا قبل ان تموتوا (Ölmeden önce ölünüz!) Yani “Mecburi ölümle yok olmadan önce iradi ölümle yok olun!” Bu şekilde kabir ehli olmak, manevi fânilikten kinaye olur. Şimdi, velilerin cesetleri, ruhlarına göre (T 18a) kabir olmuş olur. Hz. Peygamber’in hadisinde gelir ki, “Eğer bir kimse diriler takımında ölü görmek isterse, Ebû Bekir’e baksın!” Yani Ebû Bekir (Yüce Allah ondan razı olsun), hayatı hâlinde ölüm sırrını bulmuş ve ölmeden önce ölmüştür.

Bir kimsenin, hakkında iyi bir fikir elde ettiği kimseye “Bizi gönülden çıkarmayın!” demesi de (manevi) yardım isteme türündendir. Salih insanların kabirlerini ziyaret edenlerin de yardım istemekten maksatları, şefaata düşüncesidir. Yoksa onları Tanrı yerine koymak değildir. Mümin ve Allah’ın birliğine inananda bu bozuk inancın bulunması, asla düşünülemez.

Ey kardeş, bir olgun insanı hayatında evinde ziyaret etmek ne ise, ahirete göçüşünden sonra kabrinde ziyaret de öyledir. Çünkü onlar Allah katında dirilerdir. Nitekim hadiste gelir ki,

geçmiş; beyliği zamanında İnegöl, Karacahisar gibi yerleri idaresi altına almıştır. Bu başarılarının ardından Selçuklu sultanı Alâaddin, kendisine devlet alâmetleri olan tabl (davul), alem (bayrak) ve kılıç hediye etmiş; Eskişehir ve İnönü tarafını da onun idaresine vermişti. H. 699 (M. 1299) yılında Anadolu Selçuklularının son hükümdarı Alâaddin Keykubad, Gazan Han’ın askerlerine esir düşünce, Osman Bey kendi adına hutbe okutarak sultanlığını ilan etmiş; çevresindeki tekfurlarla mücadeleye girişerek onların hepsine galip gelmiştir. Bursa kuşatmasını sürdürdüğü yıllarda çeşitli hisarları feth etmiştir. Yaşı yetmişe dayanınca, oğlu Orhan Bey’i ordunun başına getirmeyi uygun görmüş ve Bursa’yı feth etmekle vazifelendirmiştir. Bursa’nın alındığı haberinin ulaşmasından sonra Osman Gazi, oğluna adaletle idare ve İslam dinine uygun hareket etme hususunda bazı tavsiyelerde bulunmuş ve H. 726(M. 1326)’da vefat etmiştir. Kabri Bursa’dadır.

⁹⁰ Geceyi ihyâ etmek: Geceyi ibadetle geçiriş.

⁹¹ H’da kenarda: İlim iki çeşittir: Biri rüsum (şekil ve âdetlerin) âlimlerinin -ayın güneş ışığından faydalandığı gibi- birbirinden faydalandığı ders verme ilmidir. Biri de (peygamberlerin vârisi olan âlimlerin sahip olduğu) vârislik ilmidir ki, hakikat âlimleri onu bizzat Hak’tan feyiz alır. Güneşin, ışığı Hakk’ın zatından feyiz aldığı gibi... Güneşin ışığı, zatın nuru asıl olduğu gibi, diğer yıldızlara göre asıldır. Onun (için) güneşin ışığına artma ve eksilmeyle değişim yoktur. Ay ise böyle değildir. Bu sebepten resmî (şekli) ilimlerin sahipleri, başkalaşmadan kurtulmazlar. Ama hakiki ilimlerin sahipleri arş’ın içi gibi sarsılmadan korunmuşlardır. Fakat her asırda sahiplerinin düşmanları çok ve muhalifleri sayısızdır.

⁹² “İşlerinizde şaşırıp kaldığınızda, kabirdekilerden yardım isteyin.” (İsmâil bin Muhammed el-Aclûnî 1418/1997: I, 88).

⁹³ İbn Hacer, *İmtâ’u bi’l-Erba’in*, s. 98; Sehâvî, *el-Mekâsîd*, s. 500, nr. 1211.

⁹⁴المؤمنون لا يموتون بل ينقلون من دارالفا الى دار البقا Bu sebepten dolayı olgun mümin olanlara “öldü” demek İslamca yasaklanmıştır. *Kur’ân-ı Kerîm*’de gelir ki,

ولا تقولوا لمن يقتل في سبيل الله اموات بل احياء⁹⁵

İkincisi şudur ki, gerçi Osman Han (T 18b) (mağfiret üzerine olsun!), halifelik derecesini görünüşte velilerin nefesiyle⁹⁶ buldu, ama gerçekte o devlet(makam ve nimet)e *Kur’ân’a* hürmetle erişti... Hürmet ve yüceltmenin hakikati, açıkça beyan eden *Kur’ân*’ın (H 8a) hükümleriyle amel edici olmak ve hakikatlarıyla ayakta durmasıyla meydana gelir. Kâmil insan⁹⁷, bu cümleden olarak Osman Han Gazi’nin görüştüğü Hacı Bektaş, Yüce Allah’ın tekvinî cami (yaratmayla ilgili bir araya getirici) kitabıdır, *Kur’ân-ı Kerim* indirdiği sure ve ayetleri bir araya getiren *Kitabı* olduğu gibi... Bu şekilde kâmil insana ve *Kur’ân’a* hürmet etmek, manada birdir. İnsanın tam gaflet ve perdeden dolayı *Kur’ân*’ın süslenmiş ve güzel yazılmış olanına meyilli, istekli olması, pek tuhaf bir durumdur...

Olgunlukların süsüyle süslenmiş olan kâmil insan da bu tarzdadır. Böyleyken şeklin süsüne bakarlar ve mânânın zinet ve bezeğinden gafil olurlar. Bununla beraber mânâ ve şekil birbiriyle ayakta durmakla ruh bulur. Gel şimdi, bu benzeri olmayan, güzel sırrı anlayıp sohbet için bir hüner (marifet) sahibi bulmaya bak ki, onun hüneri İlahî ilimler olsun, yalnız rûsum (şekil, âdet ve tarzlar) olmasın.⁹⁸ Aksi hâlde (T 19a) zamanın kaybolur, yiter. Çünkü sonunda bu şekil senden ayrılmış olup geride kalırsın...

[Her hükümdar için bir müşidin gerekliliği]

Üçüncüsü şudur ki, her padişaha bir hâl sahibi şeyh gerektir. Çünkü saltanatın başlangıcı, şeyhe yakınlıkla meydana geldi ki, o Hacı Bektaş-ı Velî’dir. Bundan dolayı sonra gelenlere de (böyle doğru yol gösterici kişilere) yakınlık lâzımdır. Çünkü devletin yalnız varlığı istenmiş değildir; şüphesiz ki devamı istenmiştir. Devam ise nefes (veya nefis) ve hizmetin devamıyla olur. Fakat bu zamanda “hâl” ve feyz (bereket, ilim, irfan) sahibi, ruh ve kalple (veya kalbin ruhuyla) bulunur. İnsanların pek çoğu ise cansız, ruhsuzdur. Çünkü Kıyamet yakınlığıdır; doğu hâli, batıya dönse gerektir. Bu sebeptendir ki, güneş batıdan doğacaktır.

[Sultana fetva verenin vazifeleri]

Bir de bilinmiş olsun ki, sultanın müftüsü, yani şeyhü’l-islâm, yalnız (Cenab-ı Hakk’a ait) en güzel isimlerden biri olan Alîm⁹⁹ ismine mazhurdur. Uğraşması da bu mübarek ismin dış yüzüyle alâkalıdır; hadise ve vak’alara ait mesele ve fetvalardır. Bu fetva işlerine tam gayret ve dikkat etmek lâzımdır. Çünkü yazılan her fetva, Resûl-i Ekrem (T 19b) sallallâhu teâlâ aleyhi ve selleme arz edilir. Zira şeriat, gerçekte onun; hâkim ve müftî (fetva veren) de odur. Nitekim *Kur’ân*’da şu ayet yer alır: ¹⁰⁰يستفتونك O Peygamberlerin Övücü de Hak’ta yok olmakla

⁹⁴ “Müminler ölmez; muhakkak ki fânilik yerinden ebediyet, sonsuz kalıcılık yurduna geçerler.”

⁹⁵ “Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyin, bilakis onlar diridir...” (*Kur’ân*, Bakara Suresi, 2/154).

⁹⁶ (Buradaki manası:) okuyup üfleme, dua.

⁹⁷ İlim, olgunluk, güzel ahlâk ve fazilet sahibi olan kişi.

⁹⁸ “Ulemâ-i rûsûm”, akıl ve duylar yoluyla mektep ve medreselerden, kitaplardan edinilen bilgilere vâkıf olan, bu tahsilleri sayesinde imamlık, müftülük, kadılık, müderrislik gibi memuriyetlere tayin edilen âlimler demektir. Bu tamlama, dinin batinından, başka bir ifadeyle içyüzü ve irfani yönünden pek haberdar olmayan, “kâl (söz) ehli” bilginler manasında kullanılır.

⁹⁹ Her şeyi bilen Yüce Allah. Cenab-ı Hakk’ın “esmâ-i hüsnâ” adıyla bilinen en güzel isimlerindedir.

¹⁰⁰ “Senden fetva isterler...” (*Kur’ân*, Nisâ Suresi, 4/176).

onun yönünden hâkim ve müftî, Allah Teâlâ'dır. Nitekim *Kur'ân-ı Kerîm*'de geçer ki¹⁰¹ ¹⁰² قل الله يفتيكم Resûlullâh aleyhi's-selâma arz edilmiş olan şu manada, kanun ve nizamı koyan (Allah ve peygamberi Hz. Muhammed aleyhi's-selâm)ın büyük yolundan çıkıp aykırı gitmek ve şer'î meselelerde gevşeklik göstermek caiz değildir.

Sultanın şeyhi ise Alîm isminin iç yüzüne mazhardır. Çünkü zahir üstat, müftî hükmündedir; onun öğrettiği hükümler, dış yüzle alâkalıdır. Ama şeyh olan kimse, ahlâkî değiştirme ve nefsi temizlemeye dair işler, buyruklarla terbiye ve irşad¹⁰³ eder. (H 8b) Bu ikisi de lâzımdır.¹⁰⁴ Çünkü ilmine göre

¹⁰⁵ طلب العلم فريضة على كل مسلم (hadisi) gelmiştir. Burada ilimden kast edilen, ilm-i hâldir¹⁰⁶ ki bu hâl ilmi olmadıkça Hak yoluna girmek ve o yolda gitmek doğru ve sağlıklı olmaz. İkinciye göre *Kur'ân*'da¹⁰⁷ ويزكيهم, hadiste¹⁰⁸ تخلقوا الله denilmiştir. (T 20a) Sözüün özü, gerek zâhir ilmi ve gerek bâtin ilminden her biri, işin aslında olgunluktur. Sultanın ve onun idaresi altında olan insanların, bu olgunlukla vasıflanmış olmaları ve Allah katında yüksek derece bulmaları lâzımdır.

Dördüncüsü, kılıç ve sancağın bağlanması, bir din reisine bağlıdır. Çünkü onun girişmesi,¹⁰⁹ نصر من الله وفتح قريب نصر من الله وفتح قريب¹¹⁰ sırrını haber verir; بعثت بالسيف¹¹¹ işaretini gösterir.

Hayır dua ve pirlerin nefesinin tesirleri görülmüş; bakışları iksirinin¹¹¹ din ve devlet işlerinde sonuçları bilinmiştir. Sancak da Hazret-i İbrâhim aleyhi's-selâmın şu ana kadar cihad edenlere hediyesi, Resûlullâh sallâllâhu teâlâ aleyhi ve sellemin, halife, sultan ve hükümdarların işaretidir.¹¹²

¹⁰¹ ki H'de yok.

¹⁰² "Allah size (...) fetva veriyor." (*Kur'ân*, Nisâ Suresi, 4/176).

¹⁰³ doğru yolu göstermek, irfan sahibi bir kişinin Allah yolunu göstermesi.

¹⁰⁴ lâzımdır. T: lâzım ve vâciptir H. H'nin kenarında: "Bilinmiş olsun ki, hâl ilmi, keşfi ilim yoludur. Nitekim hadiste nakledilir: من عمل بما علم ورثه الله علم ما لم يعلم (Bildiğiyle amel eden kimseye Allah bilmediğini vâris kılar, yani öğretir). Bundan dolayı, salih amel şer'î ilim üzere bağlıdır. Bunda sultan ve hükümdarın idaresinde bulunan halk aynı seviyededir. Çünkü şer'î ilim bulunduğu, peygamber ilmi olan miras ilmi de meydana gelir. Bunun niteliği herkese lâyıkıyla bilinmiş olmadığından kâmil mürşide muhtaçlık meydana geldi. Çünkü okuyup yazması az olan halkta da ilim vardır. Fakat şartlarına ulaşmış olmadığından sonucu olan keşif de meydana gelmez."

¹⁰⁵ "İlim öğrenmek, her Müslüman üzerine farzdır." (*İbn Mâce*, "Mukaddime", 17; *Beyhakî*, "Şu'abü'l-îmân", II, 253, nr. 1664. Bu hadis hk. âlimlerin değerlendirmeleri için bk. İsmâîl bin Muhammed el-Aclûnî 1418/1997: II/ 56).

¹⁰⁶ İlm-i hâl" (hâl ilmi), insanın içinde bulunduğu hâlin gerektirdiği ilim. Bununla inanç, ibadet, ahlâk ve muamelâta dair her akıllı ve mükellefiyet çağındaki Müslümanın edinmesi farz olan temel İslâmî bilgiler kast edilmektedir.

¹⁰⁷ "Ey Rabbimiz, onlara içlerinden senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. (...)" *Kur'ân*, Bakara Suresi, 2/129 mealindeki ayetten. ("...yüzekkîhim..." kelimesinin geçtiği başka bir ayet: *Kur'ân*, Âl-i İmrân Suresi, 3/164).

¹⁰⁸ "Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanın." (*Azîmâbâdî*, *Avnü'l-Ma'bûd*, s. 36)

¹⁰⁹ "Allah'tan yardım ve yakın bir fetih." (*Kur'ân*, Saff Suresi, 61/13)

¹¹⁰ "Ben kılıçla gönderildim." (*Ahmed b. Hanbel*, II, 5, nr. 5114, 5115).

¹¹¹ Kimya; bakır, demir gibi çeşitli madenleri altına döndürme ve bütün hastalıkları giderme gücüne sahip olduğu söylenen bir madde. Fevkalâde tesirli şeye de mecazî olarak "iksir" denir. Sünbülzâde Vehbî (ö. 1224/ 1809), *Nuhbe* isimli Arapça-Türkçe manzum sözlüğünde "kimya" hakkında şöyle der: "Kîmyâ fazl ü hünerdir var ise dünyâda/ Olur erbâb-ı kemâl ehl-i gınâdan da azîz" (Sünbülzâde Vehbî 1220/1805-1806: 44). (Kimya, eğer dünyada varsa, fazilet ve hünerdir. Olgunluk, ilim ve irfan sahipleri, zenginlerden de değerli olur.) Burada tarikatların ilim, irfan ve fazilet sahibi büyük reislerine ait bakışların, iksir gibi tesirli olduğu, o doğru yol gösterici kişilerin kendi iradesiyle kemale ermek isteyen muhataplarının fiil ve ahlâkında müsbet yönde değişikliklere vesile oldukları belirtiliyor.

¹¹² Bu cümleden sonra H'da üstü kırmızı mürekkeple çizilmiş, nakledeceğimiz satırlar yer alır. Bunların eser metninde olmayıp açıklama mahiyetinde kenarında yer alması gerektiği şöyle belirtilmiştir: "Kırmızıyla yazılmış olan satırlar, (eserin) içinden olmayıp sayfa kenarına veya altına yazılan izah türünden manalardandır. Dikkatsizlik edilmesin!" "Bundan sonra bilinmiş olsun ki, Sultan I. Ahmed'den beri büyük sultanlar, değerli şeyhlerle belli bir tarikata girmiş gibi sohbet etmemiştir. Adı geçen Sultan Ahmed, Üsküdar'da huzur içinde olan Şeyh Mahmud Hüdâyî kuddise sirruhu ile tarikata girmişçesine

[Kahırda lütuf nedir?]

(H 9a) Ve de Âdem'in çocuklarına gerekli olan, Yüce Allah'ın kahırda lutfuna şükretmektir. "Kahırda lütuf nedir ki ona şükredilir?" diye sorulursa, cevap şudur: Belânın üstünde belâ vardır. Şu hâlde, (belânın) pek azına tutulmuş olmak lütuftur. Meselâ bir kimse fakirdir, ama eli, ayağı ve gözleri sağlamdır... (T 20b) Bu bakımdan kör ve kötürüm fakire göre onun hâli daha kolaydır. Bir de şudur ki, kahırla sınıp sabredene uhrevi mükâfat vardır. Bundan başka (başta gelen belâlar) kalp aynasını da bulanıklık ve yoğunluklardan temizler. Çünkü dünyada her ne derece buldularsa, belâ ile buldular. Kahır da ilâhî olgunluklardandır. Oadaki ilâhî olgunluk şudur ki, herkes kendi üzerinde eziyet ve acı verici olan şeyi gidermeye çalışır... Eğer gücü yetse, meselâ üstüne toz kondurmazdı. Ama Yüce Allah, kakhâr ve galibdir ki, kudret ve kuvvetiyle insanın acz ve zayıflığını kendisine bildirmek için onu dertli, belâlı ve düşkün eder. Bu yüzden onun huzuruna sığınmasını ister, tâ ki ilâhi isimler lütuf ve kahır olarak yerini bulsun; hükümleri meydana gelsin.

[Hz. Âdem'in yaratılışı]

Gerçi insanların cahil olanları bu tür hakikatları bilmez ve anlamazlar. Şimdi, Âdem aleyhi's-selâmın yeryüzüne inmesi, aşkla ve dertle sına ve (ilâhi) isimlerin derecelerinden (irfani) bir yola girip o yolda gitmek ve ilâhi mükemmellekle (T 21a) vasıflanmak, (Allah katında makbul) bahtiyar ve bedbahtları birbirinden ayırt etmek içindir. Çünkü cennette doğup türeme bulursa, bedbahtların orada meydana gelip büyümesi, yetişmesi gerekli olurdu.

"Cennette doğup türeme olsun, ama cennet yurduna uygun olmayan bedbahtlık olmasın?.." diye sorulursa, cevap şudur ki, bu soru hikmeti unutmaktır. Çünkü Âdem aleyhi's-selâm hakkında ¹¹³ خلقت بيدي buyuruldu.

sohbet edip din ve dünya(işleri hususun)da çok faydalanmıştır. İnanıcının güzelliği ve tarıkata bağlanışı ile yüksek derecelere erişmiştir. Hattâ devletin güçlüklerinden bir şey oldukça, 'Varalım, hazret-i pîre danışalım' dermiş. Allah ondan razı olsun.

Bir de bilinmiş olsun ki, hükümdarlar arasında inkâr edici, dinsizin bulunması (uygun) olmaz. Çünkü devletleri güzel nefes üzerine kurulmuş; irfani bir yola giriş ve takva üzerine yapılmıştır. Vezirler ve şeyhü'l-islâmlar da böyledir. Çünkü الناس العياذ بالله من سوء الحال (Hâl kötülüğünden Allaha sığınırız!) Ne şaşılacak bozuk zamandır ki, zevki kedere değişmiştir ve şerbet kadehi yerine zehir dolmuştur. İlmî, irfanî kıt halkı meyde ve itibarlı kişileri neyde, kuru gürültü ve seste kalmışlardır ve Allah'a davet edene kulak vermeyip gaflet denizine dalmışlardır.

Gerçi her asırda yüz yirmi dört bin evliya var ve basiret gözüyle görülmüştür... Ama nurları gören göz hani, sırlara eren gönül nerede, gül deren bülbül hani, can veren âşık nerede, hizmet makamında duran hani, safa kadehini süren susamış (çok istekli) gönül nerede?! Ey rahat yatağında kış uykusunda olanlar, uyanınız! Arama ve araştırmadan boş olmayıp kendinize bir mürşid ve Hakk'a mensup pir bulunuz ve ilâhî nimetlere şükrediniz. Fakat Allah'a itaat ve ibadetle... Yoksa İslâmca yasak edilmiş şeyler ve oyunlar, eğlencelerle değil! Aksi hâlde nankörlüğün sonu yardımsız, yalnız kalmak ve hor olmaktır. Nitekim demişler:

'Sana hızlân değil mi bî-basar olmak şu âlemde

Kemâl-i mârifet peydâ edip insân-ı kâmil ol!'

[Şu âlemde gözsüz olmak senin için rezillik değil midir?!. Marifetin olgunluğunu elde edip olgun insan ol!]

Ey kardeş, şeytan ve melek, insanın kendi nefindedir. Sapkın ve yoldan çıkarıcı olan, kendisidir. Çünkü unsurlarında olan ateş yoğunlaşmış cehennem ve şeytan olup sonunda (insan) kendi ateşine yanar. Öyle olunca, o ateşi şeriat suyu, marifet feyzi, tarikat Kevseri ve hakikat zemzemi ile söndürmek gerektir. Aksi hâlde âhirette ateşin alevine tutulur. Suyun bulunmadığı yerde (ateşi) söndürmek zordur. Melek de insanın ruhaniyetinden ve salih amellerinden meydana gelir. Bu yönden doğru yol gösterici ve hidayete eren kendisi olur. Yani meleğin ona doğru yolu göstermesi, yine kendisine katılmıştır. Çünkü mehdi(hidayete eren veya hidayete vesile)dir. Ciddi olarak anla!"

¹¹³ "(...) İki elimle yarattığıma (...)" (Kur'ân, Sâd Suresi, 38/75).

“Yedeyye” ile maksat ise, lütuf, kahır, cemâl ve celâldir.¹¹⁴ Şu hâlde, cennette türemek, Âdem’in yaratılışına aykırıdır.

“İşin başında niçin cemâl üzerine yaratılmadı?” şeklinde sorulursa, cevap şudur ki, Âdem’in yaratılmasından (H 9b) maksat, toplayıcı varlık oluşuydu. Çünkü ondan önce melekler yaratılmıştı ki, yalnız cemâl üzerinedir... Şeytanlar yaratılmıştı ki, yalnız celâl üzerinedir. Böyle olunca, Âdem bu (ilâhi) büyüklük ve güzelliğin bütünüyle meydana geldi ki, ona olgunluk derler. Sen de eğer Âdem oğlusan, babanın yolunda gidip bolluk ve sıkıntıda şükre (T 21b) dikkat et! Senin de soyundan bedbahtlar gelirse, çare nedir ki? Babana da vâki oldu ve bu hâl, Kıyamete kadar böyle lütuf ve kahır arasında döner...

[Safiyüddîn-i Erdebîlî'nin rüyası]

Hikâye olundu ki, Acem’de Şeyh Safiyüddîn-i Erdebîlî¹¹⁵ vardı; velilerin büyüklerindendi. Bir gece (rüyasında), içinde köpek yavrularının havladıklarını gördü. Bu sebepten ağlayıp üzüldü. Çünkü soyundan köpekler hükmünde kimselerin meydana geleceğini anladı. Sonra oğlu Cüneyd ortaya çıkıp kırk sene “sultan olayım” diye büyük emek verdi; çalışıp çabaladı; (kendisine sultanlık) nasip olmadı. Fakat başında çok müridi ve gürültü, şamata vardı.¹¹⁶ Sonra onun oğlu Şah Abbas¹¹⁷ meydana çıkıp şu ana kadar İran şahları ve kötülükte bulunan Rafiziler¹¹⁸, onlardan zincirleme hâlinde meydana geldi. İşte dünya için çalışıp çabalamanın nihayeti budur ki, son derece yerilmiştir...

Bundan sonra bilinmiş olsun ki, sultan sebebiyle olan iyilik, zıddından üstündür. Gerçi cahil halk bu tür sırlara erişmemiş ve marifet (T 22a) harmanından anlayışının çuvalına bir tane almamıştır... Bu sebepten padişaha dil uzatırlar ve ağızlarına geleni söylerler. Bu tür kimseleri reddetmek için hadis-i şerifte nakledilir ki: لا تسبوا¹¹⁹

¹¹⁴ Allah’ın Cemîl, Hâlik, Rezzâk, Vedûd, Rahîm, Latîf gibi yaratma, hayat ve rızık verme, sevmeye, merhamet etme ve lütufta bulunmasını belirten isim yahut sıfatlarına “cemâl isimleri”, Mümît, Kahrâr, Azîz, Müntakim misali öldürme, kahretme, inkâr ve isyan edenlerden intikam almasını bildiren isimlerine ise “celâl isimleri” denir.

¹¹⁵ Sufilerin meşhurlarından biri olup Erdebil’deki tekkesinde oturur, zühd ve takvasıyla tanınmıştır. H. 650/ M. 1252’de Erdebil’de doğan ve neslinde seyidlik olduğunu söyleyen Safiyüddîn’in Türkçe Arapça, Farsça gibi çeşitli dilleri bildiği nakledilir. Yirmi beş yaşındayken Şeyh İbrâhim Zâhid-i Geylânî’ye başvurup onun tarikatine girmiştir. Şeyh Safiyüddîn, H. 735/ M. 1334’de vefat etmiş; çocuk ve torunları Erdebil’de şeyh olarak onun yerine geçmiştir. Torunlarından Şeyh Cüneyd, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan’ın kızkardeşiyle evlenerek yakınlığını elde etmiştir. Şeyh Cüneyd’in torunu Şah İsmail, şeyhliği şahlığa çevirerek Safevi Devletini kurmuştur. Safiyüddîn-i Erdebilî’nin şairliği de vardır. (Hayatı ve şahsiyeti hk. bilgi için bk. Öngören 2008: 476-478).

¹¹⁶ Cüneyd-i Safevî, Safevî hükümdarlarının atası olan Şeyh Safiyüddîn-i Erdebilî’nin torunu ve Şah İsmail’in dedesidir. Şeyhliği zamanında tarikatı şîleştirmiş; amcasıyla mücadelesinin de tesiriyle saltanat davası gütmeye başlamıştır. Karakoyunlu hükümdarlarından Cihan Şah’ın zamanında Erdebil’de müritleri çoğaldığı için, adı geçen devlet reisi endişelenerek onu ülkesinden çıkarmıştır. Bir müddet Antakya ve Canik (Samsun) taraflarında faaliyet gösteren ve hayli taraftar toplayan Cüneyd, hareketlerinden rahatsız olan Osmanlı Devleti’nin takibi üzerine Diyarbekir’e gidip oranın hâkimi Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından iyi karşılanmış ve onun kızkardeşiyle evlenmiştir. 1459’da Diyarbekir’den ayrılıp Erdebil’e dönen Cüneyd, siyasi baskı neticesinde buradan ayrılmaya mecbur kalmıştır. Sonunda H. 864/ M. 1460 yılında Şirvan hâkimi Sultan Halil’le yaptığı savaşta öldürülmüştür.

¹¹⁷ Şah Abbas (978-1038/ 1571-1629), Şeyh Cüneyd’in oğlu değil, ölümünden yüz küsur sene sonra doğmuş torunu ve İran’da hüküm süren Safevi hükümdarlarının beşincisidir.

¹¹⁸ Râfiziler, Şîilerden bir grubun adıdır. Aslında “râfız” kelimesi terk eden manasındadır. Bu bölüm, önce Zeynelâbidîn’in oğlu Zeyd’e uymuşlarken Hz. Ebû Bekir ve Ömer’den yüz çevirmeyi teklif etmişler; red cevabı almaları üzerine onun yanından ayrılmışlardı. Yemen’de bulunan Zeydîler, adı geçen Zeyd’e bağlı olduklarını söylerler. Râfîzî, Hz. Ali sevgisinde aşırı giden ve ondan önceki halifelerin halifeliklerini kabul etmeyen kimse manasında kullanılır.

¹¹⁹ “Sultana sövmeyiniz. Çünkü o yeryüzünde Allah’ın gölgesidir.” (Kuzâ’î, *Müsnedü’s-Şihâb*, II, 79, nr. 922; Hindî, *Kenzü’l-ummâl*, VI, 5, nr. 14586).

فائه السلطان Fey', gölge demektir. Sanki sultana sövmek, nimete nankörlük etmektir. Çünkü bir kimsenin son (derece büyük) bir ağacın altında dinlendikten sonra o ağacın dalını, budağını kesmesi caiz değildir. Bu sebeptendir ki yolun kenarlarında yolcular tarafından faydalanılan ağaçları kesmek, İslâmca yasaklanmıştır. Diğer faydalanılan şeylerin saygıdeğer olduğu da ona kıyas olunsun. Hele hüner ve marifet sahibi olup halkın hüner, sanat ve bilgisinden faydalandığı kimseler... Öyle ise, ne sebeple o tür değeri yüksek kişinin ölümü istenir?! Herkesin kendisine sığındığı padişahın ise, varlığı hem cahil halka, hem de seçkin kişilere lâzımdır. Böyle olunca, nasıl hakkında dedikodu edilip varlığının yok olması (T 22b) istenir?! Ama sultanın bu tür mânâdan kalp aynasına toz (keder) gelmesin... Çünkü Yüce Allah ve Resulullah aleyhi's-selâm da düşmanların dilinden salim olmadılar. Nitekim kudsi hadiste (şöyle) geçer ki, "Âdemoğlu beni yalanladı; öldürmeden sonra diriltmeye kudretimi inkâr etti. Ve Âdemoğlu bana 'Yüce Allah kendisi için oğul edinmiştir.' diye sövdü. Bu ikisi (H 10a) de ona lâıyk ve bu sözleri söylemek ona uygun değildi. Ama büyük cehaletinden dolayı yalanladı ve sövdü." Öyle olunca, sultana söven kimse, ona biatın dışındadır; sonunda Cahiliye ölümü ile (canı) alınmış olur.

[Sultanın ve şeyhin eşleri]

Ve demişlerdir ki, İslâm sultanının kendisi peygamber konumunda ve kutlu hanımları da (Hz. Peygamber'e ait) temiz zevceler derecesindedir. O hâlde, Hz. Peygamber'in ev halkı ve sülâlesi, dünya süsü kabul etmedikleri gibi¹²⁰, padişahın haremî(aile fertleri)nin de kabul etmemesi gerektir. Çünkü bunlar dünya zinetini kabul etmiş olsalar, diğer kadınlar onları dayanak edinip zühd ve takva kapısının bütünüyle kapatılmış olması lâzım (T 23a) gelir. Bu bakımdandır ki kendisine uyulanların çok takva sahibi olması icab eder. Tâ ki başkalar onlara istekle uysunlar, dünyaya yönelme hususunda mazeret beyan etmesinler. Bundan dolayı seçkin olanlar, süsü, zineti, yeme ve içmeyi ahirete ertelemişlerdir. Onun için her şeyde zahmetli işe katlanmaktan ve gösterişten kurtulmuşlardır. Gel öyleyse ey kardeş, bizler de sırları bilenlere uyalım, tâ ki kabul menzil(derece)lerine erelim... Sultan herkesin babası olduğu gibi, şeyh de müritlerin babasıdır. Bu bakımdan (sultan ve şeyhlerin) kadınlarına ilişilmez; onlarla evlenmek takva derecesinde doğru olmaz. Yani (Hakk'a) erişen bir padişah ve olgun şeyh dünyadan ahirete göçse, hükümdarın idaresine uyan halkın ve müritlerin, onların hatunlarını alması, tarikatta caiz olmaz. Fakat kızları böyle değildir. Sultanın seccadesine basmak, şeyhin seccadesine ayak koymak gibidir; hürmet makamına aykırıdır. Çünkü sultan ve şeyh, varlık birliği şeklinde olduğundan bazı işlerde ortaklık kabul etmezler. Bundan dolayı, pek büyük sultanın din ve devletin namusunu, sultanlığın derecesini (T 23b) koruyup töhmet yerlerinden sakınması lâzım ve çok gerekli vazifedir. Tâ ki hükümdarın hüküm ve idaresine uyan halkın kalpleri kendilerinden nefret edip ve yüz çevirip âlemin ihtilâline sebep olmasın.

[Sultandan bir şey istemek]

"İnsan bir şeye muhtaç olduğunda, onu kendisi gibi muhtaçtan istemenin bir mânâsı yoktur." demişlerdir. Çünkü o muhtacın görünüşü, cüz'î isimle ayakta durur; devam eder. Böyle olunca, onu sultan veya sultan hükmünde

¹²⁰ Burada -tahminimize göre- Ahzab Suresinde bulunan ve şu mealde olan ayetin tefsirine işaret edilmektedir: "Ey Peygamber! Eşlerine şöyle söyle: Eğer dünya dirliğini ve süsünü istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de sizi güzellikle salıvereyim!" (Kur'an, Ahzab Suresi, 33/ 28).

olan vezir, vekil ve zenginlerden istemelidir ki, onların görünüşleri bütüncül isme dayanır. Fakat istediğin zaman mazhariyetine bak! Çünkü mazharlar meydana çıkışta müstakil değildir, muhakkak ki Allah'ın isimleriyle görünür. Hadis-i şerifte nakledilir ki: ¹²¹ كاد الفقر يكون كفرًا Yani bütünüyle ihtiyaç arz etmek küfürdür. Çünkü istenilen şeyi yerine getiren, gerçekte halk değildir, şüphesiz Hak'tır; halk onun isimleriyle ayakta durmaktadır. Anılan hadiste kavim katında (tasavvuf ehli arasında) bir mânâ daha vardır ki, tasavvufi bir yola girenin görünüşleri yok olup şahsi fakirliği ortaya çıktığında, hakiki varlığın ışığıyla mecazi varlığın (T 24a) karanlığı örtülmüş olur. (H 10b) Bu makamda Ebû Yezîd-i Bistâmî'den (sırrı mukaddes olsun!) nakledilmiştir: “Otuz yıldır ki ben Hak'la konuşurum; halk ise beni kendileri ile söyleşir sanır...”

[Hakikî sufi ve sahte mutasavvıflar]

Bu mânâyâ dâ'irdir ki, ¹²² اذا تمَّ الفقر فهو الله Yani nefse ait fakirlik olgunluğa erdiğinde, Allahu ekber sırrı ortaya çıkar ki herkesin has yönden Hakk'a bağlanmasıdır. Çünkü bu bağlanma var.. Fakat perdeli olana ne demelidir? Anılan mânâyâ “ittisâl” (ulaşma, bitişme) de derler. Gerçi gerçekte bitişme yoktur; çünkü bitişme mânâsı, ikiliği gerektirir.. O âlemde ise birlikten başkası yoktur. Ey ârif, güzelce düşün ki sapıklığa, inkâra düşmeysin... Çünkü bu tür marifetler, ayakların kayacağı yerlerdendir ve böyle mevkilerde doğru yol üzerine giden, azın pek azıdır. Bu zamanların mutasavvıflarının pek çoğu geniş iddialara düşüp (dinî ve itikadi konularda) şatahat¹²³ söylerler. (Kötülükleri) aşırı derecede emredici nefislerin çöplüklerinde ve pis tabiatlarda yerleşmişken, kendilerini en yüksek cennette sanırlar. (T 24b) Bulanık, kederli tabiatların sahipleri de bunların tuzlu suyundan şerbetlenip (!) “Hiç olmazsa tasavvufa kandık!” diye gerçek dışı zanda bulunurlar!.. Heyhat! اين الثريا من يد المتناول Bu sebeptendir ki, kalbi harab olmuş ve hâli üzerine kalmıştır. Çünkü “Ben yıkılmış, bozulmuşum” diyen yok ve mamurluk, bayındırlık iddiasında bulunan çoktur...

[Seyyidlere “Hâşimî” denmesi ve onların yeşil sarık sarınması]

Bilinmiş olsun ki, değerli seyyidlere “Hâşimî” demeleri, Allah Resulü salla'llâhu teâlâ aleyhi ve sellem'in ikinci dedeleri Hâşim'e nisbetledir. Hazret-i Ali'ye saygı gösterip “kerrema'llâhu vechehu” (Allah onun yüzünü mükerrem eylesin!) demeleri, anne-baba yönünden Hâşimî olmasıyla. ¹²⁴ Çünkü babaları Ebû Tâlib ve anneleri Fâtîma-i Esediyedir ki ikisi Hâşim'de sona erer. Ve demişlerdir ki değerli seyyidler, Zeyne'l-âbidîn bin el-Hüseyn bin Ali radiyallâhu teâlâ anhuden zincir gibi birbirine bağlanmışlardır. Çünkü Kerbelâ vakiasında Hz. Hüseyin ve diğer yakınları şehitlik şerbetini içtiklerinde, Zeyne'l-âbidîn radiyallâhu teâlâ anhuden henüz meme emen çocuk olduğundan, zulüm elini ondan çekip (T 25a) bazı kadınlar ve aile (fertleri) ile Şam'a getirmişlerdi. Ondan sonra Zeyniyye soyu büyüyüp gittikçe çoğaldılar. Ancak Çerkesler zamanına gelinceye kadar yeşil sarıkla

¹²¹ “Fakirlik neredeyse küfür olacaktı...” (Beyhakî, Şu'abü'l-îmân, V, 267, nr. 6612; Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III, 109; Kuzâ'î, *Müsnedü's-Şihâb*, I, 342, nr 586. Bu rivayet hk. bilgi için bk. İsmâil bin Muhammed el-Aclûnî 1418/1997: 141).

¹²² “Fakirlik tamam olduğunda, o Allah'tır...”

¹²³ “Şath”, sufilerin manevi sarhoşluk hâlinin baskınlığıyla uygunsuz sözler söylemesi demektir. Başka bir ifadeyle şath, Hak ehlinden mecburiyetle çıkan ve görünüşte tevili mümkün olmayan sözlerdir. Mesela, Hallâc-ı Mansûr'un “Ene'l-hak” deyişi bir şatah örneği sayılır. Bazı meczupların sözlerini taklit ederek yazılmış, dış yüzden saçma görünen, fakat şerh ve tahlil edildiğinde manalı olduğu anlaşılan şiirlere de “şathiyyât-ı sofîyâne” denir.

¹²⁴ Hz. Ali'nin “kerrema'llâhu vechehu” sözüyle övülmesinin sebebi olarak Cahiliye devrinde hiç puta tapmayı ve çocuk yaşta İslâm'ı kabul edişi de gösterilir.

diğerlerinden ayrılma yoktu; belki başka şekilde ayrı tutulurlardı. Sonra seyyidlerin sarığı yeşil renge döndürüldü. Birçok zaman seyyidlikleri anadan olanlar, başlarında alâmet taşır ve bütün alâmet getirmezlerdi. Sonra bütün tek parçadan ibaret yeşil sarındılar ve (o âdet) bu âna kadar devam etti. Çünkü ana tarafından olanların seyyidliklerinde de şüphe yoktur. Aksi hâlde Hz. Hüseyin'in (Yüce Allah ondan razı olsun) Hz. Peygamber'in soyundan olmaması gerekir. Çünkü bağlanmaları anneleri Fâtıma radiyallâhu Teâlâ anha aracılığıyladır. Gerçek şudur ki, bu tür konularda işin açıklığı (H 11a) varken şüphelenmek, akıl zayıflığındandır. Belki ihtilâfin meydana gelmesi, bazı sapık bölüklerin inatlarından dolayıdır. Yüce Allah, onları yardımsız bırakıp zayıflık ve gevşekliğe uğratsın!

[Zahirî ve batınî seyyidlik]

Bundan sonra Hâşimî oluş birkaç yöndendir: Birincisi şekil ve mânâ (T 25b) (yönünden) Hâşimîdir ki görünüşte soyu sağlam ve iç yüzde takva ile öğretilmiştir. İşte böyle olanın hâli, *nûrun alâ nûr*(nur üstüne nur)dur¹²⁵ ki, iki taraftan şeref bulmuştur. Bu söylenmiş olanla evlenip akrabalık ve görüşüp arkadaşlık etmede çok fayda vardır. İkincisi yaratılışla ilgili soy yönünden görünüşte seyyidliği sabittir; fakat içyüzde kendisi temizlenmiş değildir. Bunlar “ve âlihi't-tayyibîne't-tâhirîn”e (Hz. Peygamber'in “iyi ve temiz soyu” duasına) dahil değillerdir. Çünkü günah pisliğiyle vasıflanmış ve nefsin arzusuyla kirlenmiş olan kimse, Hz. Peygamber'e salavat(dua ve selâm)a girmeye lâyık olmaz. Onun için değerli veliler hakkında “kaddesallâhü esrâruhüm” (Allah sırlarını aziz etsin) derler ki hürmete dairdir. Ancak onların ruhları bundan önce mukaddestir. Öyle ise mukaddes olmayan kimseyi temiz ve mübarek saymak (doğru) olmadığı gibi, (dinin yasakladığı) pis işleri işleyen kimseleri de hoş etmek ve temizlemek olmaz. Çünkü hürmete, yüceltmeye (uygun) yer değildir. O hâlde bundan anlaşıldı ki, günah, insanı (Hz. Hasan soyundan gelen) şerefli bir kişi olsa bile alçaltır ve Allah'a itaat, ibadet, alçak olsa bile aziz (değerli, muhterem) eder... Nitekim demişler:

Gel imdi mâsiyetden kaç şarâb-ı zühd (T 26a) ü tâat iç

İbâdet-veş bulunmaz bâis-i izzet cihânda hiç

(Gel şimdi gûnahtan kaç; zühd ve ibadet şarabını iç! Dünyada ibadet gibi izzet, itibar sebebi bulunmaz...)

[Manevî seyyidlik ne demektir?]

Üçüncüsü manevi seyyidliktir ki, görünüşte Hz. Peygamber'in soyundan değil; ama içyüzde takva ile soyludur. Bu sebepten dolayı Hz. Peygamber'in hadisinde nakledilir ki: “Benim soyum, görünüşte şeriat takvası, içyüzde hakikat takvasıyla vasıflanmış olandır.” Bu mânâdandır ki ¹²⁶ سلمان مَنَّا اهل البيت (hadisi) geldi. Bununla beraber Selman radiyallâhu Teâlâ anı Ehl-i Beyt(Hz. Peygamber'in ev halkından, ailesinin fertlerin)den olmadığından başka, Araplardan bile değil, Fars asıllıdır. Fakat kalbi temizleme ve (manevi) pisliği giderme ile Hz. Peygamber'in soyuna ve ailesine sonradan katılmıştır. Hiç olmazsa manen Ehl-i Beyt'e katılmaya çalışıp çabalamayan, hakiki

¹²⁵ “...Nur üstüne nurdur...” ibaresi Nur Suresinin 35. ayetinde geçer. Burada “Ne âlâ! Kat kat güzel!” manasında kullanılmıştır.

¹²⁶ “Selmân, bizden, Ehl-i Beyt'tendir.” (İbn Sa'd, IV, 83).

Peygamber soyunun gittiği doğru yolda gitmeyen ve pir(yaşlı, ilim-irfan sahibi, doğru yol gösteren kişi)lerin öğüdünü de tutmayanların vay hâline!..

[Seyyidlere saygı]

Demişlerdir ki, değerli seyidlere hürmet etmek, Hz. Peygamber'i yüceltmeye aittir. Çünkü Peygamber soyunda has yön, biri din, diğeri balçık (yaratılış) olmak üzere iki bakımdandır. Bazı âlimler demişlerdir ki Hz. Peygamber'in balçığı cennettendir; Hz. Âdem'in balçığıyla mayalanmış, yoğrulmuştur. Ona mahsus olan hâl, kuvvet ve tesir, Resûlu'llâh (T 26b) sallâ'llâhu teâlâ aleyhi ve selleme geçmiştir. Bu mânâya ¹²⁷حَبِّبَ الی من دنیاکم ثلاث hadis-i şerifinde sözün özü olarak işaret vardır. Çünkü dünya muhataplara nisbet olunmuştur. Sanki Hz. Peygamber'in hakikatları dünyadan olmadığı gibi, şekilleri de dünyadan değildir. (H 11b) Nitekim hadiste nakledilir ki, ¹²⁸ینام عینای و لا ینام عینا قلبی Yani basiretlerinin uykudan korunmuş olması, mübarek balçıklarının cennet toprağından alınmış olduğunu gösterir. Çünkü dünya unsurları uyku getirir ve perdeye sebeptir. Sözün özü, beşerî maddelerinin toprak olması, uygunluklarına ait bir mânâdır. Çünkü ilâhi tecellileri tutmak, cisim ve beden hâline geçen kimseyle olur.

[Hayırlarıyla anılan üç kişi]

Bazı tarihlerde yazılmış olduğu üzere, dünya misafirhanesinde ikizler gibi hizmet kuşağını bağlamış olanlardan üç kimse, çalışmasında teşekkürü hak etmiş ve hakikatları bilenlerin dillerinde can ü gönülden anılmıştır. Çünkü hizmetleri şahsi ve nisbi şerefle bitişik, beraber alınmış ve (T 27a) hayırlarının büyümesi, şeker kamışı gibi boğum boğumdur. **Birincisi**, Mihrümâh Sultan'dır. Mekke bezâbezini (?) Arafat'tan akıtmaya ve o bollukla hacılar ve başkalarını canlandırıp şenlendirmeye Mısır hükümdarları ve Bağdat halifeleri çok mal harcamış ve hazineler dökmüşlerdi. Fakat yolu taşlık ve tirmalaması iç tirmalayıcı olduğundan o gaye cevherine (hiç) bir istekli ulaşmamıştı ve o çok feyiz veren hazineye bol bol mal akıtmayla erişmemişti. Sonra Sultan Süleyman (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) o büyük hizmeti, saygıdeğer kızları Mihrümah Sultan'a bıraktığında, onlar da yüzü yeni açmış sarı çiçek ve çehresi dolunay gibi parlak olan birçok altını gücü yettiği derecede bol bol harcayıp su damlaları gözyaşı kadar görünmezken, su birikintileri başında (suyun) taksim yerlerine sel gibi su yürüdü. Bu büyük hizmet, ilâhî Harem'e hizmet olduğundan dolayı çok fazla kabule yetmişti.¹²⁹ Çünkü eğer o mübarek makamda su, ilk zamandaki gibi az ve dar borulu (T 27b) olsa, hacıların ağızları kuruyup kalmakla mübarek Harem'e bir ağızdan ve makamla çağrılan "Lebbeyk!"¹³⁰ duasıyla giremezlerdi. Hele Arap ülkesinin sıcaklığı, kuşu kebab gibi çevirir ve Şam havası, hacıları develer üzerinde şiddetli rüzgâr gibi sarsıp savurur. Bu bakımdan

¹²⁷ "Bana dünyanızdan üç şey sevdirdi: Güzel koku, kadınlar ve gözümün nuru namaz." (Nesâî, "İşretü'n-Nisâ' ", 1 (VII, 61); Ahmed b. Hanbel, III, 128, nr. 12315).

¹²⁸ "Benim gözlerim uyur, kalbim uyumaz." (Buhârî, "Menâkıb", 21; Müslim, "Salâtü'l-müsafirîn", 125; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 80; Tirmizî, "Fiten", 63).

¹²⁹ Mihrümah Sultan'ın bu hayır eseri hakkında bilgi için bk. Koşık 2018: 419; Donuk 2017: 727, 821.

¹³⁰ Lebbeyk, "efendim, buyurun, emriniz nedir?" demektir. Umre ve hac sırasında edilen ve "Emret Allahım, buyur!" manasındaki duanın ilk kelimesidir.

¹³¹ وجعلنا من الماء كلَّ شيءٍ حيٍّ (ayetine) uygun gelerek bütün dünyanın (her) tarafında, bilhassa öyle boyu ve eni geniş memleketlerde ne kadar ihtiyaç duyulup hayat sebebi olduğu bilinmiş ve oralarda susuzluk belalarının zahmetlerini çekenlerin hâllerinden anlaşılmıştır. Hele görünürde olan suyun, manevi bolluk ve bereketin benzeri oluşu şerefi ona yeter. Velhasıl şekli hayatın devamı ne sebeple su esasına bağlıysa, manevi hayatın uzayıp gitmesi de feyiz halkasına bağlanmıştır.

İkincisi, Hz. Peygamber'in Harem'ine hizmet eden Eşref Kayıtbay'dır ki, o hakikatlar destanını şakıyan bülbülü zararlı rüzgârın yabancı eli değmesin diye korumak için, demir kafes içine almış ve o anlaşılması dikkat isteyen incelikleri güzelce söyleyen duduyu demirden yapılmış çemberle çevirip Yeşil Ravza'yı yeşilliği (H 12a) süsleyen muhafazaya salmıştır.¹³² Bu kafes, (T 28a) Kıyamet gününe kadar kırılmaktan korunan ve gözleri keskin bekçilerin gözcülüğüne mazhar kafestir. Gerçi İsrâfil'in üflemesiyle âlem yapısına yıkılış, kâinatın temeline bozulma, icat kubbesinin direklerine sarsıntı ansızın âriz olduğunda, yerler ve ülkeler ¹³³ قاعا صفتفا sırıyla ayakta durdukları zamanda o mukarnes (merdiven gibi dereceleri ve burçları içine alıcı kubbe şeklinde olan) bina kemeri, namaz kılanın alnının aydınlığı gibi Yaratan'ın emrine uyarak yeryüzüne secde eder ve fânilik rüzgârlarının esmesiyle eserler ve tepeler mutlaka darmadağın olup gider. Bundan dolayı öldükten sonra yeniden dirilişte emin Cebrail ve meleklerin büyükleri cennetlerin değerli elbisesi ve şimşek gibi yürüyen ve çabuk dizginli Burak'la aydınlık Ravza'ya¹³⁴ ve güzel kokulu türbeye yöneldiklerinde, o melek huylunun yüksek mezarının nerede olduğunu bilmeyip ve âlemin taraflarına göz atıp büyük kabir ve güzel karargâhlarını tanımadıklarında hayret fazla olunca, şaşaa saçıcı ses veren bir şimşek, temiz Medine tarafından görünüp "Gözler aydın!" diye gözlerini güneşin parıltısı (gibi aydın) ettiğini ve şaşırma karanlığının aradan kalkıp gittiğini görürler.

Hemen o yücelik huzuruna (T 28b) yüz sürmeye gelirler ve cennetlerin hediyelerini yüksek ayaklarının toprağına arz ederler. O ümmetin sığınağı (Hayır duanın en mükemmeli onun üzerine olsun!), armağan tarafına pek o kadar iltifat buyurmayıp hemen ümmetin hâlini sorarlar...

[H vr. 12 a'nın kenarında]

Cemâlin pertevi çeşme ziyâdır yâ Resûlallâh

Kemân ebrûların kavs-i hüdâdır yâ Resûlallâh

Makâm-ı kâbe kavseyne işâret eyledi çeşmin

Siyeh kirpiklerin tîr-ı bekâdır yâ Resûlallâh

O zülfün nev-bahâr içre açılmış tâze sünböldür

Benefşe hatların derde devâdır yâ Resûlallâh

¹³¹ "(...) Her canlı şeyi sudan yarattık." (Kur'ân, Enbiyâ Suresi, 21/30)

¹³² Memlûk sultanı Eşref Kayıtbay'ın (826-901/1423- 1496) hayatı ve hayır eserleri hk. bilgi için bk. Yiğit 2002: 80-81.

¹³³ "Böylece yerlerini dümdüz, bomboş bırakacaktır." (Kur'an, Tâ-hâ Suresi, 20/106).

¹³⁴ Hz. Peygamber'in Medine'de bulunan ve "Ravza-i Mutahhara" (temizlenmiş bahçe) adıyla da anılan kabri.

Ruhun bir âfitâb-ı âlem-ârâdır gören gördü

O¹³⁵ hâlin nokta-i çeşm-i enbiyâdır yâ Resûlallâh

Lebin bir la'l-i ahmerdir ki her dem reşk eder güller

Dehânın gonce-i hikmet-güşâdır yâ Resûlallâh

Vücûd-ı tâbnâkin mefhar-ı ebnâ'-i Âdem'dir

Ki zâtın zîver-i arz u semâdır yâ Resûlallâh

Melekler hem felekler âşık-ı bezm-i¹³⁶ visâlidir

Çü rûyun mazhar-ı hüsn-i rızâdır yâ Resûla'llâh

Ne mümkün eyleye vasfın senin bu Şükri-i nâ-çîz

Serâpâ cevherin nûr-ı Hudâ'dır yâ Resûla'llâh

[1. Senin güzelliğinin ışığı, göze nurdur ey Allah'ın Resulü! Yay gibi kaşların hidayet yayıdır ey Allah'ın Resulü! 2. Gözün "kâbe kavseyn" makamına¹³⁷ işaret etti; siyah kirpiklerin ebediyet okudur ey Allah'ın Resulü! 3. O saçın, ilkbahar içinde açılmış taze sümbül gibidir. Yüzünde menekşeyi andıran tüylerin (bıyık ve sakalın) derde dermandır ey Allah'ın Resulü! 4. Yüzün dünyayı süsleyen bir güneştir, onu gören gördü... O benin, peygamberlerin gözünün noktasıdır. 5. Dudağın kırmızı, değerli la'l taşı gibidir; güller her zaman onu kıskanır. Ağzın hikmet açıcı goncadır ey Allah'ın Resulü! 6. Parlak varlığın Âdemoğullarının övünç vesilesidir. Çünkü senin zatın yer ve göğün süsüdür ey Allah'ın Resulü! 7. Melekler, hem de gökler, sana kavuşma meclisinin âşığıdır. Çünkü yüzün rıza güzelliğinin mazharıdır ey Allah'ın Resulü! 8. Bu âciz Şükri'nin seni övgüyle anlatması ne mümkün?!. Cevherin baştan ayağa kadar Allah'ın nurudur ey Allah'ın Resulü!..]

[Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz'in Mescid-i Nebevî'yi yeniden yaptırmaları]

Bu fakirin Medîne-i Münevvere'de komşuluğu¹³⁸ zamanında cennet-mekân Sultan Abdülmecid Han (Günahlarının bağışlanması duası onun üzerine olsun!) hazretleri Mescid-i Nebevî'nin yüksek binalarına zayıflık âriz olduğu kulağına ulaştığında, hemen bütünüyle yeniden yapılmasını emir ve ferman buyurup birçok seneler gayret sarf ettiyse de sayılı nefesleri tamam olup Allah'ın emrine uymakla (ebedî) kalıcılık yurduna göçtüğünden, tamamlanmasına nail olmadı. Ondan sonra müminlerin canı Sultan Abdülaziz Han hazretleri halifelik tahtının süsü olduğunda, onlar da gücünü bol bol harcayıp elhamdü li'llâh tamamlanmasına muvaffak olup

¹³⁵ O T: Bu H.

¹³⁶ bezm-i H: bâğ-ı T.

¹³⁷ "kâbe kavseyn" ibaresi, "Sonra (Muhammed'e) yaklaştı. Derken daha da yaklaştı. O kadar ki birleştirilmiş iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu" (*Kur'an*, Necm Suresi, 53/ 8-9) mealindeki ayette geçer. Hz. Peygamber'in miraçtaki yakınlığın ifade eder.

¹³⁸ Komşuluk demek olan "mücâveret", Mekke ve Medine'de ikameti seçmek manasına da gelir.

Müslümanları bu yönden de sevindirdi ve isteklerine erişirdi. Bu hizmet de peygamberliğin sığındığı Hz. Muhammed Mustafa'nın huzuruna hizmet olduğundan, inşâ'allâhu Teâlâ, Yüce (Yaratıcı) katında çok makbul olmuştur. Hemen çok fazla ihsan eden Allah, o ezici devletin, âlemi aydınlatan güneşini (T. 29a) ve parlak sultanlığın dünyayı aydınlatıcı ay'ı, padişahlık gözünün nuru, hükümdarlık alnının parlaklığı hazretlerini sultanlık tahtı ve halifelik taht yerinde Kıyamet için kalkılacak zamana ve Kıyamet saatine kadar kalıcı ve devamlı, pek serin merhamet ve esirgeme gölgesini, koruma ve şefkatinin yüksek dereceli sayelerini bütün yaratılmış olanların başları tepesi üstünde uzatılmış ve sürekli etsin! Amin.

Üçüncüsü Sultan I. Selim'dir ki, Şam'da Sâlihiye'de istirahat eden (medfun) "velilerin sonuncusu" Hz. (H 12b) Şeyh Muhyiddin-i Arabî kuddise sirruhunun mübarek makamını canlandırıp üzerine türbe, yanına cami-i şerif ve imaret¹³⁹ yapmıştır. Şeyhin mezarı hâlen ve Kıyamet gününe kadar halkın ziyaret yeridir. Küllî Şeyh-i Ekber'e hizmet, başkasına olan hizmet gibi değildir. Çünkü velilerin sonuncusu, peygamberlerin sonuncusunun tam mazharıdır.

[Nihayetsiz nimetlere hamd ve sena nasıl olur?]

Soru: Övgü, şükür -ki Yüce Allah'ı tamlik ve kusursuzlukla nitelendirmektir... Çünkü Onun nimet vermesi ya açıkça bellidir; (bu zahirî nimetlere) görünüşe göre hükmedenler katında rağbet edilmiş, değer verilmiştir... veya içyüzdendir ki içyüz bilgisine sahip kişiler yanında övülmüştür. İkisi de İlâhi isimlere bakar; İlâhi olgunluklardır. Fakat (T. 29b) Cenab-ı Hakk'ın sıfatları, fiillerin başlangıcı olduğundan bazan olur ki sıfatlara, bazan olur ki fiillere hamd olunur. Sıfatlara hamd, gerçekte fiillere aittir. Zâta hamd de böyledir. Meselâ abdest sırasında

¹⁴⁰ الحمد لله على دين الاسلام derler. Kast edilen¹⁴¹ و توفيقه و تعريف دين الاسلام demektir ki tarif ve tevfik (uygun düşürme, Allah'ın kuluna yardım etmesi), İlâhi nimetler hususundandır. Öyle olunca, hamd etmek, nimet üzerine meydana gelir; Allah'ın fazlı ve nimet vermesi sınırsızdır. Nitekim *Kur'ân*'da geçer ki,¹⁴² و ان تعدّو نعمة الله لا تحصوها "Allah'ın nimetleri sınırsız olunca, karşılığında olan hamd ve övgü de sonsuz olur. Bu ise kulun gücünün yettiği derece değildir. Bununla beraber işin aslında (Allah'ın) övgü hakkına da imkân yoktur. Nitekim yaratılmışların en mükemmeli (olan Hz. Peygamber) buyurmuşlardır ki:¹⁴³ نفسيك على نفسيك Çünkü sonradan meydana gelen mümkün, kadim vacibi övmekten âcizdir..." diye sorulursa,

Cevap şudur ki, Yüce Allah'a hamd etmek, Hak dolayısıyla değildir, belki kul yönündendir. Öyle olunca, kul, eğer olgunsa, kendi yönünden şükrün üstünden gelir. Çünkü eksiğin, kendi kendisindeki noksanı, sıfatlarının noksanını (T. 30a) gerektirir. Onun için şükrün üzerinden gelemez. Bunun benzeri marifettir. Nitekim derler¹⁴⁴ ما عرفناك حقّ Yani seni kendi şanın ve derecen kadar bilmedik; fakat kendi amelimiz ve derecemiz kadar bildik. Çünkü Hakkı kendi aslı derecesinde yine Hak bilir. Kulun onu bilmesi, tecellisi kadardır. Yerin darlığı ise, tecellinin

¹³⁹ İlim tahsil eden talebeye ve fakirlere yemek dağıtılmak üzere yapılmış yer.

¹⁴⁰ "İslâm dini üzere oluştan dolayı Allah'a şükür!"

¹⁴¹ "İslam dininin tarifi ve Allah'ın yardımı üzere..."

¹⁴² "Allah'ın nimetini sayacak olsanız, sayamazsınız." (*Kur'an*, İbrâhim Suresi, 14/ 34; Nahl Suresi, 16/18).

¹⁴³ "Ben seni övemem; sen kendini övdüğün gibisin!" (*Müslim*, "Salât", nr. 42 (I, 352); *Ebû Dâvûd*, "Salât", 152 (I, 295);

Tirmizî, "De'vât", 76 (I, 413); *Nesâî*, "Tahâret", 120 (I, 102).

¹⁴⁴ "Ey bilinmiş olan (Allahım), biz seni hakkıyla bil(e)medik..."

genişliğini gerektirmez, şüphesiz ki darlığını gerektirir. Yüce Allah ise vâsi' (ilmi bütün şeyleri kuşatıcı, rızık mahlûkları içine alıcı ve merhameti her şeyi kaplamış), kul dardır. Bundan dolayı vâsi' (geniş) dara sığmaz. Ancak kend şan ve şerefiyle sığsa, (o başka)...

¹⁴⁵ ما وسعنى ارضى ولا سمانى ولكن وسعنى قلب عبدى (sözü) içindeki mana da ona dayandırılmıştır. Çünkü Yüce Allah'ın büyük sırrının aslı derecesinde küçük ve değeri olmayan kalbe sığmasına nasıl ihtimal verilir?

Ona sonsuz hamd etmenin mânâsı, "sonsuz hamdi hak etmiştir" demektir. Gerçi hamd de işin aslında sonsuzdur... Çünkü cennette de devamlıdır. Nitekim cennetlikler hakkında gelir ki,

¹⁴⁶ Çünkü hamd, tamlığı, kusursuzluğu (H 13a) göstermektedir. Kahr da İlâhi (T. 30b) kemâllerden olduğundan onun üzerine de hamd olunur... Nitekim derler ki:

¹⁴⁷ لئن شكرتم ¹⁴⁸ لئن شكرتم ¹⁴⁹ اللهم اجعلنا من الحامدين الشاكرين ¹⁴⁹ اللهم اجعلنا من الحامدين الشاكرين. Çünkü şükür, sadece nimette olur. Nitekim ¹⁴⁷ لئن شكرتم onu anlatır. Bundan dolayı eğer kahra da şükür olsa, kahrın çoğalmasını istemiş olur. Bu ise yasaktır. Çünkü meşrû' olan, afiyet, selâmet ve lütuf talebidir, zıddı değildir. Öyle olunca, halkın dilinde musibet zamanında "Şükür olsun yâ Rabbi senden gelene..." demeleri yanlıştır. Bütün şükür ancak lütufta olur. Hamd ise lütuf ve kahrın hepsinde geçerlidir. ¹⁴⁹ اللهم اجعلنا من الحامدين الشاكرين.

[Sabun hakkında bir soru]

Mes'ele: Eğer sabun pis yağdan yapılsa, sabunun kirli olmasına hükmedilmez. Çünkü yağ başkalaşmış olup ismiyle ve vasfıyla değişmiş oldu. Bundan anlaşıldı ki, şekerin kanla terbiye edilmesi gerçeği araştırma yoluyla bilinse de, pis olduğuna hükmedilmez. ¹⁵⁰ Allah daha iyi bilir.

[Yol üstünde ve cami içinde alış-veriş]

Mes'ele: Yol üzerinde veya kenarlarında oturup alış-veriş etmek eğer yol darsa (dinen) yasaklanmıştır. Çünkü geçenlere (T. 31a) zahmet verir. Eğer (yol) genişse, zararsızdır. Nitekim bazı beldelerde yaygındır. Fakat cami ve mescitlerin içleri, yol gibi değil, şüphesiz ki muhteremdir. Bu bakımdan orada oturup alış-veriş edenleri zorlamak ve engellemek lâzımdır. Çünkü caminin içi, kalp içi(gibi)dir ki onda dünya işleri olmaz. Yani kalbin içinde hatıra gelen fikirlerin bulunması uygun olmadığı gibi, camide de İslami ibadetler ve yüce zikirlerden başkası olmaz. Şu mânâdan ötürü ki, her şeyin şeklinin izleri, mânâsının sırlarından alınmıştır. Bundan anlaşılır ki, dar yolda ve caminin içinde oturup satış yapan, en önce münkerin (İslam'ın kabahat ve haram diye bildirdiği şeyin) kapısını açmıştır. Fakat müşteri de ona satın almayla izin vermekle zalim olmuş olur... Bu sebeptendir ki zulme yardım etmek de zulümdür.

Ehl-i dilden budur ancak me'mûl¹⁵¹

¹⁴⁵ "Yerime, göğüme sığmadım; kulumun kalbine sığdım." (Kudsî hadis olarak nakledilen bu söz hk. hadis âlimlerinin görüşleri için bk. İsmâîl bin Muhammed el-Aclûnî 1418/1997: II/ 255).

¹⁴⁶ "Dualarımızın sonu da şudur: Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur." (*Kur'ân*, Yûnus Suresi, 10/10'a işaret edilerek okunan dua).

¹⁴⁷ "Küfür ve sapıklıktan başka her hâl için elhamdü li'llâh!"

¹⁴⁸ "Eğer şükrederseniz, elbette size –nimetimi- artıracam." (*Kur'ân*, İbrâhim Suresi, 14/7).

¹⁴⁹ "Allah'ım, bizi hamd ve şükredenlerden eyle!"

¹⁵⁰ Şekerin kanla terbiye edildiği gerçeği araştırma yoluyla bilinse de pisliğine hükmedilmez. T: şekerin de kanla terbiye edildiği bilinmiş ve doğruluğu meydana çıkmış olsa bile pisliğine hükmedilmez. H.

¹⁵¹ Bu mısradaki vezin aksiyor. "Ancak" yerine "fakat" kullanılmış olsaydı, zihaf kusuru meydana gelmezdi.

Hayr ile Şükri kulu yâd edeler

Eyledikce nazar bu tercümeğe

Fâtîha ile anı şâd edeler.

(Gönül ehlerinden umulan ancak şudur: Şükri kulu hayırla ansın ve bu tercümeğe baktıkça Fatiha ile sevindirsinler.)

وصلی الله علی سیدنا

(T. 31b) محمد وعلی آله وصحبه اجمعین وسلم و شرف و کرم

زخون مردمکم شد مسود این دفتر

کرمنا نظری کن مگو و فیه نظر¹⁵²

Murabba'

Dâğ-ı hasret sanemâ yakdı bu derdli sînemi

Gün-be-gün artmadadır âh ile kalbin eleme

Dem-be-dem akmadadır gözlerimin hûn u nemi

Çâre yok âriyetdir âşîka çarhın sitemi¹⁵³

(Ey put gibi güzel, hasretin yanık yarası bu dertli göğsümü yakdı. Kalbin acısı, ağrısı ah ile gündün güne artıyor.

Gözlemin kan ve yaşı zaman zaman akıyor. Feleğin bu zulmü âşîğa ödünçtür, ona karşı çare yok...)

(H. 13b)

Duyunca tal'at-ı şem'in şehim sûzâna ben çıkdım

Der-i devlet-medâra hıdmete merdâne ben çıkdım

Ki geldim âlem-i emre görünce rûy-ı meh-tâbın

Koşup bunca avâlim âlem-i insâna ben çıkdım

Binâ'-i heykelim yıkıp ki kaldırdım o dîvârı

Serây-ı pâdişâha girmeye dîvâna ben çıkdım

Muhabbet câmını bezm-i ezelde sundu çün sâkî

Can atdım âlem-i halka olup dîvâne ben çıkdım

Henüz bezm-i şuhûda gelmemişdi âlem ü Âdem

Meveddet sâgarın der-dest edip meydâna ben çıkdım

¹⁵² "Allah'ın rahmeti, efendimiz Muhammed'in, onun ailesi ve bütün arkadaşlarının üzerine olsun! Cenab-ı Hak onları selâmete erıştırsin, şereflendirsın ve ağırlasın!" Arapça duadaki "ecmaîn" kelimesinden sonraki kısım H'de yoktur. T'de bulunan Farsça beytin manası: "Bu defteri (kitabı) göz bebeğimin kanından yazdım. (Yazarken çok emek verdim, zahmet çektim). Ona lutuf nazarıyla bak; (mesele bulunan yerlerde denildiği gibi) 'Fihî nazar' (Ona bir bakmak lâzım...) deme!"

¹⁵³ Murabba başlıklı bu dört mısra T'de yok.

Bugün serasker-i erbâb-ı dil olmak için şâhım
Gül-i ruhsârına bülbül-veş nâlâna ben çıkdım¹⁵⁴

O dem ki sırr-ı dildâra bu Şükrî âşinâ oldu
Der-i cânâna cân bahşetmeğe şükrâne ben çıkdım¹⁵⁵

[1. Sultanım, senin (güzel) yüzünün mumunu, ışığını duyunca, yanıp yakılmaya ben çıktım. Devlet (nimet) vesilesi olan kapıya hizmet için mertçe ben çıktım. 2. Ay gibi parlak yüzünü görünce, emir âlemine geldim. Bunca âlemleri koşarak (hızla geçerek) insan âlemine ben çıktım. 3. Heykelimin yapısını yıkıp o duvarı kaldırdım. Padişahın sarayına girmek için huzura ben çıktım. 4. Saki (Su veya içki dağıtıcı), sevgi kadehini ezel meclisinde¹⁵⁶ sununca, deli gibi olup yaratma âlemine can atarak ben çıktım. 5. Hz. Âdem ve âlem henüz var olup göze görünme meclisine gelmemişti; sevgi kadehini ele alıp meydana ben çıktım. 6. Sultanım, bugün gönül sahipleri ordusunun kumandanı olmak için, yüzünün gülüne bülbül gibi inlemeye ben çıktım. 7. Bu Şükrî, gönlü tutup kaplayan sevgilinin sırrını bildiği o zaman, cananın kapısına şükür niyetiyle can bağışlamaya ben çıktım...]

¹⁵⁴ Bu mısradaki vezin aksamaktadır. (“-veş” yerine “gibi” kelimesi kullanılırsa aksaklık giderilmiş olur).

¹⁵⁵ H'nin sonunda bulunan bu gazel T'de yoktur.

¹⁵⁶ Allah'ın insanları yaratıp “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sorduğu, onların da “belâ” (evet) cevabını verdiği meclise “bezm-i elest” (elest meclisi) veya “bezm-i ezel” (ezel meclisi) denir. Bu tamlama, A'raf Suresi 172. ayetine dayanır.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, Nâmık (1990). "Harputlu Yûsuf Şükrî, Nasîhat-nâme'si ve Yayınlanmamış Üç Manzûmesi", *Fırat Üniversitesi Dergisi* (Sosyal Bilimler), Elazığ, C. 4, S. 1, s. 1-8.

Adaloğlu, Hasan Hüseyin vd. (2009). "Siyâsetnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 37, s. 304-308.

Ahmed Rifat (1299-1300/ 1882-83). *Lugât-ı Târihiyye ve Coğrafıyye*, I-VII, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.

Alak, Musa (2011). "Meşihat Müsteşarı Eğinli İbrahim Hakkı Efendi'nin Vaz' İlmine Dair Risâlesinin Tahkik ve Tahlili", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25, s. 29-76.

Âşıkpaşazâde *Târihi* (1332/ 1914). İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Atay, Hüseyin (1983). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul: Dergâh Yay.

Bağdatlı İsmail Paşa (1955). *Hediyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal- Avni Aktuç, C. 2. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Bağdatlı İsmail Paşa (1945-47). nşr. Kilisli Muallim Rifat- Şerefeddin Yaltkaya,

Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn İstanbul C. 2, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Bursalı İsmâil Hakkı, *Tuhfe-i Hasekiyye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Ktp. Belediye Yazma K. 490;

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Ktp. Osman Ergin Yz., nr. 19.

Bursalı Mehmed Tâhir bin Rif'at (1325/1909). *Ahlâk Kitaplarımız*, İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası.

Bursalı Mehmed Tâhir bin Rif'at (1324/ 1908). *Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, İzmir: Keşişyan Matbaası.

Bursalı Mehmed Tâhir (1333/1915). *Osmanlı Müellifleri*, C. 2, İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Bursalı Mehmed Tâhir (1321/1904). *Ulemâ'-i Osmâniyye'den Altı Zâtın Tercüme-i Hâli*, İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası.

Ceyhan, Âdem vd. (2016). "Harputlu Yûsuf Şükrî'nin Nesâyih (Nasihatları)", *Sûfî Araştırmaları*, Kış, c. 7, Sayı 13, s. 1-46.

Çeloğlu, H. Hüseyin (2013). *Harputlu Yusuf Şükrü Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Felsefi Görüşleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, Elazığ.

DİA (1988). "Abbas"(1988). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 1, s. 16-17.

Donuk, Suat (2017). Nev'î-zâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fi Tekmileti'ş-Şakâ'ik*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.

Ebü'lulâ Mardin (1966). *Huzûr Dersleri*, c. II-III. İstanbul Üniversitesi Yay.

Evliyâ Çelebi Mehmed Zillî İbn Derviş (1314/1895). *Evliyâ Çelebi Seyâhat-nâmesi*, Dersâadet: İkdâm Matbaası.

Fayda, Mustafa (1969). "Hicaz Kütüphaneleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, c. XVII, s. 305-308.

Harman, Ömer Faruk (1991). "Âsaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul. C. 3, s. 455.

Harputî Hacı Yusuf Şükrî (1286/ 1869). *Rumûzü't-tevhîd*, Urfevî Hacı Halîl Zârî Efendi Taşdestgâhı.

Harput Ulemâsı, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. nr. 1423.

İbrâhim Cûdî (1332/1916). *Lugat-ı Cûdî*, Trabzon.

İnalcık, Halil (2007). "Osman I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul. C. 33, s. 443-453.

İsmâîl bin Muhammed el-Aclûnî (1418/1997). I-II, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs*, Beyrut.

İstanbulu, Merve (2013). *Yusuf Şükrü Harpûtî'nin Silsiletü's-safâ li-Muhammed Mustafâ Adlı Eserinin Transkripsiyonla Yazımı*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bitirme tezi.

Kahraman, Abdullah (2011). "Tâvûs b. Keysân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul.

Kandemir, M. Yaşar (1995). "Fâtıma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul c. 12, s. 219-223.

Karadeniz, H. Basri (2006). "Osmanlı- Hacı Bektaş Veli ilişkisi Veya 'Ak Börk' Meselesi", *Akademik Bakış*, Ocak, Sayı 8, s. 1-9.

Karatay, Fehmi Edhem (1961). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul, C. 2.

Kazıcı, Ziya (1995). "İsmail Hakkı Bursavi'ye Göre Osmanlı Müesseseleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1989-1990-1991-1992, Sayı 7-8-9-10: 207-220.

Kehhâle, Ömer Rızâ (1414/1993). *Mu'cemü'l-müellifin*, Beyrut, C. 4.

Koşik, Halil Sercan (2018). *Bâkî'nin el-İ'lâm Bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-Harâm Tercümesi (Fezâ'il-i Mekke)*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Levend, Ağâh Sırrı (1962). "Siyaset-nameler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, s. 167-194.

Mehmed Neşrî (1949). *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, Neşrî Tarihi, nşr. Faik Reşit Unat vd. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Mehmed Süreyyâ [1315/1898]. *Sicill-i Osmânî yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, C. 4, İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Memişoğlu, Fikret (1995). *Harput Divanı*, Elazığ: Elazığ Kültür Derneği Yay.

Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu (1870-1980), (1987-1992). I-V c.

Muhammed b. Ebi Bekr... (H. 1390/ M. 1971). *Muhtârû's-Sihâh*, Beyrut.

Mustafa bin Şemseddin, *Ahterî-i Kebîr*, I-II, ts.

Öngören, Reşat (2008). "Safiyüddîn-i Erdebîlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 35, s. 476-478.

Özcan, Abdülkadir. (1994). "Edirne Vakası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 10, s. 445-446.

Öztürk, Necdet (2001). XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal, *Selâtin-nâme (1299-1490)*, Ankara: TTK Yay.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul.

Saylan, İbrahim (2008). *Yûsuf Şükrü Harpûtî ve Eserlerinin Hadîs Açısından Değeri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi. Elazığ.

Saylan, İbrahim (2020). "Yusuf Şükrü Harputî'nin Hayatı ve Eserleri", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi* (FÜHAD), c. 7, Sayı 13, s. 87-123.

Serkîs, Yûsuf İlyân (1346/1928). *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-Arabiyye ve'l-muarrebe*, Mısır.

Sunguroğlu, İshak (1959). *Harput Yollarında*, C. 2, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yay.

Sünbülzâde Vehbî (1220/ 1805-1806). *Nuhbe-i Vehbî*, İstanbul.

Ş. Sâmî (1306-1316/1889-1898). *Kâmûsü'l- a'lâm*, I-VI, İstanbul: Mihran Matbaası.

Şeker, Kenan (2006). *Yusuf Şükrü Harputî'nin 'Rumuzu't-Tevhid' Adlı Eserinin Sadeleştirilmesi ve Değerlendirilmesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans semineri, Elazığ.

Ş. Sâmî (1317-18/ 1901-1902). *Kâmûs-ı Türkî*, I-II, Dersââdet.

Tayşi, Mehmet Serhan (1995). "Feyzullah Efendi, Seyyid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 12, s. 527-528.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1976-98). I-VIII c. İstanbul: Dergâh Yay.

Türk Dünyası Ortak Edebiyatı- Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi (2007). Ankara, AKM Yay. C. 8.

Yazıcı, Tahsin (1993). "Cüneyd-i Safevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 8, s. 123-124.

Yiğit, İsmail (2002). "Kayıtbay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. 25, s. 80-81.

Yusuf b. Ömer (1283/1866). *Mehâsinu'l-hisâm*, İstanbul.

Yusuf Şükrî (1274/ 1858). *Nâmûsü'l-îkân ale'l-Burhân*, İstanbul, Kadırga Limanında Litografya destgâhı.

Yusuf bin Osmân el-Harputî, *Nesâvih*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Hacı Mahmud Efendi, nr. 1846.

Yusuf bin Osmân el-Harputî (1286/1869). *Silsiletü's-safâ fî Nesebi'l-Mustafâ*, İstanbul, el-Hâcc Osman Efendi Matbaası.

Yusuf-ı Harputî, *Hâşiye-i İsmâ üzerine hâşiye*, Âtîf Efendi Yazma Eser Ktp. nr. 1238.

Yusuf Şükrî (1293/ 1876). *Şerhu Usûli'l-hadîs li Dâvudi'l-Karsî 'alâ Risâleti'l-Birgivi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Yüksel, Emrullah (1992). "Birgivi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 6, s. 191-194.